

GUMUSHANE UNIVERSITY - FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

ISSN : 2147 - 415X

GLOBAL

JOURNAL
OF
ECONOMICS & BUSINESS
STUDIES

2016

YIL 5

SAYI 10

**GLOBAL JOURNAL OF ECONOMICS
AND
BUSINESS STUDIES**

(Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi)

**Cilt: 5 Sayı: 10
Kış 2016**

DERGİ SAHİBİ

Prof. Dr. İhsan GÜNAYDIN
Gümüşhane Üniversitesi Rektörü

İDARİ İŞLER MÜDÜRÜ

Yrd. Doç. Dr. Alper Veli ÇAM

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Yrd. Doç. Dr. Tarhan OKAN

EDİTÖR

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Mutlu AKYÜZ

Posta Adresi:

Global Journal of Economics and Business Studies (Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi)

Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Bağlarbaşı / 29100

Gümüşhane

İletişim ve Teknik Destek:

Eposta: infogjebs@gmail.com

GJEBS Dergisi Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin çıkardığı hakemli akademik bir dergidir. Yılda iki kez yayınlanmaktadır. GJEBS Dergisi, INDEX COPERNICUS, ASOSINDEX ve EBSCO HOST Business Source Ultimate List veri tabanlarında taranmaktadır.

ISSN: 2147-415X

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Ekrem CENGİZ, Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Ferhat ÖZBEK, Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Nihat YILMAZ, Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Nuri BALTAÇI, Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Suat Hayri ŞENTÜRK, Gümüşhane Üniversitesi

2016 KIŞ - YIL: 5 SAYI: 10 HAKEM KURULU

Prof. Dr. Birol KARAKURT (İki Farklı Makalede Hakem) Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet KURTARAN Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan AYAYDIN Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Levent Yahya ESER Karadeniz Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Adil AKINCI Kırklareli Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Mutlu AKYÜZ Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Aygül KILINÇ Artvin Çoruh Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Büşra TOSUNOĞLU Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hasan Mahmut KALKIŞIM Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Metin AKSOY Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Savaş DURMUŞ Kafkas Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Makaleler

Sayfa No

Büyükşehirlerde Kent Konseyi Sorunsalı Üzerine Bir Alan Araştırması <i>Aziz BELLİ</i>	01-23
Türkiye’de Basit Usulde Vergilendirme İle Toplam Vergi Gelirleri Arasındaki Nedensellik İlişkisi <i>Bariş YILDIZ, Candan YILMAZ, Gizem AKBULUT</i>	24-37
Faaliyet Tabanlı Maliyet Yöntemi ve Bir Uygulama <i>Saime DOĞAN, Cemal ÇAKICI</i>	38-51
Mükellef Psikolojisi: Teorik Bir İnceleme <i>Muhammet ŞAHİN</i>	52-65
Ülke Riskinin Hisse Senedi Getirisine Etkisi: Ampirik Bir Analiz <i>Hasan AYAYDIN, Fahrettin PALA, Abdulkadir BARUT</i>	66-75
Toplumsal Hareketler Morfolojisinin Değişimini Açıklayan İki Farklı Yaklaşım Üzerine Tartışmalar <i>Cihan KAYMAZ</i>	76-87

BÜYÜKŞEHİRLERDE KENT KONSEYİ SORUNLARI ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI¹**Aziz BELLİ²****ÖZET**

Küreselleşmenin etkisiyle, yerleşme kavramına verilen önem artmış, yerel katılım için yeni yol ve yöntemler aranmıştır. Bu yol ve yöntemlerden biri olan kent konseylerinin kökeni 1992 yılında gerçekleşen Rio Konferansı sonrası birçok ülke tarafından uygulanmaya başlanan Yerel Gündem 21'e dayanmaktadır. Türkiye'de Yerel Gündem 21 çalışmaları 1997 yılında oluşturulan "Türkiye'de Yerel Gündem 21'lerin Teşvik ve Geliştirilmesi" projesiyle başlamıştır. Projenin uygulanması sürecinde 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 76. maddesi ile Yerel Gündem 21'lerin kent konseyleri şeklinde örgütlenmesi öngörülmüştür. Ancak 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanununda kent konseyleri ile ilgili herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Bununla birlikte 6360 sayılı Kanun ile büyükşehirlerde meydana gelen değişiklikler kent konseylerini de etkilemiştir.

Küresel ortaklık, katılım ve işbirliği kavramları üzerine bina edilen kent konseylerinin büyükşehirlerde kurulmaması bir eksiklik olarak görülmektedir. Bu eksikliğin ortaya çıkardığı sorunu tespit etmek üzere hazırlanan araştırmanın amacı 5393 sayılı Kanun hükümleri dışında kurulacak yeni bir kent konseyi konusunda büyükşehir belediye meclis üyeleri ve kent konseyi üyelerinin görüşlerini tespit etmektir. Araştırmanın bir diğer amacı da 6360 sayılı Yasa sonrasında büyükşehir kent konseyleri alanında ortaya çıkan açığa çözüm bulunmasıdır. Araştırma kapsamında 30 büyükşehirde kent konseyi ve belediye meclis üyelerine toplam 910 anket uygulanmıştır. Anket sorularının analizleri yapılırken frekans analizi, faktör analizi, bağımsız örneklem T testi, Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve Welch Testi uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Büyükşehir Belediyesi, Kent Konseyleri, 6360 Sayılı Kanun, Yerel Gündem 21.

Jel Kodu: R50, R58, R59.

A FIELD RESEARCH ON THE PROBLEM OF THE CITY COUNCIL IN METROPOLITAN CITIES**ABSTRACT**

With the influence of globalization, the importance given to the concept of localization has increased and new ways and methods for local participation have been sought. The city councils that preceded these methods and methods were based on the Local Agenda 21, which was introduced by many countries after the Rio Conference in 1992. Local Agenda 21 work in Turkey started with the project "Incentive and Development of Local Agenda 21 in Turkey" which was created in 1997. In the process of implementing the project, it was envisaged that Article 76 of the Municipal Law No. 5393 and Local Agenda 21 would be organized as city councils. However, in the Metropolitan Municipality Law No: 5216, there is no provision concerning city councils. In the another hand, with the Law No. 6360, the changes in the big cities have also affected the city councils.

Built on the concepts of global partnership, participation and cooperation, city councils are seen as a lack of establishing in the metropolises. The aim of the research, prepared to detect the problem that this deficiency emerges is to determine the opinions of members of city council and city council of metropolitan city on a new city council to be established other than provisions of Law 5393. Another aim of the research is to find an open solution emerged in the field of metropolitan city councils after Law No. 6360. A total of 910 questionnaires were applied to city councils and municipal council members in 30 metropolitan cities. Frequency analysis, factor analysis, independent sample T test, one way ANOVA and Welch test analysis were conducted while analyzing survey questions.

Key words: Metropolitan Municipality, City Councils, Law No. 6360, Local Agenda 21.

Jel Code: R50, R58, R59.

¹ 2016 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE Kamu Yönetimi ABD'da hazırlanan "Türkiye'de Kent Konseylerinin İşlevselliği Önündeki Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Büyükşehir Belediyeleri Örneği" adlı doktora tezinin bir bölümünün gözden geçirilmiş ve güncellenmiş halidir.

² Arş. Gör. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİB Kamu Yönetimi Bölümü, azizdarende@hotmail.com

1. GİRİŞ

Kent konseyi ile ilgili ilk yasal düzenleme 5393 sayılı Belediye Yasası ile gerçekleşmiş olmasına rağmen kent konseylerinin kökeni Yerel Gündem 21 (YG 21) projesine dayanır. Gündem 21'in yerel düzeyde uygulayıcısı olan YG 21 sürdürülebilir kalkınma kapsamında yaşam kalitesini artırmak için yerel yönetimler, özel sektör, sivil toplum örgütleri ve yerel halkın bir araya geldiği yeni bir katılım aracıdır (Hughes, 2000: IV). Bu katılım aracının daha etkin kullanılabilmesi için yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Nitekim 2005 yılında 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun değişmesi ile birlikte kent konseyleri yasal zorunluluk haline gelmiştir. Ancak kent konseylerinin kurulması ya da devam ettirilmesine ilişkin düzenleyici ve denetleyici bir makam olmadığı için bazı belediyelerde kent konseyi kurulmamıştır. Özellikle 6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun sonrasında büyükşehirlerde kent konseyleri kurulmayarak ilçe belediyelerindeki kent konseyleri yeterli görülmüştür. 6360 sayılı Yasanın asıl amacı hizmette etkinlik ve verimlilik iken hizmette etkinlik ve verimlilikte önemli başarı ve görevleri olan kent konseyleri yasal düzenlemeye konu edilmemiştir. Bu araştırma ile kent konseyi ve belediye meclis üyelerinin büyükşehirlerde oluşacak yeni bir kent konseyine ilişkin görüşleri incelenmiştir. Bu kapsamda öncelikle kent konseyleri, kent konseylerinin görevleri ve kent konseylerinin organları, 6360 sayılı Yasa sonrası kent konseylerinin durumu konuları literatür taramasından hareketle yerli ve yabancı kaynaklardan yararlanarak oluşturulmuştur. Araştırmanın diğer bölümünü ise 30 büyükşehirde yapılan bir alan araştırması ve bu araştırmanın analizleri oluşturmuştur. Analiz sürecinde SPSS programından faydalanılmış olup faktör analizi yapılmış ve faktör analizi sonucunda elde edilen değişkenler kapsamında bağımsız örneklem T testi ve tek yönlü varyans analizi ile hipotezler test edilmiştir. Araştırma sonuç ve öneri bölümü ile tamamlanmıştır.

2. KENT KONSEYLERİ

1970'li yıllardan itibaren artan nüfus ve kentleşme ile beraber hızlı sanayileşme insanlığın doğaya verdiği zarar, çevre sorunlarına olan duyarlılığı artırmış (Ulusoy ve Tekdere, 2015: 50) ve Birleşmiş Milletler 1972, 1992, 2002 ve 2012 yıllarında Dünya Zirveleri yapmıştır. Bu zirvelerde insanlığın çevreye verdiği zararlar en aza indirilerek gelecek kuşakların yaşam haklarını koruyacak bir sürdürülebilir kalkınma modeli geliştirilmiştir. Özellikle 1992 yılında gerçekleştirilen Rio Konferansı'nda Gündem 21 özelinde ortaya çıkan ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma noktasında en önemli uygulayıcı mekanizma YG 21'dir. YG 21; temel insani ihtiyaçların karşılanması, sağlıklı bir ekosistem kapasitesinin oluşması ve gelecek nesillerin haklarının korunması gibi hedeflerin bir sentezi olarak çevre ve yaşam kalitesinin geliştirilmesi projesi olarak da nitelendirilebilir (Bozkurt, 2014: 234). 1992 yılı sonrasında birçok ülke Gündem 21 ve onun yereldeki yansıması olan YG 21'leri uygulamıştır. Gündem 21'in Türkiye'de tanınması, büyük ölçüde, 1996 yılında İstanbul'da düzenlenen BM Habitat II İnsan Yerleşimleri Konferansı ("Kent Zirvesi") sayesinde olmuştur. Nitekim katılımcı yaklaşımların küresel dayanakları olarak Rio, "Yeryüzü Zirvesi"nin açmakta zorlandığı kapıyı İstanbul "Kent Zirvesi" aralamış ve yerel yönetimimizin YG 21 ile tanışmasını ve sahiplenmesini sağlamıştır. Türkiye'de de 1997 yılı sonrasında hızlı bir şekilde YG 21 süreci başlamıştır (Emrealp, 2005: 23). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) desteğinde yürütülen ve Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu Bölge Teşkilatı (IULA-EMME) tarafından Bursa Büyükşehir Belediyesi ile işbirliği içerisinde gerçekleştirilen "Türkiye'de Yerel Gündem 21'lerin Teşviki ve Geliştirilmesi" projesi, ilgili kuruluşlar ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından 02 Eylül 1997 tarihinde imzalanarak uluslararası bir anlaşma niteliği kazanmıştır. Proje, 06 Mart 1998 tarihli Resmi Gazete'nin Mükerrer sayısında yayımlanmıştır (Üzan, 1999: 98). Böylece Yerel Gündem 21 çalışmaları "Türkiye'de Yerel Gündem 21'lerin Teşvik ve Geliştirilmesi" projesiyle başlamıştır. Bu proje Gündem 21'in üzerinde durduğu küresel ortaklık, katılım ve işbirliği gibi kavramların hayata geçirilmesi için önemli roller üstlenmiştir. Proje dört aşamadan oluşmakla birlikte dördüncü aşamada revizyon olduğu için beş aşamalı olarak uygulanmıştır. Bunlar (Soygüzel, 2012: 6);

- ✓ I. Aşama - Türkiye'de YG-21'lerin Teşviki ve Geliştirilmesi Projesi
- ✓ II. Aşama - Türkiye'de Yerel Gündem 21'lerin Uygulanması Projesi
- ✓ III. Aşama - Türkiye'de Yerel Gündem 21 Yönetişim Ağı Yoluyla BM Binyıl Bildirgesi Hedefleri ve Johannesburg Uygulama Planının Yerelleştirilmesi Projesi
- ✓ IV. Aşama - Türkiye'de Yerel Gündem 21 Yönetişim Ağı Kanalıyla BM Binyıl Kalkınma Hedeflerinin Yerelleştirilmesi

- ✓ V. Aşama - Kent Konseylerinin Güçlendirilmesi ve Yerel Demokratik Yönetişim Mekanizmaları Olarak İşlev Görmelerine Yönelik Eğitim ve Kapasite Geliştirme Desteği Sağlanması Projesidir.

On sekiz ay sürmesi planlanan birinci aşamada örnek uygulamalar için 9 kent belirlenmiş ve bu sayı daha sonra artmıştır. Bununla birlikte YG 21 sürecinin yürütülmesinde meslek odaları, sendikalar, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, medya kuruluşları vb. gibi paydaşların aktif rol alması konusunda büyük çaba gösterilmiştir. Projenin ilk aşamasında iki temel hedef ön plana çıkmıştır. Bunların birincisi; YG 21 uygulamasının ve bunun çok aktörlü bir yerel yönetim "yönetişim" modeli üzerindeki etki ve sonuçlarını tanıtmaktır. İkinci hedef ise; proje ortağı kentlerde, yerel ilgi gruplarının katılımına dayalı bir planlama sürecinin gelişmesine yönelik mekanizmalar oluşturulması ve bunlara işlerlik kazandırılması olarak belirlenmiştir. Diğer hedefler ise şöyle sıralanabilir; YG 21'e katılacak kentlerin sayısını artırmak, yeni proje ortağı katılım süreçlerini oluşturmak ve geliştirmek, yeni proje ortağı kentlerde eylem planları hazırlanmasını sağlamak, halkın bilgilendirilmesi ve kentin uluslararası tanıtımına yönelik çalışmalar yapmak ve YG 21'in uzun süreli destek görmesini sağlamaktır (Savut, 2011: 350-351).

Proje, iki yıllık bir uygulama dönemi sonrasında, Aralık 1999'da tamamlanmıştır. Bu projenin başarılı bir şekilde tamamlanması üzerine UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı), ikinci aşamaya da destek vermeyi kabul etmiş, T.C. Bakanlar Kurulu'nun da bunu benimsemesinin ardından, "Türkiye'de Yerel Gündem 21'lerin Uygulanması" başlığını taşıyan ikinci aşama projesi, Ocak 2000'de başlamış ve 2003 yılının ortalarına kadar sürmüştür (Deniz, 2013: 397). İkinci aşaması sırasında çeşitli alt projelerin başlatılması ve yeni katılımlarla proje ortağı yerel yönetimlerin sayısının 50'yi aşması sonrasında, YG 21 uygulamaları "proje" çerçevesinden çıkarılarak, uzun vadeli bir "Program"a dönüştürülmüştür (Bursa Kent Konseyi, 11.09.2016, www.bursakentkonseyi.org.tr).

Projenin ikinci aşaması için beş temel hedef konulmuş olup, bunlardan birincisi; YG 21'e katılan yerel yönetimlerin sayısında artış sağlanması ve yeni proje ortağı kentlerde katılımcı süreçlerin oluşturulmasını öngörmektedir. İkinci hedef; yeni proje ortağı kentlerde eylem planları hazırlanmasını, devam eden projelerde de bunların uygulanmasını kapsamaktadır. Üçüncü hedef; halkın bilgilendirilmesine ve uluslararası tanıtıma yönelik kampanyalardır. Dördüncü hedef; YG 21 sürecinin uzun dönemli sürdürülebilir destek görmesinin sağlanması olarak belirlenirken, Marmara depremi sonrasında yeniden yapılanma sürecinde YG 21'in önemli bir işlev görmesi, son hedef olarak öngörülmüştür (IULA-EMME, 2000: 5)

YG 21 programının III. Aşaması 12 Kasım 2003 tarihli ve 25287 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak "Türkiye Yerel Gündem 21 Yönetişim Ağı Yoluyla BM Bin Yıl Bildirgesi Hedefleri ve Johannesburg Uygulama Planı'nın Yerelleşmesi" başlıklı proje ile başlamıştır. Bu aşamada Binyıl Kalkınma Hedeflerine önem verilmiştir. Eylül 2000'de Binyıl Zirvesi'nde dünya liderleri, yüksek beklentili bir gündem üzerine uzlaşmışlardır. Liderler; özgürlük, demokrasi ve insan hakları konularındaki taahhütlerinin yanı sıra 2015 yılına kadar gerçekleştirilmek üzere, kalkınmaya ve yoksulluğun azaltılmasına yönelik yer alan sekiz hedef belirlenmiştir. Bu hedefler (Toprak, 2006: 90);

1. Aşırı yoksulluğun ve açlığın yok edilmesi.
2. Evrensel ilköğretimin sağlanması.
3. Cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi ve kadınların güçlendirilmesi.
4. Çocuk ölüm oranının azaltılması.
5. Anne sağlığının iyileştirilmesi.
6. HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele edilmesi.
7. Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması.
8. Kalkınmaya yönelik küresel işbirliğinin geliştirilmesidir.

YG 21 Projesinin üçüncü aşamasında YG 21'ler için bir dönüşüm süreci başlamıştır. YG 21'e uygun olarak, Belediye hizmetlerinin gönüllülerle yapılabileceği ilk defa Belediye Kanunu'nda açıkça belirtilmiştir. 2005 yılının Mart ayında düzenlenen 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu'na göre, "yerel parlamento" diyebileceğimiz bir oluşum, yani "kent konseyleri" artık çevre sorunlarının yerel ölçekte tartışılarak çözüm bulunabileceği bir yer olarak Türkiye'de uygulanmaya başlandı. YG 21'lerin dönüşümü 2005 yılında yürürlüğe giren Belediye Kanunu ile tamamlanmıştır. Böylece YG 21 süreciyle başlayan ve yerel demokratik yönetişimin temel mekanizmalarından biri olan kent konseyleri, 5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun 76. maddesi ile birlikte yasal statüye kavuşmuş ve ulusal ölçekte uygulama imkânı bulmuştur. Yapıları ve çalışma yöntemleri bir kentten diğerine farklılık göstermekle birlikte, kent konseylerinin genel (ve belki de en önemli) işlevi, kentteki tüm

“paydaşları” bir araya getirerek, tüm kenti çevreleyen bir “ortak akıl” oluşturulmasını sağlamasıdır. YG 21’lerin dönüşümü açısından önemli bir aşama olan kent konseyleri sadece çevresel sorunlarla sınırlı kalmayarak sürdürülebilir kalkınmanın üç sac ayağı olan toplum, ekonomi ve çevreyi kapsamaktadır (Karakuzulu, 2010: 403).

Üçüncü aşama dönemi içerisinde yasal mevzuatımıza giren 5393 sayılı Kanun’un 76. maddesi kent konseylerinin görevleri, oluşumu ve yürürlüğü konusunda düzenlemeler içermektedir. İlgili madde şöyledir;

“Kent konseyi, kent yaşamında; kent vizyonunun ve hemşehrilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım ve yerinden yönetim ilkelerini hayata geçirmeye çalışır.

Belediyeler kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, noterlerin, varsa üniversitelerin, ilgili sivil toplum örgütlerinin, siyasi partilerin, kamu kurum ve kuruluşlarının ve mahalle muhtarlarının temsilcileri ile diğer ilgililerin katılımıyla oluşan kent konseyinin faaliyetlerinin etkili ve verimli yürütülmesi konusunda yardım ve destek sağlar.

Kent konseyinde oluşturulan görüşler belediye meclisinin ilk toplantısında gündeme alınarak değerlendirilir. Kent konseyinin çalışma usul ve esasları İçişleri Bakanlığınca hazırlanacak yönetmelikle belirlenir.”

5393 sayılı Kanun ile oluşturulması planlanan Kent Konseyi Yönetmeliği 08 Ekim 2006 tarihi ve 26313 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Küresel ortaklık, katılım ve işbirliği kavramları üzerine bina edilen kent konseyleri yeterli düzeyde gelişmediği ve yasa ile kendilerine verilen görevleri yerine getiremediği için, yönetmelik 2009 yılında tekrar düzenlenmiştir.

24 Nisan 2007 tarih ve 26502 sayılı T.C. Resmi Gazete’de yayımlanan “Türkiye’de Yerel Gündem 21 Yönetişim Ağı Kanalıyla Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Hedeflerinin Yerelleştirilmesi” Projesi Türkiye YG-21 Programı kapsamındaki deneyimine dayalı olarak, yerel düzeyde BM Binyıl Kalkınma Hedefleri’ne (BKH) en yüksek önceliğin verilmesinin teşviki yoluyla merkezî yönetimin BKH konusundaki taahhütlerinin yerelleştirilmesini amaçlamaktadır. Proje stratejisi, sivil toplumun ve vatandaşların yerel düzeyde BKH’nin gerçekleştirilmesine ve bu konudaki yetersizliklerin belirlenmesine yönelik harekete geçmesi, cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında yerel yönetimlerin oynadığı önemli rolün vurgulanması ve merkezî yönetimin BKH konusundaki taahhütlerinin yerelleştirilmesine, özel sektör dâhil, toplumun daha geniş kesimlerinin dâhil edilmesindeki temel araç olarak, katılımcı yerel yönetişime dayanmaktadır (HABİTAT, 20.10.2016, www.habitat.org.tr).

31 Aralık 2009 tarihli Resmi Gazete’nin 7. Mükerrer sayısında “Kent Konseylerinin Güçlendirilmesi ve Yerel Demokratik Yönetişim Mekanizmaları Olarak İşlev Görmelerine Yönelik Eğitim ve Kapasite Geliştirme Desteği Sağlanması Projesi” bağlamında Türkiye YG 21 Programı’nın devamı için, yeni bir aşama başlatılması yerine mevcut dördüncü aşama Proje Belgesi’nde bir revizyon yapmak ve sonuçların sürdürülebilirliği ve çıktılarının sürdürülebilir bir biçimde pekiştirilmesini amaçlayan uygun bir çıkış stratejisi ile ilgili faaliyetleri tamamlamak, daha uygun bir yöntem olacaktır” denmektedir. Burada projenin V. Aşama olmasından ziyade IV. Aşamının revizyonu olması ilkesi benimsenmekle birlikte literatürde V. Aşama olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda V. Aşamada YG 21 Programı’nın sürdürülebilirliğinin devamının sağlanması için aşağıdaki hedefler belirlenmiştir (Resmi Gazete, No 27449 7.Mük.):

- ✓ Kent konseylerinin kapasitelerinin, yerel demokratik yönetim uygulamalarının geliştirilmesi ve içselleştirilmesi yoluyla güçlendirilmesi,
- ✓ Farklı kentlerdeki kent konseyleri arasındaki ve her kent konseyinin kendi içerisindeki bilgi akışı, iletişim ve işbirliğinin geliştirilmesine yönelik destek sağlanması,
- ✓ Yerel Gündem 21 süreçlerinin bundan böyle kent konseylerinin bünyesinde devam etmesine ve ilgili çalışmaların sürdürülebilirliğine yönelik pekiştirici adımların atılmasıdır.

2.1. Kent Konseylerinin Görevleri

5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 76. maddesinde kent konseyinin işlevleri kent vizyonunun ve hemşehricilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım ve yerinden yönetim ilkelerinin hayata geçirilmesi olarak sayılmaktadır. 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 76. maddesine dayanarak

hazırlanan Kent Konseyi Yönetmeliği'nin 6. maddesinde kent konseylerinin görevleri maddeler halinde sayılmıştır (Ulusoy ve Tekdere, 2015: 51). Söz konusu görevler sırasıyla şöyledir (Md. 6):

- a) Yerel düzeyde demokratik katılımın yaygınlaştırılmasını, hemşehrilik hukuku ve ortak yaşam bilincinin geliştirilmesini, çok ortaklı ve çok aktörlü yönetim anlayışının benimsenmesini sağlamak,
- b) Sürdürülebilir gelişme sorunlarının çözümüne yönelik uzun dönemli bir planın hazırlanması ve uygulanmasını sağlamak,
- c) Kente ilişkin temel stratejiler ve faaliyet planlarının belirlenmesinde, uygulama ve izleme süreçlerinde tüm kenti kapsayan ortak bir aklın oluşturmasına katkıda bulunmak,
- ç) Yerellik ilkesi çerçevesinde katılımçılığı, demokrasiyi ve uzlaşma kültürünü geliştirmek,
- d) Kentin kimliğine ilişkin tarihi, kültürel, doğal ve benzeri değerlere sahip çıkmak ve geliştirmek,
- e) Kent kaynaklarının etkili, verimli ve adil kullanımına katkıda bulunmak,
- f) Sürdürülebilir kalkınma anlayışına dayalı kentin yaşam kalitesini geliştiren, çevreye duyarlı ve yoksulluğu giderici programları desteklemek,
- g) Sivil toplumun gelişmesine ve kurumsallaşmasına katkıda bulunmak,
- ğ) Çocukların, gençlerin, kadınların ve engellilerin toplumsal yaşamdaki etkinliklerini arttırmak ve yerel karar alma mekanizmalarında aktif rol almalarını sağlamak,
- h) Kent yönetiminde saydamlık, katılım, hesap verebilirlik, öngörülebilirlik ilkelerinin uygulanmasına katkıda bulunmak,
- ı) Kent konseyinde oluşturulan görüşlerin değerlendirilmek üzere ilgili belediyeye gönderilmesini sağlamaktır.

Kent Konseyi Yönetmeliği'nde bulunan görevler incelendiğinde çeşitli kurumlara siyasi, idari, sosyal, ekonomik ve denetimsel bazda önemli sorumluluklar yüklendiği, ayrıca görev kapsamının maddeler halinde ayrıntılı biçimde ifade edildiği göze çarpmaktadır. Bu görevler söz konusu kurumlara olan beklentileri gösterme açısından önemli bir emare olarak da görülebilir. Yönetmelik'te sayılan görevler belediyelerin yerel düzeyde üstlendikleri görevlerin provası ve teorik açıdan pilot uygulamaları niteliğinde olduğu görülmektedir. Nitekim 5393 sayılı Belediye Kanunu (13, 14, 15, 18, 20, 21, 23, 24, 38, 41, 60, 75 ve 77. maddeler) ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun (7, 18 ve 24. maddeler) ilgili maddeleri incelendiğinde, kent konseylerinin belediyelerin gerçekleştireceği faaliyetler konusunda elverişli ortamların oluşturulması açısından önemli bir işlev üstlendiği ortaya çıkmaktadır (Ulusoy ve Tekdere, 2015: 51-52).

Kent Konseyi Yönetmeliği'nin 7. maddesinde kent konseyinin görevlerini yerine getirirken uygulaması gereken çalışma ilkeleri belirtilmiştir. Kent konseyi, aşağıdaki ilkeler temelinde çalışmalarını sürdürür:

- a) YG 21 süreci kapsamında, kentine sahip çıkma, aktif katılım ve çözümde ortaklık ilkelerinin bütünlüğünde, kentlerin yaşanabilir bir geleceğe taşınmasına katkıda bulunmak,
- b) Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin imzaladığı ve onayladığı Birleşmiş Milletler Zirveleri ile diğer uluslararası sözleşmelerde kent ve kent yaşamına yönelik temel ilkeleri hayata geçirmek,
- c) Kent vizyonunun ve hemşehrilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım ve yerinden yönetim ilkelerini ön planda tutmak,
- ç) Kent konseyi, uluslararası gelişmeleri ve ülke koşullarını gözeterek, tarafsız bir yaklaşımla görüş ve önerilerini oluşturmak,
- d) Katılımcılığı ve ortak akla dayanan uzlaşmayı esas almak,
- e) Değişimi ve yenilikleri önceden fark ederek sonuç odaklı çalışma kültürünü benimsemektir.

2.2. Kent Konseylerinin Oluşumu ve Organları

Kent konseylerinin yerel halkın kentteki karar alma sürecine ve kent yönetimine daha geniş tabanlı katılımını sağlayabilmesi için, konseyin öncelikle değişik görüş ve düşüncelerin konuşulacağı bir demokrasi platformu olması gerekir. Demokrasinin basit bir temsiliyetten çıkartılarak katılımcı bir hale dönüştürülmesini amaçlayan kent konseylerinde kente ilişkin düşünceler rahatlıkla ortaya konulabilmeli ve konuşulabilmelidir. Yasa kent konseylerine çok önemli görevler vermiştir. Belediyeler, özel idareler, üniversiteler, siyasi partiler, kamu

kurumları, muhtarlıklar, vakıflar, dernekler, cemiyetler, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları gibi çeşitli toplum kesimlerine dayanan en önemli kurumlar, kent konseylerinin katılımcısı olarak sayılmıştır. Türkiye’de hemen hemen hiçbir oluşum bu denli geniş tabanlı bir yapıya sahip bulunmamaktadır. Bu nedenle kent konseylerinin her alanda halkın yönetime katılımının artırılması ve bu katılımın sürekli ve sürdürülebilir kılınması bakımından bir fırsata dönüştürülmesi gerekmektedir (Özdemir, 2011: 33).

Kent konseyleri Belediye Kanunu ve Kent Konseyi Yönetmeliği ile kendilerine verilen görevleri yerine getirebilmeleri için her örgütlenmede olduğu gibi çeşitli birim ve organlardan oluşmaktadır. Nitekim kent konseyleri; Genel Kurul, Yürütme Kurulu ve Meclisler ve Çalışma Grupları olmak üzere üç organa oluşmaktadır. 2009/27250 sayılı değişiklik (Md.9.) bu organlara kent konseyi Başkanı da eklenmiştir (Güneş ve Beyazıt, 2012: 142). Böylece kent konseyinin örgütlenme yapısına başkanlık eden bir organ eklenmiştir. Kent konseyi Genel Sekreterliği gibi bir yapı oluşturulmakla birlikte bu yapının bir organ olmasından ziyade koordinatör gibi çalışması istenmiştir (Emrealp, 2010: 21).

3. 6360 SAYILI YASA SONRASI BÜYÜKŞEHİRLERDE KENT KONSEYLERİNİN DURUMU

6360 sayılı Yasa ile 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Yasasında büyükşehir belediyesinin kuruluşu, sınırları ve bütçesi konularında reform niteliğinde değişiklikler yapılmış olup, Türk yerel yönetim sistemine yeni bir anlayış kazandırılmıştır. Yapılan bu değişiklik ile birlikte nüfusu 750.000’e ulaşmış il belediyeleri büyükşehir dönüştürülmüş ve ilin mülki idare sınırları Büyükşehir sınırları olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda büyükşehir sınırlarındaki tüm belde belediyeleri ve köylerin tüzel kişiliği kaldırılarak mahalleye dönüştürülmüştür. Bu değişiklik yapılırken nüfus ölçütü yeterli görülmüş olup, illerin ekonomik ve fiziki gelişmişlik düzeyleri dikkate alınmamıştır. Yasa ile Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa ve Van illerinde, sınırları il mülki sınırları olmak üzere aynı adla büyükşehir belediyesi kurulmuş ve bu illerin il belediyeleri büyükşehir belediyesine dönüştürülmüştür. Bununla birlikte 6360 sayılı Yasa öncesinde büyükşehir belediyesi olan Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Eskişehir, Erzurum, Gaziantep, İzmir, Kayseri, Konya, Mersin, Sakarya ve Samsun büyükşehir belediyelerinin sınırları il mülki sınırları olarak belirlenmiştir (6360 sayılı Yasa, Md. 1).

Büyükşehir belediyesi sınırlarının il mülki sınırları ile özdeşleştirilmesi kent konseyleri açısından da yeni değişiklikler meydana getirmiştir. Nitekim daha önce il belediye sınırlarında oluşturulan kent konseylerinin genel kurullarının nasıl ve kimlerden oluşacağı tartışma konusudur. Bu kapsamda bazı büyükşehirler 6360 sayılı Yasa öncesi sınırlarını baz alarak kent konseyi oluştururken bazıları ise herhangi bir kent konseyi örgütlenmesine gitmeden kent konseylerinin ilçelerde oluşturulması yolunu seçmiştir. Ancak 5216 sayılı Yasanın 28. maddesi gereğince 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 76. maddesine dayanılarak büyükşehir belediyelerinde de kent konseyi oluşturulması gerekmektedir. Büyükşehirlerde kent konseyi 5393 sayılı Kanun’a dayandırılarak oluşturulabilir ancak bu konseylerin karar ve yürütme organlarının il, ilçe ve belde belediyelerinden farklı olarak nasıl oluşturulacağı ile ilgili herhangi bir hüküm bulunmaması yönetsel ve siyasal karışıklıklara sebep olmuştur (5216 sayılı Yasa, Md. 28). Bununla birlikte uygulamada bazı büyükşehirlerde kent konseyleri oluşturulmadığı bazı illerin kent konseylerinin ise eskisi gibi il belediye sınırlarını kapsayacak şekilde bir katılım mekanizması oluşturarak kent konseylerini oluşturdukları görülmektedir. Bu kapsamda 5393 sayılı Kanun gereğince büyükşehirlerde kent konseyleri oluşturulması gerekmele birlikte bu kent konseylerinin nasıl, nerede ve kimlerden oluşturulacağına ilişkin herhangi bir yasal mevzuat olmadığı için kent konseylerinin bu bölgelerde aktif bir şekilde çalışmadığı söylenebilir.

6360 sayılı Kanun’daki önemli değişikliklerden biri olan belde belediyeleri ve köylerin tüzel kişiliği kaldırılarak mahalleye dönüştürülmesi kent konseylerini de etkilemektedir. Nitekim Kent Konseyi Yönetmeliği’nin 8/ç maddesinde mahalle muhtarlarının Kent Konseyi Genel Kurulunda nasıl yer alacağını ilişkin hüküm bulunmaktadır. Söz konusu maddeye göre; “Mahalle sayısı yirmiye kadar olan belediyelerde bütün mahalle muhtarları, diğer belediyelerde belediye başkanının çağrısı üzerine toplanan mahalle muhtarlarının toplam muhtar sayısının % 30’unu geçmemek ve % 20’den az olmamak üzere kendi aralarından seçecekleri temsilcileri” Genel Kurul üyesi olarak seçilir (Kent Konseyi Yönetmeliği, Md. 8/ç). 6360 sayılı Kanun sonucunda kapatılan belde belediyeleri ve köyler ile birlikte büyükşehir sınırlarındaki mahalle sayıları artmıştır. Bu artış ile tüm mülki sınırları baz alarak oluşturulan bir Kent Konseyi Genel Kurulu’nda muhtarlar lehine diğer kesimler aleyhine temsilde adaletle ilişkin yeni sorunlar ortaya çıkacaktır.

6360 sayılı Kanun ile kapatılan köyler ve belde belediyelerinde yaşayanların karar alma süreçlerine katılımının büyükşehir belediyesi, büyükşehir ilçe belediyesi ve mahalleler arası uzaklıklar dikkate alınarak zorlaştığı söylenebilir. Bu kapsamda katılım yol ve yöntemlerinin geliştirilmesi ve yeni yol ve yöntemler aranması

gerekmektedir. Bu kapsamda katılım açısından önemli görevler üstlenen kent konseyleri büyükşehirlerde bir gereklilik haline gelmiştir.

Büyükşehir kapsamındaki belediyeler arasında hizmetlerin yerine getirilmesi bakımından uyum ve koordinasyon büyükşehir belediyesi tarafından yerine getirilecektir. Büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri veya ilçe belediyelerinin kendi aralarında hizmetlerin yürütülmesine ilişkin çıkacak ihtilaflarda büyükşehir belediye meclisi yönlendirici ve düzenleyici karar almaya yetkilidir (Ökmen ve Parlak, 2013: 314). Büyükşehir belediyeleri sürdürülebilir kalkınma kapsamında ortak aklın oluşmasına imkân sağlarken büyükşehirlerde oluşturulacak kent konseylerinin bu imkândan yoksun olması beklenemez. Bu kapsamda büyükşehirlerde oluşturulacak kent konseyleri 6360 sayılı Kanun ile birlikte farklı bir yapı sergilememelidir.

Kanun'un genel gerekçesinde, etkin, vatandaş odaklı, hesap verebilen, katılımcı, saydam ve yerel yönetim odaklı bir kamu yönetiminin gelişmiş ülkelerin kamusal reformlarının temel ilke ve değerlerinden olduğu bu değişimin aynı zamanda küreselleşmenin bir sonucu olduğu ifade edilmiştir (Karaarslan, 2012: 139). Bu bağlamda kent konseylerinin de ortak amaçlarla kurulmuş olmasından dolayı 6360 sayılı Kanun'un genel gerekçesi ile kent konseylerinin kuruluş amaçlarının örtüştüğü söylenebilir. Böylece büyükşehirlere özgü bir kent konseyi yapılanması gerekliliği bu çalışmanın temel tezini oluşturmuştur.

4. ALAN ARAŞTIRMASI

Büyükşehir belediyelerinde oluşturulacak yeni bir kent konseyine ilişkin görüşleri belirlemek için gerçekleştirilen alan araştırmasında anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın daha iyi anlaşılması için alan araştırmasının yöntemi, örnekleme, veri toplama aracı ve faktör analizi, frekans analizleri ve hipotez testleri farklı başlıklar altında incelenmiştir.

4.1. Araştırmanın Yöntemi

Alan araştırmasının alt yapısı üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda kent konseyi üyeleri ve büyükşehir belediye meclis üyelerine ilişkin betimsel istatistikler yer almıştır. Bu kapsamda iki farklı örneklem grubunun betimsel istatistik açısından farkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci kısımda frekans analizleri ile katılımcıların verdiği cevaplar değerlendirilmiştir. Üçüncü kısımda demografik değişkenlere göre oluşturulmuş hipotez testleri yer almaktadır. Anlamli farklılık hipotezleri test edilirken iki bağımsız grubun ortalamaları arasında anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar t-testi kullanılmıştır. Grup sayısının ikiden fazla olması durumunda; ikiden fazla bağımsız grubun ortalamalarının birbirinden farklı olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılan istatistiksel analiz yöntemi olan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. ANOVA testinin yapılabilmesi için grupların varyanslarının homojen yani eşit olması şartı aranmıştır. Eğer grup varyansları homojen değil ise alternatif olarak Welch ve Brown-Forsythe testleri uygulanabilir. Bu testler gürbüz (robust) testler olup F testinin alternatifi olarak kullanılır. İki test arasında Welch testi daha güçlü olduğu için ANOVA'nın homojenlik şartı yerine getirilemediğinde kullanılmıştır. Anlamli farklılık bulunması durumunda anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için Welch testinde Tamhane's T2, ANOVA testinde Duncan testi kullanılmıştır (Durmuş vd., 2013: 118-133).

Araştırmada uygulanan anket soruları tüm kent konseyi ve belediye meclis üyelerine yapılarak uygulanmak istenmektedir. Ancak söz konusu kişilerin tamamına ulaşmanın zorluğundan dolayı belirli bir örneklem kümesi seçilerek araştırma tamamlanmıştır. Seçilen örneklem konu kapsamına uygun bir şekilde büyükşehir belediye meclis üyeleri ve büyükşehir kent konseyi üyeleri arasından oluşturulmuştur. Bazı büyükşehirlerde kent konseyi yapılanması bulunmadığı için söz konusu büyükşehirlerde anketler ilçe kent konseyi üyelerine uygulanmıştır.

Tablo 1. Belediye Meclisi ve Kent Konseyi Örneklem Tablosu

	Belediye Meclisi Üye Sayısı	Belediye Meclisi Örneklemi	Kent Konseyi Genel Kurulu	Yürütme Kurulu	Anket uygulanacak Yürütme Kurulu Üye Sayısı	Anket uygulanacak Genel Kurulu Üye Sayısı	Kent Konseyi Örneklemi
Kahramanmaraş	61	8	200	15	7	10	17
Kocaeli	81	10	282	18	9	14	23
İstanbul	318	41	615	56	28	30	58
Ankara	131	17	325	13	6	16	22
İzmir	174	22	200	19	9	10	19

Tablo 1. Belediye Meclisi ve Kent Konseyi Örneklem Tablosu (Devamı)

	Belediye Meclisi Üye Sayısı	Belediye Meclisi Örneklemi	Kent Konseyi Genel Kurulu	Yürütme Kurulu	Anket uygulanacak Yürütme Kurulu Üye Sayısı	Anket uygulanacak Genel Kurulu Üye Sayısı	Kent Konseyi Örneklemi
Antalya	51	7	180	24	12	9	21
Aydın	81	10	206	19	9	10	19
Sakarya	75	9	386	14	7	19	26
Manisa	88	11	160	11	5	8	13
Muğla	66	8	68	10	5	5	10
Mersin	78	10	200	20	10	10	20
Adana	79	10	438	25	12	21	33
Denizli	90	11	220	15	7	11	18
Eskişehir	46	6	300	18	9	15	24
Ordu	75	10	184	14	7	9	16
Trabzon	69	9	100	23	10	5	15
Erzurum	78	10	74	10	5	5	10
Konya	129	16	104	11	5	6	11
Van	70	9	85	33	10	4	14
Diyarbakır	92	12	350	40	10	17	27
Şanlıurfa	83	11	137	18	9	7	16
Mardin	53	7	166	22	10	8	18
Malatya	50	6	110	22	10	6	16
Balıkesir	94	12	100	7	4	6	10
Hatay	87	11	100	10	5	5	10
Tekirdağ	60	8	116	15	7	6	13
Gaziantep	53	7	262	20	10	13	23
Bursa	101	13	200	17	9	10	19
Kayseri	73	9	150	9	5	8	13
Samsun	86	11	100	7	4	6	10
Toplam	2672	345	6118	555	255	309	565

Anket örneklemi belirlenirken büyükşehir belediyelerindeki kent konseyi üye sayıları, ilgili kent konseylerinin genel kurul ve yönetim kurulu üye sayıları telefon görüşmesi yapılarak elde edilmiştir. Bazı büyükşehirlerde kent konseyleri kurulmadığı için söz konusu büyükşehirlerin ilçe kent konseyi genel kurul üye sayılarının ortalamaları alınmıştır. Büyükşehir belediye meclis üye sayıları belediyelerin web sayfalarından elde edilen bilgiler doğrultusunda 30 Mart 2014 yerel seçim sonuçları ile teyit edilerek belirlenmiştir. 30 büyükşehirdeki kent konseyleri genel kurulu üye sayısı 6118'dir. Büyükşehir belediye meclis üye sayılarının toplamı ise 2672'dir.

Gruplar üzerinde ayrı ayrı yapılan örneklem tespitlerinde % 95 güven seviyesinde, % 5 kabul edilebilir hataya göre hesaplanan örneklem sayısı 6118 ana kütle için 362, 2672 ana kütle için ise 341'dir. Toplamda beklenen anket sayısı 698'dir. Ancak hata payını mümkün olduğunca düşürmek için örneklem genişletilmiştir. Genişletilen örneklemde 345 belediye meclis üyesine ve 565 kent konseyi üyesine ulaşılmıştır. Kent konseyi üyeleri belirlenirken 555 yürütme kurulu üyesinin 255'ine ulaşılmıştır. Her kente uygulanacak anket miktarı belirlenirken tabakalı örnekleme metodu kullanılmıştır. Tabakalı örnekleme, sınırları belirlenmiş bir evrende alt tabakalar veya alt birim gruplarının var olduğu durumlarda kullanılır. Burada önemli olan, evren içindeki alt tabakaların varlığından yola çıkarak evren üzerinde çalışmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 105). Öncelikle kent konseyi ve belediye meclis üyeleri için iki ayrı örneklem tespit edilmiştir. Örneklem sayısı toplam belediye meclis üye sayısına bölünerek elde edilen oran her kentin belediye meclis üye sayısı ile çarpılmıştır. Sonuç olarak her il için ayrı ayrı örneklem tespit edilmiştir. Kent konseyi üyeleri için belirlenen örneklemde de aynı yöntem kullanılmıştır. Kent konseyi il örnekleme belirlenirken yürütme kurulu üye sayılarının yarısına ulaşılmaya çalışılmıştır. Tabakalı örnekleme belirlenmesine ilişkin formül aşağıdadır:

İller için ayrı ayrı belirlenen belediye meclis üye örneklem formülü;

Örneklem sayısı (345)/toplam belediye meclis üye sayısı (2672)*il belediye meclis üye sayısı.

İller için ayrı ayrı belirlenen kent konseyi üye örneklem formülü;

Örneklem sayısı (345)/toplam kent konseyi üye sayısı (2672)*il kent konseyi üye sayısı.

4.2. Veri Toplama Aracı ve Faktör Analizi

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan anketle büyükşehir belediye meclis üyelerinin ve kent konseyi üyelerinin büyükşehir kent konseyi konusundaki temel eğilimleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu temel eğilimi ölçmek üzere 5’li Likert tipi sorulardan oluşan bir anket uygulanmıştır. Anketin bu bölümü büyükşehir kent konseyi ölçeği olarak isimlendirilmiştir. Verilerin analizinde kullanılacak olan 5’li Likert tipi ölçeklendirme deseni aşağıda gösterilmiştir.

Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
-------------------------	--------------	------------	-------------	------------------------

Büyükşehir kent konseyi ölçeği: Bu ölçeğin alt boyutlarını tespit etmek amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Veri setinin faktör analizine uygunluğunun test edilmesi için, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği testi ve Bartlett küresellik testi uygulanmış, KMO değeri 0,50’nin üzerinde olduğu ve Bartlett testi de 0,05 önem derecesinden anlamlı olduğundan veri seti faktör analizine uygun bulunmuştur (KMO= 0,628, Bartlett test (45)=4531,632, p=0,000).

Temel bileşenler yöntemi ve Varimax döndürme yöntemi kullanılarak elde edilen faktör analizi sonucunda 3 faktör elde edilmiştir. Örneklem yeterliliği değerini ölçen anti image korelasyon matrisinde yer alan ve a üst indislerine sahip olan değerler 0,5’ten büyük olduğu ve faktör yükleri 0,40’tan fazla olduğu için örneklem yeterliliğine göre hiçbir soru testten çıkarılmamıştır (Coşkun vd., 2010: 284-285).

Toplam açıklanan varyans oranı % 69,156 olarak bulunmuştur. Faktörlerin içsel tutarlılıklarının hesaplanmasında Cronbach’s Alpha değerleri kullanılmıştır. Güvenirlilik katsayısının 0,60 ve daha yüksek olması test puanlarının güvenirliliği için genel olarak yeterli görülmüştür.

Soru gruplarına yapılan faktör ve güvenilirlik analizleri sonucunda araştırmanın hipotezlerinde kullanılacak yeni değişkenler belirlenmiştir. Yeni değişkenlerin hesaplanmasında toplam değer hesaplama yöntemlerinden ortalama alma yöntemi kullanılmıştır. Tüm analiz yöntemlerinin tekrar tekrar uygulanması sonucunda elde edilen faktör analizi aşağıda gösterilmektedir.

Faktör Adı: Kent Konseyi Hakkında Bilgi Sahibi Olunması (Faktörün açıklayıcılığı % 26,266 ve güvenilirliliği 0,926)

Soru İfadesi	Faktör Ağırlığı
Kent konseylerinin işleyişi hakkında yeterli bilgiye sahibim.	,897
Kent konseylerinin yapısı hakkında yeterli bilgiye sahibim.	,808
Kent konseylerinin görevleri hakkında yeterli bilgiye sahibim	,474

Faktör Adı: Büyükşehir Kent Konseyine Olan İhtiyaç (Faktörün açıklayıcılığı % 23,585 ve güvenilirliliği 0,749)

Soru İfadesi	Faktör Ağırlığı
5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanununa Kent konseyi oluşturulmasına ilişkin bir hüküm eklenmelidir.	,769
Büyükşehir kent konseyleri, ilçe kent konseyleri arasındaki eşgüdümü sağlamalıdır.	,766
6360 sayılı Yasa ile oluşan “yeni büyükşehir modeli” ile tüm ilin ilçelerini kapsayacak, ilçe kent konseylerinden ayrı bir büyükşehir kent konseyi yapılmasına ihtiyaç vardır.	,755
Tüm büyükşehirlerin bağlı olduğu ortak bir kent konseyleri iletişim ağına ihtiyaç vardır.	,699

Faktör Adı: Büyükşehir Kent Konseyi Yapılanması (Faktörün açıklayıcılığı % 19,306 ve güvenilirliliği 0,635)

Soru İfadesi	Faktör Ağırlığı
Büyükşehirlerde kent konseyleri için ayrı bir Kent Konseyi Yönetmeliği bulunmalıdır.	,897
Büyükşehir ilçe kent konseyleri kararları büyükşehir kent konseyince onaylanmadan belediye meclisine göndermemelidir.	,810
Büyükşehir belediye kent konseyi genel kurul üyeleri, ilçe kent konseylerinde yapılacak seçimle belirlenmelidir.	,470

4.3. Kent Konseylerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmanın bu kısmında kent konseyi ve belediye meclis üyelerinin demografik özellikleri yer almıştır. Analizler yapılırken her iki grubun özellikleri ortaya çıkartıldıktan sonra aralarındaki benzerlik ve farklılıklar incelenmiştir.

Tablo 2. Cinsiyete Göre Dağılım

Cinsiyet	Kent Konseyi Üyesi		Belediye Meclis Üyesi	
	N	%	N	%
Kadın	355	62,8	51	14,8
Erkek	210	37,2	294	85,2
Toplam	565	100,0	345	100,0

Tablo 2'ye göre; ankete katılan 345 büyükşehir belediye meclis üyesinin % 14,8'i kadın, % 85,2'si erkek üyedir. Ankete katılan 565 kent konseyin üyesinin % 62,8'i kadın üye, % 37,2'si erkek üyedir. Kent konseyi üyelerinin çoğunluğunun kadın üye olmasının sebeplerinden birisi Kent Konseyleri Yönetmeliği'nin kadınların katılımına ayrı bir önem vermesidir. Ancak belediye meclislerindeki kadın üye oranının kent konseylerine benzer şekilde olmadığı görülmektedir. Bu anlamda kadın katılımını artıracak şekilde bir belediye meclis yapısının oluşturulması kentte katılım ve temsilin tam anlamı ile sağlanması açısından önemlidir.

Tablo 3. Yaş Faktörüne Göre Dağılım

Kent Konseyi Üyesi			Belediye Meclis Üyesi		
Yaş	N	%	Yaş	N	%
25-30	22	3,9	25-30	29	8,4
31-36	143	25,3	31-36	52	15,1
37-42	149	26,4	37-42	103	29,9
43-48	98	17,3	43-48	107	31,0
49-54	86	15,2	49-54	30	8,7
54 ve üzeri	67	11,9	54 ve üzeri	24	7,0
Toplam	565	100,0	Toplam	345	100,0

Tablo 3'e göre; ankete katılan 565 kent konseyi üyesinin çoğunluğu 37-42 yaş grubunda toplanmıştır. Ankete katılan 345 büyükşehir belediye meclis üyesinin % 31'i 43-48 yaş grubunda toplanmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar neticesinde kent konseyindeki alt yaş grubunun oranının belediye meclisinden daha fazla olduğu söylenebilir.

Tablo 4. Eğitim Durumuna Göre Dağılım

Eğitim Durumu	Kent Konseyi Üyesi		Eğitim Durumu	Belediye Meclis Üyesi	
	N	%		N	%
İlkokul	56	9,9	İlkokul	20	5,8
Ortaokul	145	25,7	Ortaokul	30	8,7
Lise	272	48,1	Lise	86	24,9
Önlisans	81	14,3	Önlisans	97	28,1
Lisans	11	1,9	Lisans	112	32,5
Toplam	565	100,0	Toplam	345	100,0

Tablo 4'e göre; ankete katılan 565 kent konseyi üyesinin % 48,1'i lise, % 25,7'si ortaokul, % 14,3'ü önlisans mezunu iken sadece % 1,9'u lisans mezunudur. Ankete katılan 345 büyükşehir belediye meclis üyesinin % 32,5'i lisans, % 28,1'i önlisans, % 24,9'u lise mezunu iken sadece % 5,8'i ilkokul mezunudur. Eğitim durumu açısından bir kıyaslama yapmak gerekirse belediye meclis üyelerinin eğitim durumunun kent konseyi üyelerinin eğitim düzeyinden yüksek olduğu söylenebilir. Ancak araştırmanın büyükşehir belediye meclislerinde yapılması eğitim durumunun belediye meclislerinde yüksek çıkması için bir etken olabilir. İlçe veya belde belediyelerinde eğitim durumuna ilişkin farklı sonuçlara da ulaşılması olasıdır.

Tablo 5. Gelir Durumuna Göre Dağılım

Kent Konseyi Üyeleri			Belediye Meclis Üyeleri		
Gelir	N	%	Gelir	N	%
0 - 999 TL	61	10,8	0 - 999 TL	0	0,0
1,000-1,999 TL	130	23,0	1,000-1,999 TL	0	0,0
2,000-2,999 TL	148	26,2	2,000-2,999 TL	8	2,3
3,000-3,999 TL	80	14,2	3,000-3,999 TL	11	3,2
4,000-4,999 TL	36	6,4	4,000-4,999 TL	40	11,6
5,000 ve üstü	31	5,5	5,000 ve üstü	246	71,3
Cevap yok	79	14,0	Cevap yok	40	11,6
Toplam	565	100,0	Toplam	345	100,0

Tablo 5'e göre; ankete katılan 565 kent konseyi üyesinin % 26,2'sinin geliri 2,000-2,999 TL arasında, % 23'ü 1,000-1,999 TL arasında, % 14,2'si ise 3,000-3,999 aralığında olup 4,000 ve üzeri gelir durumunda olan katılımcıların oranı % 11,9'dur. Katılımcıların % 14'ü gelir durumuna cevap vermek istememişlerdir. Ankete katılan 345 büyükşehir belediye meclis üyesinin % 71,3'ünün geliri 5,000 TL ve üzeri, % 11,6'sının 4,000-4,999 TL arasında olup, 4000 TL altı olan katılımcıların oranı % 5,5'tir. Katılımcıların % 11,6'sı gelir durumuna cevap vermek istememişlerdir. Tablo 5'den anlaşılacağı üzere gelir durumu açısından belediye meclis üyelerinin kent konseyi üyelerinden daha iyi durumda olduğu görülmektedir. Ancak Türkiye'deki asgari ücret düşünüldüğü zaman kent konseyi üyelerinin de gelir düzeyinin iyi durumda olduğu söylenebilir. Bu noktada belediye meclislerinin kent konseyinden daha seçkin bir anlayışa sahip olduğu ancak kent konseyinin de azımsanamayacak bir şekilde seçkin bir yapıda olduğu göze çarpmaktadır.

Tablo 6. Kent Konseyi Üyelerinin Mesleğe Göre Dağılımı

Meslek	N	%	Meslek	N	%
Esnaf	30	5,3	Emekli	44	7,8
Çiftçi	3	0,5	Yönetici	13	2,3
Ev hanımı	269	47,6	Öğrenci	13	2,3
İşçi	26	4,6	İşletme sahibi	16	2,8
İşsiz	85	15,0	Muhasebeci	8	1,4
Memur	6	1,1	Mali müşavir	5	0,9
Avukat	1	0,2	Cevap yok	46	8,1
			Toplam	565	100,0

Tablo 6'ya göre; ankete katılan 565 kent konseyi üyesinin % 47,6'sı ev hanımı, % 15'i işsiz iken sadece % 19 civarı çalışmaktadır. Katılımcıların % 8,1'i mesleğine cevap vermek istememişlerdir.

Tablo 7. Belediye Meclis Üyelerinin Mesleklere Göre Dağılımı

Meslek	N	%	Meslek	N	%
Esnaf	30	8,7	Doktor	6	1,7
Ev hanımı	2	0,6	Mimar	9	2,6
İşçi	5	1,4	Mali müşavir	6	1,7
İşsiz	3	0,9	İşletme sahibi	110	31,9
Avukat	5	1,4	Mühendis	31	9,0
Emekli	12	3,5	Cevap yok	7	2,0
Yönetici	119	34,5	Doktor	6	1,7
			Toplam	345	100,0

Tablo 7'ye göre; ankete katılan 345 büyükşehir belediye meclis üyesinin % 34,5'i yönetici, % 31,9'u işletme sahibi, % 8,7'si esnaftır. Katılımcıların % 2'si mesleğine cevap vermek istememişlerdir. Kent konseylerinin çoğunluğunu ev hanımları oluşturuyor iken belediye meclislerinin çoğunluğunu işletme sahipleri

oluşturmaktadır. İki grup arasında meslek arasında farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu anlamda kent konseyi ve belediye meclislerinin meslekler açısından özdeş olmadığı söylenebilir.

4.4. Faktör Analizi Önermelerinin Yüzdeler Analiz Sonuçları

Araştırmanın bu kısmında büyükşehir kent konseyi ölçeğini oluşturan önermelerin yüzdeler analizleri verilmiştir. 5’li Likert ölçeği ile oluşturulan önermeler kent konseyi ve belediye meclis üyelerinin görüş farklılığını ortaya koymak için ayrı ayrı incelenmiştir.

Tablo 8. Kent Konseylerinin Yapısı Hakkında Bilgi Sahibi Olunmasına Göre Dağılım

Kent Konseyi Üyeleri			Belediye Meclis Üyeleri		
Katılım Durumu	N	%	Katılım Durumu	N	%
Kesinlikle Katılmıyorum	8	1,4	Kesinlikle Katılmıyorum	21	6,1
Katılmıyorum	18	3,2	Katılmıyorum	34	9,9
Kararsızım	32	5,7	Kararsızım	20	5,8
Katılıyorum	437	77,3	Katılıyorum	235	68,1
Kesinlikle Katılıyorum	64	11,3	Kesinlikle Katılıyorum	33	9,6
Fikri Yok	6	1,1	Fikri Yok	2	0,6
Toplam	565	100,0	Toplam	345	100,0

Tablo 8’e göre; ankete katılan 565 kent konseyi üyesinin % 88,6’sı ‘Kent Konseylerinin yapısı hakkında yeterli bilgiye sahibim’ ifadesine katıldığını, % 4,6’sı ise katılmadığını belirtmiştir. Katılımcıların % 5,7’si kararsız, % 1,1’inin de bu konuda fikri yoktur. Ankete katılan 345 belediye meclis üyesinin % 77,7’si ‘Kent Konseylerinin yapısı hakkında yeterli bilgiye sahibim’ ifadesine katıldığını, % 16,0’u ise katılmadığını belirtmiştir. Katılımcıların % 5,8’i kararsız, % 0,6’nında bu konuda fikri yoktur. Kent konseyi üyelerinin kent konseyinin yapısı hakkında belediye meclis üyelerinden az da olsa daha fazla bilgili olduğu göze çarpmaktadır. Ancak kent konseyi üyesi olup da kent konseylerinin yapısı hakkında bilgi sahibi olmayanların bulunması bazı eksikliklerin olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 9. Kent Konseylerinin İşleyişi Hakkında Bilgi Sahibi Olunmasına Göre Dağılım

Kent Konseyi Üyeleri			Belediye Meclis Üyeleri		
Katılım Durumu	N	%	Katılım Durumu	N	%
Kesinlikle Katılmıyorum	11	1,9	Kesinlikle Katılmıyorum	20	5,8
Katılmıyorum	20	3,5	Katılmıyorum	21	6,1
Kararsızım	44	7,8	Kararsızım	18	5,2
Katılıyorum	433	76,6	Katılıyorum	255	73,9
Kesinlikle Katılıyorum	53	9,4	Kesinlikle Katılıyorum	28	8,1
Fikri Yok	4	0,7	Fikri Yok	3	0,9
Toplam	565	100,0	Toplam	345	100,0

Tablo 9’a göre; ankete katılan 565 kent konseyi üyesinin % 86’sı ‘Kent Konseylerinin İşleyişi Hakkında Yeterli Bilgiye Sahibim’ ifadesine katıldığını, % 5,4’ü ise katılmadığını belirtmiştir. Katılımcıların % 7,8’i kararsız, % 0,7’sinin de bu konuda fikri yoktur. Ankete katılan 345 büyükşehir belediye meclis üyesinin % 82’si ‘Kent Konseylerinin İşleyişi Hakkında Yeterli Bilgiye Sahibim’ ifadesine katıldığını, % 11,9’u ise katılmadığını belirtmiştir. Katılımcıların % 5,2’si kararsız, % 0,9’unun da bu konuda fikri yoktur. Bir önceki soru olan kent konseyinin yapısı hakkında yeterli bilgiye sahip olduğunu belirtenlerin oranından daha az olmakla birlikte benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Tablo 10. Kent Konseylerinin Görevleri Hakkında Bilgi Sahibi Olunmasına Göre Dağılım

Kent Konseyi Üyeleri			Belediye Meclis Üyeleri		
Katılım Durumu	N	%	Katılım Durumu	N	%
Kesinlikle Katılmıyorum	11	1,9	Kesinlikle Katılmıyorum	9	2,6
Katılmıyorum	17	3,0	Katılmıyorum	16	4,6
Kararsızım	51	9,0	Kararsızım	11	3,2
Katılıyorum	429	75,9	Katılıyorum	288	83,5
Kesinlikle Katılıyorum	52	9,2	Kesinlikle Katılıyorum	18	5,2
Fikri Yok	5	0,9	Fikri Yok	3	0,9
Toplam	565	100,0	Toplam	345	100,0

Tablo 10'a göre; ankete katılan 565 kent konseyi üyesinin % 85,1'i 'Kent Konseylerinin Görevleri Hakkında Yeterli Bilgiye Sahibim' ifadesine katıldığını, % 4,9'u ise katılmadığını belirtmiştir. Katılımcıların % 9'u kararsız, % 0,9'unun da bu konuda fikri yoktur. Ankete katılan 345 büyükşehir belediye meclis üyesinin % 88,7'si 'Kent Konseylerinin Görevleri Hakkında Yeterli Bilgiye Sahibim' ifadesine katıldığını, % 7,2'si ise katılmadığını belirtmiştir. Katılımcıların % 3,2'si kararsız, % 0,9'unun da bu konuda fikri yoktur. Kent konseylerinin görevleri hakkında yeterli bilgi sahibim ifadesine katılan belediye meclis üyelerinin oranı kent konseyi üyelerinin oranından daha fazladır. Bununla birlikte kararsızların oranı kent konseyi üyeleri arasında daha fazladır.

Tablo 11. 6360 Sayılı Yasa İle Oluşan "Yeni Büyükşehir Modeli" İle Tüm İlin İlçelerini Kapsayacak, İlçe Kent Konseylerinden Ayrı Bir Büyükşehir Kent Konseyi Yapılanmasına İhtiyaç Vardır Önermesine Göre Dağılım

Kent Konseyi Üyeleri			Belediye Meclis Üyeleri		
Katılım Durumu	N	%	Katılım Durumu	N	%
Kesinlikle Katılmıyorum	36	6,4	Kesinlikle Katılmıyorum	12	3,5
Katılmıyorum	47	8,3	Katılmıyorum	41	11,9
Kararsızım	27	4,8	Kararsızım	21	6,1
Katılıyorum	387	68,5	Katılıyorum	237	68,7
Kesinlikle Katılıyorum	61	10,8	Kesinlikle Katılıyorum	33	9,6
Fikri Yok	7	1,2	Fikri Yok	1	0,3
Toplam	565	100,0	Toplam	345	100,0

Tablo 11'e göre; ankete katılan 565 kent konseyi üyesinin % 79,3'ü '6360 Sayılı Yasa İle Oluşan "Yeni Büyükşehir Modeli" İle Tüm İlin İlçelerini Kapsayacak, İlçe Kent Konseylerinden Ayrı Bir Büyükşehir Kent Konseyi Yapılanmasına İhtiyaç Vardır' ifadesine katıldığını, % 14,7'si ise katılmadığını belirtmiştir. Katılımcıların % 4,8'i kararsız, % 1,2'sinin de bu konuda fikri yoktur. Ankete katılan 345 büyükşehir belediye meclis üyesinin % 78,3'ü '6360 Sayılı Yasa İle Oluşan "Yeni Büyükşehir Modeli" İle Tüm İlin İlçelerini Kapsayacak, İlçe Kent Konseylerinden Ayrı Bir Büyükşehir Kent Konseyi Yapılanmasına İhtiyaç Vardır' ifadesine katıldığını, % 15,4'ü ise katılmadığını belirtmiştir. Katılımcıların % 6,1'i kararsız, % 0,3'ünün de bu konuda fikri yoktur. Her iki grubunda büyük çoğunluğu büyükşehirler için farklı bir kent konseyi modeline ihtiyaç olduğunu düşünmektedir. Nitekim 6360 sayılı yasa sonrası oluşan duruma göre büyükşehir belediyeleri tüm ilin mülki sınırlarını kapsayacak şekilde görevlendirilmişlerdir.

Tablo 12. Tüm Büyükşehirlerin Bağlı Olduğu Ortak Bir Kent Konseyleri İletişim Ağına İhtiyaç Vardır Önermesine Göre Dağılım

Kent Konseyi Üyeleri			Belediye Meclis Üyeleri		
Katılım Durumu	N	%	Katılım Durumu	N	%
Kesinlikle Katılmıyorum	8	1,4	Kesinlikle Katılmıyorum	5	1,4
Katılmıyorum	35	6,2	Katılmıyorum	8	2,3
Kararsızım	21	3,7	Kararsızım	7	2,0
Katılıyorum	79	14,0	Katılıyorum	288	83,5
Kesinlikle Katılıyorum	419	74,2	Kesinlikle Katılıyorum	36	10,4
Fikri Yok	3	0,5	Fikri Yok	1	0,3
Toplam	565	100,0	Toplam	345	100,0

Tablo 12.'ye göre; ankete katılan 565 kent konseyi üyesinin % 88,2'si 'Tüm Büyükşehirlerin Bağlı Olduğu Ortak Bir Kent Konseyleri İletişim Ağına İhtiyaç Vardır' ifadesine katıldığını, % 7,6'sı ise katılmadığını belirtmiştir. Katılımcıların % 3,7'si kararsız, % 0,5'inin de bu konuda fikri yoktur. Ankete katılan 345 büyükşehir belediye meclis üyesinin % 93,9'u 'Tüm Büyükşehirlerin Bağlı Olduğu Ortak Bir Kent Konseyleri İletişim Ağına İhtiyaç Vardır' ifadesine katıldığını, % 3,7'si ise katılmadığını belirtmiştir. Katılımcıların % 2'si kararsız, % 0,3'ünün de bu konuda fikri yoktur. Bu önermede her iki grupta baskın bir şekilde tüm büyükşehirlerin bağlı olduğu ortak bir kent konseyi iletişim ağına ihtiyaç olduğunu düşünmektedir.

Tablo 13. 5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'na Kent Konseyi Oluşturulmasına İlişkin Bir Hüküm Eklenmelidir Önermesine Göre Dağılım

Kent Konseyi Üyeleri			Belediye Meclis Üyeleri		
Katılım Durumu	N	%	Katılım Durumu	N	%
Kesinlikle Katılmıyorum	40	7,1	Kesinlikle Katılmıyorum	24	7,0
Katılmıyorum	51	9,0	Katılmıyorum	30	8,7
Kararsızım	21	3,7	Kararsızım	11	3,2
Katılıyorum	369	65,3	Katılıyorum	246	71,3
Kesinlikle Katılıyorum	81	14,3	Kesinlikle Katılıyorum	32	9,3
Fikri Yok	3	0,5	Fikri Yok	2	0,6
Toplam	565	100,0	Toplam	345	100,0

Tablo 13'e göre; ankete katılan 565 kent konseyi üyesinin % 79,6'sı '5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'na Kent Konseyi Oluşturulmasına İlişkin Bir Hüküm Eklenmelidir' ifadesine katıldığını, % 16,1'i ise katılmadığını belirtmiştir. Katılımcıların % 3,7'si kararsız, % 0,5'inin de bu konuda fikri yoktur. Ankete katılan 345 büyükşehir belediye meclis üyesinin % 80,6'sı '5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'na Kent Konseyi Oluşturulmasına İlişkin Bir Hüküm Eklenmelidir' ifadesine katıldığını, % 15,7'si ise katılmadığını belirtmiştir. Katılımcıların % 3,2'si kararsız, % 0,6'sının da bu konuda fikri yoktur. Mevcut Büyükşehir Belediye Kanunu'nda kent konseylerine ilişkin bir hüküm bulunmamakla birlikte 28. maddede dayanılarak her büyükşehirde bir kent konseyi oluşturulabilir. Ancak bazı büyükşehirlerin 28. maddeyi dikkate almadan söz konusu Kanun'da böyle bir hüküm bulunmaması sebebiyle kent konseyi kurmadığı görülmektedir. Eğer 5216 sayılı Kanun'a bir hüküm eklenirse her büyükşehirde bir kent konseyi kurulması gerekir. Nitekim araştırma sonuçları her iki grubun da baskın bir şekilde bu önermeye katıldığını göstermektedir.

Tablo 14. Büyükşehir Kent Konseyleri, İlçe Kent Konseyleri Arasındaki Eşgüdümü Sağlamalıdır Önermesine Göre Dağılım

Kent Konseyi Üyeleri			Belediye Meclis Üyeleri		
Katılım Durumu	N	%	Katılım Durumu	N	%
Kesinlikle Katılmıyorum	15	2,7	Kesinlikle Katılmıyorum	22	6,4
Katılmıyorum	54	9,6	Katılmıyorum	27	7,8
Kararsızım	19	3,4	Kararsızım	15	4,3
Katılıyorum	82	14,5	Katılıyorum	250	72,5
Kesinlikle Katılıyorum	392	69,4	Kesinlikle Katılıyorum	29	8,4
Fikri Yok	3	0,5	Fikri Yok	2	0,6
Toplam	565	100,0	Toplam	345	100,0

Tablo 14.'e göre; ankete katılan 565 kent konseyi üyesinin % 83,9'u 'Büyükşehir Kent Konseyleri, İlçe Kent Konseyleri Arasındaki Eşgüdümü Sağlamalıdır' ifadesine katıldığını % 12,3'ü ise katılmadığını belirtmiştir. Katılımcıların % 3,4'ü kararsız, % 0,5'inin de bu konuda fikri yoktur. Ankete katılan 345 büyükşehir belediye meclis üyesinin % 80,9'u 'Büyükşehir Kent Konseyleri, İlçe Kent Konseyleri Arasındaki Eşgüdümü Sağlamalıdır' ifadesine katıldığını % 14,2'si ise katılmadığını belirtmiştir. Katılımcıların % 4,3'ü kararsız, % 0,6'sının da bu konuda fikri yoktur. Bu konuda her iki grubun benzer şekilde düşündüğü görülmektedir. Ancak kent konseyi üyelerinin büyük çoğunluğu kesinlikle katılıyorum ifadesinde yığıldığı halde büyükşehir belediye meclis üyeleri katılıyorum cevabında yığılmışlardır. Nitekim büyükşehir kent konseyleri ile ilçe kent konseyleri arasında dikey bir ilişkiden çok yatay bir ilişkinin bulunması yerinde bir karardır. Büyükşehir kent konseyleri ilçe kent konseyleri arasındaki eşgüdümü sağlamalıdır.

Tablo 15. Büyükşehir Belediye Kent Konseyi Genel Kurul Üyeleri, İlçe Kent Konseylerinde Yapılacak Seçimle Belirlenmelidir Önermesine Göre Dağılım

Kent Konseyi Üyeleri			Belediye Meclis Üyeleri		
Katılım Durumu	N	%	Katılım Durumu	N	%
Kesinlikle Katılmıyorum	39	6,9	Kesinlikle Katılmıyorum	20	5,8
Katılmıyorum	228	40,4	Katılmıyorum	28	8,1
Kararsızım	24	4,2	Kararsızım	4	1,2
Katılıyorum	195	34,5	Katılıyorum	267	77,4
Kesinlikle Katılıyorum	75	13,3	Kesinlikle Katılıyorum	25	7,2
Fikri Yok	4	0,7	Fikri Yok	1	0,3
Toplam	565	100,0	Toplam	345	100,0

Tablo 15'e göre; ankete katılan 565 kent konseyi üyesinin % 47,8'i 'Büyükşehir Belediye Kent Konseyi Genel Kurul Üyeleri, İlçe kent konseylerinde Yapılacak Seçimle Belirlenmelidir' ifadesine katıldığını, % 47,3'ü ise katılmadığını belirtmiştir. Katılımcıların % 4,2'si kararsız, % 0,7'sinin de bu konuda fikri yoktur. Ankete katılan 345 büyükşehir belediye meclis üyesinin % 84,6'sı 'Büyükşehir Belediye Kent Konseyi Genel Kurul Üyeleri, İlçe kent konseylerinde Yapılacak Seçimle Belirlenmelidir' ifadesine katıldığını, % 13,9'u ise katılmadığını belirtmiştir. Katılımcıların % 1,2'si kararsız, % 0,3'ünün de bu konuda fikri yoktur. Bu önermede kent konseyi üyeleri ortak bir fikirde buluşamamış olmakla birlikte azımsanamayacak bir çoğunluk büyükşehir belediyelerinde oluşturulacak kent konseylerinin genel kurul üyelerinin ilçe kent konseylerinde yapılacak seçimle belirlenmesi gerektiğini düşünmektedir. Büyükşehir belediye meclis üyeleri ise baskın bir şekilde böyle bir modelin olması gerektiğini düşünmektedir.

Tablo 16. Büyükşehirlerde Kent Konseyleri İçin Ayrı Bir Kent Konseyi Yönetmeliği Bulunmalıdır Önermesine Göre Dağılım

Kent Konseyi Üyeleri			Belediye Meclis Üyeleri		
Katılım Durumu	N	%	Katılım Durumu	N	%
Kesinlikle Katılmıyorum	21	3,7	Kesinlikle Katılmıyorum	25	7,2
Katılmıyorum	388	68,7	Katılmıyorum	35	10,1
Kararsızım	100	17,7	Kararsızım	13	3,8
Katılıyorum	30	5,3	Katılıyorum	243	70,4
Kesinlikle Katılıyorum	22	3,9	Kesinlikle Katılıyorum	27	7,8
Fikri Yok	4	0,7	Fikri Yok	2	0,6
Toplam	565	100,0	Toplam	345	100,0

Tablo 16'ya göre; ankete katılan 565 kent konseyi üyesinin % 9,2'si 'Büyükşehirlerde Kent Konseyleri İçin Ayrı Bir Kent Konseyi Yönetmeliği Bulunmalıdır' ifadesine katıldığını, % 72,4'ü ise katılmadığını belirtmiştir. Katılımcıların % 17,7'si kararsız, % 0,7'sinin de bu konuda fikri yoktur. Ankete katılan 345 büyükşehir belediye meclis üyesinin % 78,2'si 'Büyükşehirlerde Kent Konseyleri İçin Ayrı Bir Kent Konseyi Yönetmeliği Bulunmalıdır' ifadesine katıldığını, % 17,3'ü ise katılmadığını belirtmiştir. Katılımcıların % 3,8'i kararsız, % 0,6'sının da bu konuda fikri yoktur. Kent konseyi üyelerinin çoğunluğu büyükşehirlerde oluşturulacak kent konseyleri için ayrı bir yönetmeliğe ihtiyaç olmadığını düşünürken büyükşehir belediye meclis üyelerinin çoğunluğu ayrı bir yönetmelik olması gerektiğini düşünmektedir. Mevcut Kent Konseyi Yönetmeliği ile her belediyede aynı tip kent konseyi kurulması istenmektedir. Ancak sosyoekonomik yapısı, nüfusu, yüzölçümü farklı olan belediyelerin aynı yönetmeliğe tabi olması kent konseylerinin işlevselliği önünde önemli bir sorundur. Nitekim mevcut sorunların çözümü için bir yönetmelik değişikliğine ihtiyaç bulunmaktadır.

Tablo 17. Büyükşehir İlçe Kent Konseyleri Kararları Büyükşehir Kent Konseyince Onaylanmadan Belediye Meclisine Göndermemelidir Önermesine Göre Dağılım

Kent Konseyi Üyeleri			Belediye Meclis Üyeleri		
Katılım Durumu	N	%	Katılım Durumu	N	%
Kesinlikle Katılmıyorum	93	16,5	Kesinlikle Katılmıyorum	18	5,2
Katılmıyorum	375	66,4	Katılmıyorum	124	35,9
Kararsızım	34	6,0	Kararsızım	17	4,9
Katılıyorum	40	7,1	Katılıyorum	103	29,9
Kesinlikle Katılıyorum	17	3,0	Kesinlikle Katılıyorum	82	23,8
Fikri Yok	6	1,1	Fikri Yok	1	0,3
Toplam	565	100,0	Toplam	345	100,0

Tablo 17.'ye göre; ankete katılan 565 kent konseyi üyesinin % 10,1'i 'Büyükşehir İlçe Kent Konseyleri Kararları Büyükşehir Kent Konseyince Onaylanmadan Belediye Meclisine Göndermemelidir' ifadesine katıldığını, % 82,9'u ise katılmadığını belirtmiştir. Katılımcıların % 6'sı kararsız, % 1,1'inin de bu konuda fikri yoktur. Ankete katılan 345 büyükşehir belediye meclis üyesinin % 53,7'si 'Büyükşehir İlçe Kent Konseyleri Kararları Büyükşehir Kent Konseyince Onaylanmadan Belediye Meclisine Göndermemelidir' ifadesine katıldığını, % 41,1'i ise katılmadığını belirtmiştir. Katılımcıların % 4,9'u kararsız, % 0,3'ünün de bu konuda fikri yoktur. Bu önermede kent konseyi üyeleri belirgin şekilde sözü geçen ifadeye katılmadığı halde büyükşehir belediye meclis üyeleri bir cevapta toplanamamıştır. Ancak azımsanamayacak oranda büyükşehir belediye meclis üyesi ifadeye katılmamaktadır. Bir önceki önermede belirtildiği gibi konseyler arası ilişkiler yatay şekilde seyretmelidir.

4.5. Demografik Özelliklere Göre Hipotezler ve Analiz Sonuçları

Araştırmanın bu bölümünde faktör analizi sonucunda elde edilen yeni değişkenlerin katılımcıların cinsiyet, eğitim, yaş ve üye olunan kuruluş gibi özellikleri açısından anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine bakılmıştır.

4.5.1. Katılımcıların Büyükşehir Kent Konseyi Ölçeği Değişkenlerinin Cinsiyet Faktörü Açısından Anlamlı Farklığı

Araştırmanın bu kısmı faktör analizi değişkenlerinin kadın ve erkek üyeler açısından anlamlı farklılık gösterip göstermediğini test eden analizlerden oluşmuştur.

H₁: Katılımcıların kent konseyi hakkında bilgi sahibi olması konusundaki görüşleri cinsiyet faktörü açısından farklılık göstermektedir.

Tablo 18. Kent Konseyi Hakkında Bilgi Sahibi Olunması Değerinin Cinsiyet Açısından Anlamlı Farklılığı

<i>F</i>	<i>Sig.</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>Sig. (2-tailed)</i>	<i>Hipotez</i>
13,673	,000	3,017	903,583	,003	Kabul

'Katılımcıların kent konseyi hakkında bilgi sahibi olunması konusundaki görüşleri cinsiyet faktörü açısından farklılık göstermektedir' hipotezini kanıtlamak için yapılan t-testi sonucuna göre ($p=0,003<0,05$) değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuş olup, H₁ hipotezi kabul edilmiştir. Gruplar arasındaki ortalama farklarına bakıldığında kadın katılımcıların (3,92) erkek katılımcılardan (3,78) daha yüksek bir ortalamaya sahip olarak ifadeye katılım gösterdiği görülmüştür.

H₂: Katılımcıların büyükşehir kent konseyine olan ihtiyaç konusundaki görüşleri cinsiyet faktörü açısından farklılık göstermektedir.

Tablo 19. Büyükşehir Kent Konseyine Olan İhtiyaç Değerinin Cinsiyet Açısından Anlamlı Farklılığı

<i>F</i>	<i>Sig.</i>	<i>T</i>	<i>df</i>	<i>Sig. (2-tailed)</i>	<i>Hipotez</i>
14,442	,000	1,456	811,885	,146	Ret

'Katılımcıların büyükşehir kent konseyine olan ihtiyaç konusundaki görüşleri cinsiyet faktörü açısından farklılık göstermektedir' hipotezini kanıtlamak için yapılan t-testi sonucuna göre ($p=0,146>0,05$) değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamış olup, H₂ hipotezi reddedilmiştir.

H₃: Katılımcıların büyükşehir kent konseyi yapılanması konusundaki görüşleri cinsiyet faktörü açısından farklılık göstermektedir.

Tablo 20. Büyükşehir Kent Konseyi Yapılanması Değerinin Cinsiyet Açısından Anlamlı Farklılığı

<i>F</i>	<i>Sig.</i>	<i>T</i>	<i>df</i>	<i>Sig. (2-tailed)</i>	<i>Hipotez</i>
31,409	,000	8,695	907,032	,000	Kabul

'Katılımcıların büyükşehir kent konseyi yapılanması konusundaki görüşleri cinsiyet faktörü açısından farklılık göstermektedir' hipotezini kanıtlamak için yapılan t-testi sonucuna göre ($p=0,000<0,05$) değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuş olup, H₃ hipotezi kabul edilmiştir. Gruplar arasındaki ortalama farklarına bakıldığında kadın katılımcıların (3,35) erkek katılımcılardan (2,87) daha yüksek bir ortalamaya sahip olarak ifadeye katılım gösterdiği görülmüştür.

4.5.2. Katılımcıların Büyükşehir Kent Konseyi Ölçeği Değişkenlerinin Eğitim Durumu Faktörü Açısından Anlamlı Farklılığı

Araştırmanın bu kısmında araştırma kapsamında hazırlanan önermelerin eğitim durumu açısından anlamlı farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Grup sayısı ikiden fazla olduğu için ANOVA testi yapılması gerekmektedir. Grup varyansları homojenlik testi sonuçlarına göre iki değişkende p değeri >0,05 olduğundan ANOVA testinin ön şartı sağlanmıştır. Ancak büyükşehir belediyesine olan ihtiyaç değişkeninde p değeri <0,05 olduğundan tek yönlü ANOVA testinin ön şartı sağlanmamıştır. Bundan dolayı bu değişkende ANOVA testinin alternatifi olarak Welch testi kullanılmıştır. Anlamlı farklılıkların hangi gruplardan kaynaklandığı ise Welch testinde Tamhane's T2, ANOVA'da ise Duncan testi ile analiz edilmiştir.

H4: Katılımcıların kent konseyi hakkında bilgi sahibi olması konusundaki görüşleri eğitim durumu faktörü açısından farklılık göstermektedir.

Tablo 21. Kent Konseyi Hakkında Bilgi Sahibi Olunması Değerinin Eğitim Durumu Açısından Anlamlı Farklılığı

<i>Sum of Squares</i>	<i>Df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F</i>	<i>Sig.</i>	<i>Hipotez</i>
1,677	4	,419	,829	,507	Ret

'Katılımcıların kent konseyi hakkında bilgi sahibi olması konusundaki görüşleri eğitim durumu faktörü açısından farklılık göstermektedir' hipotezini kanıtlamak için yapılan tek yön varyans analizi (ANOVA testi) sonucuna göre ($p=0,507>0,05$) değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamış olup, H₄ hipotezi reddedilmiştir.

H5: Katılımcıların büyükşehir kent konseyine olan ihtiyaç konusundaki görüşleri eğitim durumu faktörü açısından farklılık göstermektedir.

Tablo 22. Büyükşehir Kent Konseyine Olan İhtiyaç Değerinin Eğitim Durumu Açısından Anlamlı Farklılığı

Statistic ^a	df1	df2	Sig.	<i>Hipotez</i>
5,059	4	307,762	,001	Kabul

'Katılımcıların büyükşehir kent konseyine olan ihtiyaç konusundaki görüşleri eğitim durumu faktörü açısından farklılık göstermektedir' hipotezini kanıtlamak için yapılan Welch testi sonucuna göre ($p=0,001<0,05$) değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuş olup, H₅ hipotezi kabul edilmiştir. Bu farkın hangi eğitim seviyesindeki katılımcılardan kaynaklandığını tespit etmek için Tamhane's T2 testi sonuçlarına bakılmıştır. Buna göre lisans (3,794) ve önlisans (3,918) mezunları ortaokul (4,139) mezunlarından anlamlı derecede farklı düşündüğü görülmüştür. Ayrıca ilkököl (3,881) ve lise (3,975) mezunlarının diğer gruplardan farklı düşünmediği tespit edilmiştir. Görüldüğü üzere eğitim seviyesi ile büyükşehir belediyesine olan ihtiyaç arasında doğrusal bir ilişki olduğu söylenemez. Ancak grup ortalamaları incelendiğinde her grubun büyükşehir belediyelerinde kent konseyine ihtiyaç duyduğu görülür.

H6: Katılımcıların büyükşehir kent konseyi yapılanması konusundaki görüşleri eğitim durumu faktörü açısından farklılık göstermektedir.

Tablo 23. Kent Konseyi Yapılanması Değerinin Eğitim Durumu Açısından Anlamlı Farklılığı

<i>Sum of Squares</i>	<i>Df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F</i>	<i>Sig.</i>	<i>Hipotez</i>
71,606	4	17,901	25,740	,000	Kabul

'Katılımcıların büyükşehir kent konseyi yapılanması konusundaki görüşleri eğitim durumu faktörü açısından farklılık göstermektedir' hipotezini kanıtlamak için yapılan Welch testi sonucuna göre ($p=0,001<0,05$) değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuş olup, H_6 hipotezi kabul edilmiştir. Bu farkın hangi eğitim seviyesindeki katılımcılardan kaynaklandığını tespit etmek için Duncan testi sonuçlarına bakılmıştır. Buna göre lisans (2,522) ve önlisans (2,839) mezunlarının ilkökul (3,306), ortaokul (3,260) ve lise (3,274) mezunlarından anlamlı derecede farklı düşündüğü görülmüştür.

4.5.3. Katılımcıların Büyükşehir Kent Konseyi Ölçeği Değişkenleri Konusundaki Görüşlerinin Yaş Faktörü Açısından Anlamlı Farklılığı

Araştırmanın bu kısmında araştırma kapsamında hazırlanan önermelerin yaş faktörü açısından anlamlı farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Grup varyansları homojenlik testi sonuçlarına göre kent konseyi hakkında bilgi sahibi olunması değişkeni (p değeri=0,004) ve büyükşehir kent konseyine olan ihtiyaç değişkeni (p değeri=0,011) p değeri<0,05 olduğundan tek yönlü ANOVA testinin ön şartı sağlanmamıştır. Bundan dolayı şartı sağlamayan faktörlere ANOVA testinin alternatifi olarak Welch testi uygulanmıştır. Anlamlı farklılıkların hangi gruplardan kaynaklandığı ise Tamhane's T2 testi ile analiz edilmiştir. Kent konseyi yapılanması değişkeni p değeri=0,608 olduğundan bu değişken için ANOVA testi kullanılmıştır.

H7: Katılımcıların kent konseyi hakkında bilgi sahibi olması konusundaki görüşleri yaş faktörü açısından farklılık göstermektedir.

Tablo 24. Kent Konseyi Hakkında Bilgi Sahibi Olunması Değerinin Yaş Faktörü Açısından Anlamlı Farklılığı

Statistic ^a	df1	df2	Sig.	Hipotez
,789	5	278,607	,558	Ret

'Katılımcıların kent konseyi hakkında bilgi sahibi olması konusundaki görüşleri yaş faktörü açısından farklılık göstermektedir' hipotezini kanıtlamak için yapılan Welch testi sonucuna göre ($p=0,558>0,05$) yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamış olup, H_7 hipotezi reddedilmiştir

H8: Katılımcıların büyükşehir kent konseyine olan ihtiyaç konusundaki görüşleri yaş faktörü açısından farklılık göstermektedir.

Tablo 25. Büyükşehir Kent Konseyine Olan İhtiyaç Değerinin Yaş Faktörü Açısından Anlamlı Farklılığı

Statistic ^a	df1	df2	Sig.	Hipotez
,453	5	275,963	,811	Ret

'Katılımcıların büyükşehir kent konseyine olan ihtiyaç konusundaki görüşleri yaş faktörü açısından farklılık göstermektedir' hipotezini kanıtlamak için yapılan Welch testi sonucuna göre ($p=0,811>0,05$) değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamış olup, H_8 hipotezi reddedilmiştir.

H9: Katılımcıların büyükşehir kent konseyi yapılanması konusundaki görüşleri yaş faktörü açısından farklılık göstermektedir.

Tablo 26. Kent Konseyi Yapılanması Değerinin Yaş Faktörü Açısından Anlamlı Farklılığı

<i>Sum of Squares</i>	<i>Df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F</i>	<i>Sig.</i>	<i>Hipotez</i>
21,312	5	4,262	5,669	,000	Kabul

'Katılımcıların büyükşehir kent konseyi yapılanması konusundaki görüşleri yaş faktörü açısından farklılık göstermektedir' hipotezini kanıtlamak için yapılan ANOVA testi sonucuna göre ($p=0,000<0,05$) değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuş olup, H_9 hipotezi kabul edilmiştir. Bu farkın hangi yaş grubundan kaynaklandığını tespit etmek için Duncan testi sonuçlarına bakılmıştır. Buna göre 43-48 (2,855) yaş grubu ile 31-36 (3,290) ve 54 ve üzeri (3,203) yaş grupları arasında anlamlı derecede bir fark bulunmuştur.

4.5.4. Katılımcıların Büyükşehir Kent Konseyi Ölçeği Değişkenleri Konusundaki Görüşlerinin Üye Olunan Kuruluş Açısından Anlamlı Farklılığı

Araştırmanın bu kısmında araştırma kapsamında hazırlanan önermelerin kent konseyi ve belediye meclis üyeleri arasında anlamlı farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Analizlerin test edilmesinde Bağımsız T-testi kullanılmıştır.

H₁₀: Katılımcıların kent konseyi hakkında bilgi sahibi olması konusundaki görüşleri üye olunan kuruluş faktörü açısından farklılık göstermektedir.

Tablo 27. Kent Konseyi Hakkında Bilgi Sahibi Olunması Değerinin Üye Olunan Kuruluş Açısından Anlamlı Farklılığı

<i>F</i>	<i>Sig.</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>Sig. (2-tailed)</i>	<i>Hipotez</i>
28,608	,000	3,141	612,521	,002	Kabul

'Katılımcıların kent konseyi hakkında bilgi sahibi olunması konusundaki görüşleri üye olunan kuruluş faktörü açısından farklılık göstermektedir' hipotezini kanıtlamak için yapılan t-testi sonucuna göre ($p=0,002<0,05$) değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuş olup, H_{10} hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre ortalamalara bakıldığında, kent konseyi hakkında bilgi sahibi olan kent konseyi üyelerinin ortalaması (3,905), belediye meclis üyeleri ortalamasından (3,745) anlamlı derecede daha fazladır.

H₁₁: Katılımcıların büyükşehir kent konseyine olan ihtiyaç konusundaki görüşleri üye olunan kuruluş faktörü açısından farklılık göstermektedir.

Tablo 28. Büyükşehir Kent Konseyine Olan İhtiyaç Değerinin Üye Olunan Kuruluş Açısından Anlamlı Farklılığı

<i>F</i>	<i>Sig.</i>	<i>T</i>	<i>df</i>	<i>Sig. (2-tailed)</i>	<i>Hipotez</i>
28,749	,000	-6,807	857,639	,000	Kabul

'Katılımcıların büyükşehir kent konseyine olan ihtiyaç konusundaki görüşleri üye olunan kuruluş faktörü açısından farklılık göstermektedir' hipotezini kanıtlamak için yapılan t-testi sonucuna göre ($p=0,000<0,05$) değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuş olup, H_{11} hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre kent konseyi üyelerinin ortalamaları (4,085) belediye meclis üyeleri ortalamalarından (3,764), anlamlı derecede daha fazladır. Her iki grupta yüksek oranda büyükşehir belediyelerinde kent konseyi kurulması gerektiğini düşünyorken, kent konseyi üyeleri, önermeye belediye meclis üyelerinden daha fazla katılım göstermektedir.

H₁₂: Katılımcıların büyükşehir kent konseyi yapılanması konusundaki görüşleri üye olunan kuruluş faktörü açısından farklılık göstermektedir.

Tablo 29. Büyükşehir Kent Konseyi Yapılanması Değerinin Üye Olunan Kuruluş Açısından Anlamlı Farklılığı

<i>F</i>	<i>Sig.</i>	<i>T</i>	<i>df</i>	<i>Sig. (2-tailed)</i>	<i>Hipotez</i>
9,099	,003	19,794	627,792	,000	Kabul

'Katılımcıların büyükşehir kent konseyi yapılanması konusundaki görüşleri üye olunan kuruluş faktörü açısından farklılık göstermektedir' hipotezini kanıtlamak için yapılan t-testi sonucuna göre ($p=0,000<0,05$) değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuş olup, H₁₂ hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre kent konseyi üyelerinin ortalaması (3,475) belediye meclis üyeleri ortalamasından (2,451) anlamlı derecede daha fazladır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yönetişimin gereği iyi bir koordinasyon ve eşgüdündür. Bu kapsamda kent konseyleri gibi merkezî yönetim, yerel yönetim, özel sektör, sivil toplum ve halkın bir araya geldiği bir yapının iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle büyükşehirler gibi uluslararası kent ya da marka kent olma yolunda olan yeni kentleşme alanlarının sorunlarının bu ortak akıl ile çözüleceği bir gerçektir. Ancak kentin sorunlarına çözüm üretilmesinin istendiği kent konseylerinin bu görevlerini yerine getirebilmeleri için öncelikle kendi örgütsel yapısına ilişkin sorunlara çözüm bulması gerekmektedir.

Kent Konseyi Yönetmeliği'nin değiştirilmesi çalışmaları gündemde iken 2012 yılında yerel yönetim sistemimizde özellikle büyükşehir belediye sisteminde önemli değişiklikler getiren, optimal kent büyüklüğünün sağlanabilmesi ve halka etkin ve verimli hizmet sunulması amacıyla yasal mevzuata kazandırılan 6360 sayılı Yasa sonucunda büyükşehir belediyelerinde meydana gelen değişiklikler doğrudan kent konseylerini de etkilemiştir. Ancak ne büyükşehir belediyelerinde ne de diğer belediyelerde kent konseylerine ilişkin herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Büyükşehirlerde kent konseyleri ile ilgili herhangi bir düzenleme yapılmaması Türk Kamu Yönetimi yapılanması içerisinde bir açığın oluşmasına neden olmuştur. Nitekim ortak aklın hayata geçirilmesi yoluyla yönetim ve sürdürülebilir kalkınmanın kentte uygulanabilmesi için önemli görevler üstlenmiş olan kent konseyleri herhangi bir yasal mevzuatı bulunmadığından büyükşehirlerde kurulamamıştır. Kurulmuş olan kent konseyleri de belediye başkanın istek ve arzusu sonucu oluşmuştur. Bununla birlikte 5393 sayılı Yasa'ya dayanılarak büyükşehirlerde kurulan kent konseylerinin oluşumu 6360 sayılı Yasa'da meydana gelen değişimler dikkate alınmadan kurulmuştur. Kent konseyleri gibi önemli yönetim araçlarının büyükşehirler gibi sosyoekonomik kalkınmanın temelini oluşturan alanlarda farklı uygulamalara sahip olması bir eksikliklerdir. Nitekim hizmetin etkin ve verimli sunulması amacıyla hazırlanan yerel yönetim yasaları kent konseylerinin sadece ilçe belediyelerinde kurulmasını öngörerek tüm kenti kapsayacak bir koordinasyon ve eşgüdümün sağlanmasının önünde engel olmuştur. Bu bağlamda temel soru büyükşehir belediyelerinde kent konseylerine ihtiyaç var mıdır? Bu alanda yapılan çalışmalar ve araştırma kapsamında uygulanan anket çalışması sonucuna göre büyükşehir belediyelerinde mevcut olan kent konseylerinin yanında ayrı bir kent konseyi kurulması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Büyükşehir belediyeleri hem kentsel alanlara hem de kırsal alanlara hizmet götürdüğünden bu belediyelerde kurulacak kent konseyi ilçe ya da belde kent konseylerinden farklı görev ve yetkiler ile donatılmalıdır. Kent bir bütün olarak düşünülürse kent konseyi de hem kırsal alanın sorunlarına hem de kentsel alanın sorunlarına çözüm üretmek bu bölgelerde yaşayanların karar alma süreçlerine dâhil olmalarını sağlamalıdır.

Anketin uygulandığı her iki grubun demografik özellikleri açısından farklı yapılarda olduğu göze çarpmaktadır. Cinsiyet açısından kent konseyleri kadın üyelerin ağırlıkta olduğu bir yapı iken belediye meclislerinde kadın temsili yok denecek kadar azdır. Bunun yanında belediye meclis üyelerinin yaş aralığı ile kent konseyi üyelerinin yaş aralığı farklılık göstermektedir. Kent konseyleri daha fazla genç birey barındırmaktadır. Diğer bir farklılık ise gelir grupları ile ilgilidir. Belediye meclis üyelerinin gelir seviyeleri kent konseyi üyelerinin gelir seviyelerinin çok üstündedir. Eğitim durumu açısından belediye meclis üyelerinin eğitim düzeyleri kent konseyi üyelerinkinden daha iyi durumdadır. Faktör analizi sonucunda elde edilen yeni değişkenlerin demografik değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek üzere hipotezler oluşturulmuş ve bu hipotezler test edilmiştir. Cinsiyet ve üye olunan kuruluş açısından önemli bulgulara ulaşılmıştır. Nitekim

kadın üyeler kent konseyi konusunda erkek üyelerden daha fazla bilgi sahibi olduklarını düşünmektedir. Üye olunan kuruluş açısından ise kent konseyi üyelerinin önermelere katılım düzeyi belediye meclis üyelerinden fazladır.

Sonuç olarak kent konseylerinin mevcut durum ile öngörülen hedefleri gerçekleştiremeyeceği açıktır. Özellikle büyükşehirlerde kent konseyi oluşturulmasına ilişkin herhangi bir yasal düzenleme bulunmaması kent konseylerinin geleceği açısından bir tehdit unsurudur. Bu kapsamda yapılması gerekenler arasında en öncelikli olan 5216 sayılı Yasa'ya büyükşehirlerde tüm mülki sınırları kapsayacak bir kent konseyi oluşturulmasını öngören bir hüküm eklenmesidir. Bununla birlikte kent konseyine ilişkin öngörülen sorunların çözümü için yapılması gerekenler pilot bir uygulama ile gerçekleştirilmelidir. Buna göre oluşturulan kent konseyi uygulama sürecinde pilot bölge olarak iki farklı büyükşehir belirlenmelidir. Bu büyükşehirlerden biri kent ve kırsal alanı kapsayacak şekilde oluşan yeni büyükşehirlerden birisi (Kahramanmaraş gibi) olmalıdır. Diğer pilot il ise sadece kentsel alan özelliği gösteren metropoliten alan olarak nitelendirilebilecek bir büyükşehir (İstanbul gibi) olmalıdır. Uygulama sonrası ortaya çıkacak farklılıklardan yola çıkılarak iki farklı yapıda kent konseyine ilişkin görevler belirlenmelidir. Bu iki pilot uygulama başarılı olursa tüm ülkede yaygın bir kent konseyi modeli oluşturulabilir.

KAYNAKÇA

5216, SAYILI BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ KANUNU, RG. 23.07.2004/25531.

5393 SAYILI BELEDİYE KANUNU, RG., 13.7.2005/25874.

6360 SAYILI ON ÜÇ İLDE BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ VE YİRMİ ALTI İLÇE KURULMASI İLE BAZI KANUN VE KANUN HÜKMÜNDE KARARNAMELERDE DEĞİŞİKLİK YAPILMASINA DAİR KANUN, RG.06.12.2012/28489.

COŞKUN, Recai; Remzi ALTUNIŞIK; Serkan BAYRAKTAROĞLU ve Engin YILDIRIM (2010), **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı**; Sakarya Yayıncılık.

BOZKURT, Yavuz (2014), "Yerel Demokrasi Aracı Olarak Türkiye'de Kent Konseyleri: Yapı, İşleyiş ve Sorunlar", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 40, 229-240.

BURSA KENT KONSEYİ, <http://www.bursakentkonseyi.org.tr/?sayfa=icerik&id=88>, (11.09.2016).

DENİZ, Taşkın (2013), "Kentleşme, Yerel Gündem 21 ve Kent Konseyleri", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, 8 (12), 391-402.

DURMUŞ, Beril; Serra E. YURTKORU ve Murat ÇİNKO (2013), **Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi**, İstanbul; Beta Basım A.Ş.

EMREALP, Sadun (2005), **Yerel Gündem 21 El Kitabı**, İstanbul; IULA-EMME Yayını.

EMREALP, Sadun (2010), **Kent Konseyleri**, İstanbul; IULA-EMME Yayını.

GÜNEŞ, Muharrem ve Eylem BEYAZIT (2012), **Yerel Gündem 21'den Kent Konseylerine**, Ankara; Detay Yayıncılık.

HABİTAT, <http://www.habitat.org.tr/gundem21/43-yerelgundem21/53-yerel-gundem-21-dorduncu-asama.html>, (20.10.2016).

HUGHES Phil, (2000), "Local Agenda 21 in the United Kingdom A review of progress and issues for New Zealand", http://www.pce.parliament.nz/assets/Uploads/Reports/pdf/local_agenda_02_00.pdf, (07.10.2016).

IULA-EMME (2000), **Türkiye'de Yerel Gündem 21'lerin Uygulanması Projesi, Tanıtıcı Bilgiler**, İstanbul; IULA-EMME.

KARAASLAN, Mehmet (2012), "Nasıl Bir Yerel Yönetim? 6360 Sayılı Kanun Üzerine Bir Değerlendirme", **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 123-162.

KARAKUZULU, Zerrin (2010), "Sürdürülebilir Kentler ve Kasabalar, Yerel Gündem 21 ve Bursa Örneği", **TÜCAUM VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu 2010- Bildiri Kitabı**, 397-406.

KENT KONSEYİ YÖNETMELİĞİ, RG. 08.10.2006/26313

ÖKMEN, Mustafa ve Bekir PARLAK (2013), **Kuram ve Uygulamada Yerel Yönetimler-Kavramlar, Yaklaşımlar, Yapılar ve Mevzuat-**, Ankara; Orion Kitabevi.

ÖZDEMİR, Ali T. (2011), “Mahalli İdarelerde Halk Katılımı Bağlamında Kent Konseyleri”, Sayıştay Dergisi, 83, 31-56.

RESMÎ GAZETE, No 27449 7.MÜKERRER.

SAVUT, Emre (2011), “Yerel Gündem 21 Kent Konseyleri ve Uşak Kent Konseyi”, **I. Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı**, (Ed.: E.B. Keskin), Bursa, 343-363.

SOYGÜZEL, Hasan (2012), **Kent Konseyleri Ulusal Raporu**, III. Türkiye Kent Konseyleri Buluşması, Çanakkale.

TOPRAK, Zerrin (2006), **Yerel Yönetimler**, Ankara; Nobel Yayın Dağıtım.

ULUSOY, Ahmet ve Mustafa TEKDERE (2015), “Kent Konseylerinin Mali Kısıtları”, **II. Ulusal Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı**, (Ed.: Enes.B. Keskin ve Elif K. Tosun), Bursa, 48-75.

ÜZAN, Nizam (1999), “Belediyeler ve Yerel Gündem 21”, Çağdaş Yerel Yönetimler, 8(2), 96-101.

YILDIRIM, Ali ve Hasan ŞİMŞEK (2005), **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara; Seçkin Yayıncılık.

TÜRKİYE'DE BASİT USULDE VERGİLENDİRME İLE TOPLAM VERGİ GELİRLERİ ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ

Barış YILDIZ¹

Candan YILMAZ²

Gizem AKBULUT³

ÖZET

Türkiye’de 4369 Sayılı Kanun ile belge düzenini sağlamak, ticari kazançların vergilendirilmesinde gerçek kazancın esas alınmasını sağlamak, kayıt dışı ekonomiyi azaltmak ve dolayısıyla toplam vergi gelirlerinde bir artış yaratmak amaçlarıyla götürü usulde vergilendirme kaldırılarak yerine 01.01.1999 tarihinde basit usulde vergilendirme getirilmiştir. Yapılan değerlendirmelerde basit usulde vergilendirilen mükellef sayıları ile basit usul vergi gelirlerinin yıllar itibari ile artma eğiliminde olduğu buna rağmen toplam vergi gelirlerindeki artışın beklenen düzeyde gerçekleşmediği görülmüştür. Bu bilgiler doğrultusunda ilerleyen çalışmanın amacı toplam vergi gelirleri artışı ile basit usulde vergileme gelirleri artışı arasında nedensel bir ilişkinin olup olmadığını tespit etmektir. Çalışmanın ampirik kısmında 1988–2014 dönemine ait basit usulde vergi gelirleri ile toplam vergi gelirleri arasındaki ilişki Johansen Eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik analizi ile incelenmiştir. Ekonometrik çalışmada kullanılan veriler enflasyondan arındırılarak reel hale getirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre basit usul vergi gelirleri ile toplam vergi gelirleri arasında nedensel bir ilişkinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Yani Türkiye’de toplam vergi gelirlerindeki artış basit usulde vergi gelirleri artışından bağımsızdır.

Anahtar Kelimeler: Basit Usulde Vergilendirme, Vergi Gelirleri, Granger Nedensellik, Zaman Serisi.

Jel Kodu: H2, C2.

THE CAUSALITY RELATIONSHIP BETWEEN THE BASIC PROCEDURE TAXATION AND TOTAL TAX REVENUES IN TURKEY

ABSTRACT

In this study, the content of the Basic Procedure Taxation system in Turkey enacted by Law Number. 4369 is discussed. Basic Procedure Taxation system was came into force in 01.01.1999. As a result the assessments, while the number of taxpayers taxed basic procedure taxation have tended to increase as the years, the increase in tax revenues has been shown to not occur at the expected level. On the other hands, it has been observed that basic procedure tax revenues and total tax revenues has increased as the years. In this context, the aim of the study is to test whether it is a causal relationship between mentioned tax revenues. In the empirical part of the study, the relationship between total tax revenues and the basic procedure tax revenues for period 1988-2014 were examined with Granger causality analysis and Johansen Cointegration analysis. The data used in the econometric study made real adjusted for inflation. According to the findings, It was concluded that there is no a causal relationship between total tax revenues and the basic procedure tax revenues. In other words, it can be said that both types of tax revenues increased independently from each other.

Key Words: Basic Procedure Taxation, Tax Revenue, Granger Causality, Time Series.

Jel Code: H2, C2.

1. GİRİŞ

Türk Vergi Sistemi’nde 1960’lı yıllardan sonra gerçek usulde vergilendirmenin yanı sıra götürü usulde vergilendirmeye de yer verilmiştir. Götürü usul, belli mükellef gruplarının bireysel vergi ödeme güçleri ve gerçek vergi matrahı dikkate alınmaksızın, vergi matrahlarının genel ve objektif olarak belirlenmesini amaçlamaktadır. Türkiye’de götürü usul gelir idaresinden, denetim birimlerinden ve mükellef yapısından kaynaklı sorunlar nedeniyle uzun yıllar uygulanmıştır. Denetim yetersizliği, personel azlığı ve teşkilat yapısı

¹ Yrd. Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, barisyildiz@gumushane.edu.tr

² Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, candanyilmaz@hotmail.com

³ Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, gizemakbulut@gumushane.edu.tr

denetim birimlerinden doğan sorunları oluştururken eğitim yetersizliği ve vergi bilincinin düşük olması ise mükellef yapısından kaynaklı problemleri oluşturmaktadır. İlave olarak siyasi aktörlerin taşıdığı politik endişeler ile götürü usulde belge alma veya belgeleri saklama, defter tutma ve beyanname verme zorunluluğun olmamasının tüm bu sorunları görünmez kılması da götürü usulün uzun yıllar kullanılmasında etkili olmuştur.

Götürü usulün uygulanmasındaki bu kolaylıklar; bir yandan ticari kazanç sahiplerinin kendi faaliyetlerinden elde ettikleri gelirlerin diğer taraftan da iktisadi ilişkide buldukları diğer mükelleflerin faaliyetlerinin kayıt dışı kalmasına (Sarılı, 2012: 134) ve dolayısıyla o dönemde ortaya çıkan %31'lik kayıt dışı ekonomiye (Çetintaş ve Vergil, 2003: 29) etki eden unsurlardan biri olmuştur. Kayıt dışı ekonominin belli ölçülerde kontrol altına alınması ve vergi gelirlerindeki aşınmanın önüne geçilmesi, belge düzeninin yerleşmesi, vergilemede gerçek kazancın tespit edilmesi ve sonuçta da vergi gelirlerinde belirgin bir artış sağlamak amacıyla 22.07.1998 tarihli 23417 Mükerrer Sayılı Resmi Gazete' de yayımlanan 4369 sayılı Kanunla, götürü usul yerini basit usule bırakmıştır.

Çalışmada, “Basit usulde vergilendirmeye geçişle birlikte, toplam vergi gelirleri artmış mıdır?” sorusundan hareket edilmiştir. Toplam vergi gelirlerinde meydana gelen artışlarda basit usulde vergilemenin etkisinin olup olmadığının araştırıldığı bu çalışmada öncelikli olarak basit usul anlatılarak konunun amacının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunulmaya çalışılmıştır. Daha sonrasında 1988-2014 yılları arasındaki toplam vergi gelirleri ile basit usul vergi gelirleri karşılıklı olarak verilmiş ve bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Götürü usulden, basit usule geçişle birlikte Türkiye’de toplam vergi gelirlerinde artış olacağı öngörülmüştür. Bu çalışmada, hem bu öngörü test edilmiş hem de basit usule geçişin toplam vergi gelirleri üzerindeki etkisi Granger nedensellik analizi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda toplam vergi gelirleri artışında basit usulde vergilemenin istenen katkıyı yapmadığı görülmüştür. Çalışma bu katkının artırılabilmesi için neler yapılabileceğine dair değerlendirmelerle sonuçlandırılmıştır.

2. BASİT USULDE VERGİLEMENİN HUKUKİ YAPISI

Basit usulde ticari kazanç, bir hesap dönemi içinde elde edilen hasılat ile giderler ve satılan malların alış bedelleri arasındaki müspet farktır. (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2016a:1). Bu fark, faaliyetle ilgili olarak alınması ve verilmesi mecburi olan alış, giderler ile hâsılatlara ilişkin belgelerde yazılı olan tutarlara göre hesaplanmaktadır (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009). Bir kısım mükelleflerin, ticari kazançlarının bilanço ve işletme hesabı esaslarına göre tespit edilmesi zordur. Ayrıca bu mükelleflerin mali güçleri, okuma yazma ve bilgi düzeyleri de yetersizdir. Bu nedenlerle gerçek usulün gerektirdiği defterleri ve hesapları tutmalarının güç olacağı düşünülerek basit usule göre vergilendirilmeleri uygun görülmüştür. Ticari kazanç elde edenlerden esnaf muafiyetini kaybeden ve vergiye tabi olan en küçük gelir elde edenler, basit usule göre vergilendirilmektedir (Gümüş, 2013: 75-83). Basit usulde vergilendirme kapsamında bulunan mükelleflere, gerçek usulde vergilendirilen mükelleflerden farklı kolaylıklar sağlanmıştır (Arslan ve Biniş, 2012: 54-55). Basit usule tabi mükelleflere gerçek usulde vergilendirilen mükelleflerden farklı olarak bazı kolaylıklar sağlanmaktadır. Bunlar (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2016a:1);

- ✓ Defter tutmazlar.
- ✓ Vergi tevkifatı yapmaz ve muhtasar beyanname vermezler.
- ✓ Geçici vergi ödemezler.
- ✓ Basit usulde vergilendirilen mükelleflerin teslim ve hizmetleri katma değer vergisinden istisnadırlar.
- ✓ Basit usulde vergilendirilen mükelleflerin ticari kazancının tespitinde amortismanına tabi iktisadi kıymet alışları ve satışları dikkate alınmaz.
- ✓ Alınan ve verilen belgelerin kayıtları mükelleflerin bağlı oldukları meslek odalarındaki bürolarda tutulmaktadır. Ancak, isteyen mükellefler kayıtlarını hiçbir yerden izin almadan kendileri tutabilecekleri gibi meslek mensuplarına da tutturabilirler.

Basit usulde vergilendirilen mükelleflere sağlanan bu kolaylıkların yanı sıra bu mükelleflerin bazı yükümlülükleri de bulunmaktadır. Basit usule tabi olan mükellefler defter tutmamakla birlikte, VUK hükümlerine göre fatura, perakende satış vesikaları ve diğer belgeleri düzenlemek ve bu belgeleri kullanmakla yükümlüdürler. Ayrıca basit usule tabi olan mükellefler yıllık gelir vergisi beyannamesi vermek zorundadırlar (Sarılı, 2012: 23).

2.1. Basit Usulde Vergilendirmeye Tabi Olmanın Şartları

193 sayılı gelir vergisi kanununun (GVK) 47. maddesinde sayılan şartlar, basit usule tabi olmanın genel şartları; 48. maddesinde sayılan şartlar ise basit usule tabi olmanın özel şartlarıdır. Buna göre, ticari kazancın basit usulde tespit edilebilmesi için hem genel şartların hem de özel şartların birlikte sağlanması gerekmektedir. Bu şartlardan birini sağlamayan bir mükellefin basit usulde vergilendirilmesi söz konusu değildir (Sarılı, 2012: 23).

2.1.1. Basit Usulde Vergilendirmeye Tabi Olmanın Genel Şartları

Basit usule tabi olmanın genel şartları 193 sayılı GVK madde 47'de şu şekilde ifade edilmektedir;

- ✓ Kendi işinde bilfiil çalışmak veya bulunmak, işinde yardımcı işçi ve çırak kullanmak, seyahat, hastalık, ihtiyarlık, askerlik, tutukluluk ve hükümlülük gibi zaruri ayrılmalar dolayısıyla geçici olarak bilfiil işinin başında bulunmamak bu şartı bozamaz. Ölüm halinde, iş sahibinin dul eşi veya küçük çocukları namına işe devam olduğu takdirde, bunların bilfiil işin başında bulunup bulunmamasına bakılmaz.
- ✓ İşyeri mülkiyetinin iş sahibine ait olması halinde emsal kira bedeli, kiralanmış olması halinde yıllık kira bedeli toplamının; büyükşehir belediye sınırları içinde 2015 takvim yılı için 6.000 TL - 2016 takvim yılı için 6.300 TL, diğer yerlerde 2015 takvim yılı için 4.000 TL - 2016 takvim yılı için 4.200 TL'yi aşmaması;
- ✓ Ticari, zirai veya mesleki faaliyetler dolayısıyla gerçek usulde gelir vergisine tabi olmamak.

2.1.2. Basit Usulde Vergilendirmeye Tabi Olmanın Özel Şartları

Basit usule tabi olmanın özel şartları ise 193 sayılı GVK madde 48'de şu şekilde ifade edilmektedir;

- ✓ Satın aldıkları malları olduğu gibi veya işledikten sonra satanların yıllık alımları tutarının; 2015 takvim yılı için 84.000 TL - 2016 takvim yılı için 88.000 TL veya yıllık satışları tutarının 2015 takvim yılı için 120.000 TL- 2016 takvim yılı için 126.000 TL'yi aşmaması.
- ✓ (1) numaralı bentte yazılı olanların dışındaki işlerle uğraşanların bir yıl içinde elde ettikleri gayri safi iş hasılatının; 2015 takvim yılı için 40.000 TL - 2016 takvim yılı için 42.000 TL'yi aşmaması.
- ✓ (1) ve (2) numaralı bentlerde yazılı işlerin birlikte yapılması halinde, yıllık satış tutarı ile iş hasılatı toplamının; 2015 takvim yılı için 84.000 TL - 2016 takvim yılı için 88.000 TL'yi aşmaması.

193 sayılı GVK madde 46'ya göre yapılan denetimlerde sahte veya muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı belge düzenledikleri veya bu belgeleri kullandıkları tespit edilen mükelleflerin basit usule tabi olmanın genel ve özel şartlarını sağlamış olsa dahi basit usulden yararlanması söz konusu değildir.

Bu mükellefler; bu hususun kendilerine tebliğ tarihini takip eden aybaşından itibaren ikinci sınıf tüccarlara ilişkin hükümlere tabi olurlar ve madde 46 değişik altıncı fıkra: 31/5/2012-6322/7 maddesine göre hiçbir suretle basit usulde vergilendirilmezler. Aynı maddenin değişik altıncı fıkra: 31/5/2012 - 6322/7 maddesine göre basit usule tabi olmanın genel ve özel şartlarından herhangi birini takvim yılı içinde kaybeden mükellefler ise, ertesi takvim yılı başından itibaren gerçek usulde vergilendirilirler. Basit usulün şartlarına haiz olanlardan, bu usulden yararlanmak istemediklerini yazı ile bildirenler dilekçelerinde belirttikleri tarihten veya izleyen takvim yılı başından; yeni işe başlayanlar ise işe başlama tarihinden itibaren gerçek usulde vergilendirilirler.

2.2. Basit Usulde Vergilendirilmeden Yararlanamayacak Olan Mükellefler

193 sayılı GVK madde 51'e göre, basit usulün genel ve özel şartlarını sağlasa bile basit usulden faydalanması mümkün olmayan mükellefler bulunmaktadır. Bu mükellefler;

- ✓ Kollektif şirket ortakları ile komandit şirketlerin komandite ortakları;
- ✓ İkrazat (ödünç para verme) işleriyle uğraşanlar;
- ✓ Sarraflar ile kıymetli maden ve mücevherat alım satımı ile uğraşanlar;
- ✓ Gelir Vergisi Kanununun 94 üncü maddesinin birinci fıkrasında sayılan kişi ve kurumlara karşı inşaat ve onarma işini taahhüt edenler ile bu mükelleflere karşı derece derece taahhütte bulunanlar.
- ✓ Sigorta prodüktörleri;

- ✓ Her türlü ilan ve reklam işleriyle uğraşanlar veya bu işlere tavassut (aracılık) edenler;
- ✓ Gayrimenkul ve gemi alım satımı ile uğraşanlar;
- ✓ Tavassut (aracılık) işi yapanlar (dayıbaşılar hariç);
- ✓ Maden işletmeleri, taş ve kireç ocakları, kum ve çakıl istihsal yerleri, tuğla ve kiremit harmanları işletenler;
- ✓ Şehirlerarası yük ve yolcu taşımacılığı yapanlar ile treyler, çekici ve benzerlerinin sahip veya işleticileri (Yapısı itibarıyla sürücüsünden başka on dört ve daha aşağı oturma yeri olan ve insan taşımaya mahsus motorlu kara taşıtları ile yolcu taşıyanlar hariç);
- ✓ Maliye Bakanlığınca teklif edilen ve Bakanlar Kurulunca kararlaştırılan iş grupları, sektörler, il ve ilçeler, büyükşehir belediyeleri dâhil olmak üzere il ve ilçelerin belediye sınırları (mücvir alanlar dâhil), belediyelerin nüfusları, yöreler itibarıyla veya sabit bir işyerinde faaliyette bulunulup bulunulmadığına göre gerçek usulde vergilendirilmesi gerekli görülenler olarak sıralanabilir.

GVK madde 51' den de anlaşıldığı üzere basit usulün kapsamı dışına çıkarılan mükellefler kanun hükmü ile belirlenmekle birlikte son fıkrada da açıkça belirtildiği gibi Bakanlar Kurulu'nca da bazı mükellef gruplarının basit usul kapsamı dışına çıkarıldığı anlaşılmaktadır (Arslan ve Biniş, 2012: 61).

Geçmiş düzenlemede, gerçek usulde vergilendirilen mükelleflerin hiçbir şekilde basit usulde vergilemeden yararlanması söz konusu değilken 6322 Sayılı Kanunla GVK'nın madde 46, 6. fıkrasında 15.06.2012 tarihinden geçerli olmak üzere yapılan değişiklik ile birlikte gerçek usulde vergilendirilen mükelleflerin;

- ✓ GVK'nın 47. maddesinde yazılı genel şartları topluca taşınması,
- ✓ Arka arkaya iki hesap dönemi iş hacminin GVK'nın 48. maddesinde yazılı hadlerden düşük olması,
- ✓ Yazılı talepte bulunması,

halinde bu şartların gerçekleşmesini takip eden takvim yılından başlayarak basit usule geçmeleri mümkün olmaktadır (Karadeli ve Taşlıtepe, 2014: 93).

3. BASİT USULDE VERGİLENDİRMENİN 1988-2014 YILLARI ARASI GENEL GÖRÜNÜMÜ

Götürü gider yönteminin neden olduğu kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması ve götürü usulde vergilendirilen mükelleflerin belge düzenine uymalarının yaygınlaştırılması amacıyla basit usulde vergilendirme esas getirilmiştir (Organ ve Güler, 2012: 193). Yapılan bu değişiklik ile birlikte Türkiye'de toplam vergi gelirlerinde artış olacağı öngörülmüştür.

Basit usulün yürürlüğe girmesi ile belge düzeninin yerleşmesi ve kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması öngörülmüştür. Ayrıca alınan vergiyi de gelire dayalı alma imkânı yaratılmıştır (Özel, 2000). Basit usulde vergilendirmenin yürürlüğe girmesi ile vergi gelirlerinin artması planlanmış ancak zamanla basit usulde uygulama belge düzenini olumsuz yönde etkilemiştir (Bilen, 2007: 141). Ayrıca söz konusu uygulamalar ile belge düzeninin oturtulması ve kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması yönündeki amaçlar gerçekleştirilememiş, aksine defter tutmama, KDV beyannamesi düzenlememe gibi mükelleflere tanınan kolaylıklar kayıt dışı ekonominin büyümesine neden olmuştur (Organ ve Güler, 2012: 193). Bu nedenle, basit usul vergilendirme önemli ölçüde vergi kaybına neden olmuş, belge düzenine katkı yapması beklenirken kayıt dışı ekonominin büyümesine yol açmıştır (DPT, 2001: 24).

Tablo 1'e bakıldığında 1999 – 2003 yılları arası basit usulde vergilendirilen mükellef sayısında artma olduğu buna rağmen gerçek usulde vergilendirilen mükellef sayısında ise azalma olduğu görülmektedir. 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinden sonra; 2000 yılında 2.080.872 olan gelir vergisi mükellef sayısının 2001 yılında 1.768.653, krizin derinleştiği 2002 yılında ise 1.729.260 olduğu görülmektedir. Basit usulde vergilendirilen mükelleflerin sayısı ise aynı yıllar içerisinde artarak 2000 yılında 736.639, 2001 yılında 808.787 ve 2003 yılı sonu itibarı ile 820.621 olmuştur.

Basit usulde vergilendirilen mükellef sayısının özellikle kriz yıllarında artmasında gelir vergisi mükellefi olan küçük esnafın iş kapasitelerinin azalması ve işyerlerinin kapanması nedenleriyle vergi yükü daha az olan basit usul vergi mükellefiyetine geçmelerinin etkili olduğu söylenebilir (Şenyüz, 2004). 2004 yılından itibaren ise basit usulde vergilendirilen mükelleflerin sayıları yıllar itibarıyla azalmıştır. Basit usulde vergilendirilen mükellef sayısı 2004 yılında 814.532 iken 2013 yılında 693.694 olmuştur. 2014 yılında ise basit usulde vergilendirilen mükellef sayısı artarak 736.400 olmuş buna rağmen gerçek usulde vergilendirilen mükelleflerin sayısında 2000 yılı göz ardı edildiğinde belirgin bir artış görülmemiştir.

2004 yılından itibaren basit usulde vergilendirilen mükelleflerin sayılarının azalmasına, bu dönemde alınan kararların etkili olduğu söylenebilir. İlk olarak, 10.07.2004 tarih ve 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun geçici 2. maddesinde yer alan düzenlemeye göre bazı illere bağlı ilçelerin büyükşehir belediye sınırları içine alınarak merkez ilçe statüsü kazanmaları ile basit usule tabi mükelleflerin 01.01.2005 tarihinden itibaren gerçek usule geçmeleri, basit usulde vergilendirilen mükelleflerin sayısında azalmaya neden olmuştur (Arslan ve Biniş, 2012: 64).

İkinci olarak, 95/6430 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı uyarınca "Büyükşehir Belediyesi olan illerin belediye sınırları içinde belli bazı faaliyetleri yapan mükellefler" ile 8/5521 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile "zirai mahsul satın alarak bu mahsulleri kısmen veya tamamen tüketici dışında kalanlara satan ticaret erbabı kişiler" ve 92/2683 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile "her türlü televizyon, video, radyo, teyp, müzik seti, disk-çalar, kamera, bilgisayar, soğutucu, çamaşır ve bulaşık makinesi, elektrikli süpürge, elektronik müzik aletleri, elektrikli dikiş makinesi ile elektrikle çalışan benzeri eşyaların alım satımı ve üretimi ile uğraşan mükellefler" gerçek usulde vergilendirme kapsamına alınmışlardır (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2016a: 5-6). Mevcut kapsamın genişletilmesiyle birlikte basit usulden yararlanamayacak olan mükellefler tek tek sayılmış ve basit usule tabi olan mükelleflerin sınırları belirlenmiş olup bu durum basit usulde vergilendirilen mükelleflerin sayılarında azalmaya neden olmuştur (Arıkan, 2013).

Tablo 1. Gelir Vergisi Mükellef Sayıları ve Basit Usulde Vergilendirme-Götürü Usulde Vergilendirme* Mükellef Sayıları (1988-2014)

Yıllar	Gelir Vergisi Mükellef Sayıları	Basit (Götürü) Usulde Vergilendirme Mükellef Sayıları	Toplam
1988	1.746.500	884.686	2.631.186
1989	1.784.804	907.619	2.692.423
1990	1.859.324	908.892	2.768.216
1991	1.960.817	969.988	2.930.805
1992	1.919.447	1.010.432	2.929.879
1993	1.865.253	1.000.778	2.866.031
1994	1.859.082	954.319	2.813.401
1995	1.829.995	911.811	2.741.806
1996	1.766.314	881.497	2.647.811
1997	1.780.142	869.721	2.649.863
1998	1.882.489	837.850	2.270.339
1999	1.988.007	739.639	2.727.646
2000	2.080.872	736.639	2.817.511
2001	1.768.653	808.787	2.577.440
2002	1.729.260	810.167	2.539.427
2003	1.735.722	820.621	2.556.343
2004	1.774.568	814.532	2.589.100
2005	1.691.499	792.706	2.484.205
2006	1.712.719	775.141	2.487.860
2007	1.724.366	762.111	2.486.477
2008	1.701.865	744.188	2.446.053
2009	1.683.308	739.092	2.422.400
2010	1.693.316	728.850	2.422.166
2011	1.703.754	714.693	2.418.447
2012	1.760.785	705.093	2.465.878
2013	1.798.056	693.694	2.491.750
2014	1.798.738	736.400	2.535.138

*29.07.1998 tarih ve 23417 sayılı Mükerrer Resmi Gazetede yayımlanan 4369 sayılı Kanunla Gelir Vergisi Kanununda yer alan "Götürü usulde vergilendirme" esası kaldırılarak yerine götürü usule tabi olan esnaf ve sanatkârların 1.1.1999 tarihinden itibaren basit usulde vergilendirilmesi esası getirilmiştir.

Kaynak: Bay, 2003:120; Gelir İdaresi Başkanlığı, 2016b

Basit usulde vergilendirme ile ilgili ilk düzenleme, 1999 yılında yürürlüğe girmiş ve bu sistemde ilk beyanlar 2000 yılının Şubat ayında yapılmıştır. Tablo 2’de görüldüğü gibi 1999 yılında basit usulde vergilendirme tahsilatının gelir vergisi (gerçek kişi) tahsilatı içindeki payı %0,06; 2000 yılında %0,17, 2001 yılında %0,27, 2002 yılında %0,30, 2003 yılında %0,22, 2004 yılında %0,32 olarak gerçekleşmiştir. 2005 yılında ise basit usulde vergi gelirlerinin gelir vergisi içindeki payı hızla artarak %0,53 olmuştur. Bu yıldan itibaren ise dalgalı bir seyir izleyerek; 2006 yılında %0,52, 2007 yılında %0,52, 2008 yılında %0,47, 2009 yılında %0,53, 2010 yılında %0,54, 2011 yılında %0,50, 2012 yılında %0,43 ve 2013 yılında %0,39 olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılında ise basit usulde vergilendirilen mükellef sayısının artmasına rağmen basit usulde vergilendirme tahsilatının artmadığı, basit usulde vergilendirme tahsilatının gelir vergisi tahsilatı içindeki payının %0,33 olarak gerçekleştiği görülmüştür. Basit usulde vergilendirme tahsilatlarının özellikle kriz yıllarında (1994, 2001 ve 2009) arttığı dikkat çekmektedir. Bu artışın özellikle küçük esnafın krizden olumsuz olarak etkilenmesi ve faaliyetlerinin daralması dolayısıyla bu mükelleflerin vergi yükü daha az olan basit usulde vergilendirmeye geçmelerinden kaynaklandığı söylenebilir (Şenyüz, 2004). Basit usulde vergilendirme tahsilatlarının 2011 yılından itibaren azaldığını ve bu azalış eğiliminin günümüzde de devam ettiğini söylemek mümkündür.

Tablo 2. Gelir Vergisi Tahsilatı ve Basit Usulde Vergilendirme-Götürü Usulde Vergilendirme* Tahsilatı (1988-2014) (Bin TL - Nominal Değerler)

Yıllar	Gelir Vergisi Tahsilatı	Basit (1988/1998-Götürü) Usulde Vergilendirme Tahsilatı	Gelir Vergisi Tahsilatı / Basit (1988/1998 Götürü) Usulde Vergilendirme Tahsilatı Oranı (%)**
1988	4.801	74	1,5
1989	9.871	96	0,97
1990	18.609	161	0,86
1991	33.356	210	0,62
1992	60.056	456	0,75
1993	106.661	991	0,92
1994	181.884	2.905	1,59
1995	329.795	5.488	1,66
1996	676.017	9.353	1,38
1997	1.500.245	16.953	1,13
1998	3.481.752	29.888	0,85
1999	4.936.551	3.105	0,062
2000	6.212.977	10.402	0,16
2001	11.579.424	31.000	0,26
2002	13.717.660	41.164	0,30
2003	17.063.761	38.322	0,22
2004	19.689.593	63.892	0,32
2005	22.817.529	127.270	0,55
2006	31.727.644	167.689	0,52
2007	38.061.543	198.221	0,52
2008	44.430.339	209.870	0,47
2009	46.018.360	248.282	0,53
2010	49.385.289	271.466	0,54
2011	59.884.487	303.079	0,50
2012	69.671.645	305.494	0,43
2013	78.726.008	309.155	0,39
2014	91.061.133	302.193	0,33

*29.07.1998 tarih ve 23417 sayılı Mükerrer Resmi Gazetede yayımlanan 4369 sayılı Kanunla Gelir Vergisi Kanununda yer alan “Götürü usulde vergilendirme” esası kaldırılarak yerine götürü usule tabi olan esnaf ve sanatkarların 1.1.1999 tarihinden itibaren basit usulde vergilendirilmesi esası getirilmiştir.
**Yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Kaynak: Türkan, 1994: 6; Gelir İdaresi Başkanlığı, 2016c; Gelir İdaresi Başkanlığı, 2016d

Tablo 3'te 1988 – 2014 dönemi merkezi yönetim bütçesi içinde yer alan toplam vergi gelirleri tahsilatı ile basit (1988/1998-götürü) usulde vergilendirme tahsilatı ilişkisi görülmektedir. Götürü usulün son olarak uygulandığı 1998 yılında toplam vergi hasılatı 9.228.596.000 TL olarak gerçekleşirken, götürü usulde vergilendirme tahsilatı 29.888.000 TL olarak gerçekleşmiş ve toplam vergi gelirleri tahsilatı içindeki payı %0,32 olarak gerçekleşmiştir. 1999 yılına gelindiğinde ise toplam vergi gelirleri tahsilatı artarak 14.802.280.000 TL olarak gerçekleşmiş, basit usulde vergilendirme tahsilatı ise 3.105.000 TL olarak gerçekleşerek, toplam vergi gelirleri tahsilatı içindeki payı azalarak %0,02 olmuştur. Basit usulde vergilendirme tahsilatlarının toplam vergi gelirleri tahsilatları içindeki oranı 2000 yılında %0,04, 2001 yılında %0,07 ve 2002 yılında ise %0,069 olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılında Türkiye'nin toplam vergi gelirleri tahsilatı 84.316.169.000 TL'dir. Basit usule tabi olan ve defter tutmayan esnaf ve sanatkârların sayısı 820.621'dir. Bu mükelleflerden toplanan yıllık basit usulde vergilendirme tahsilatı ise 38.322.000 TL'dir. Kısacası basit usulde vergilendirilen mükelleflerin ödedikleri verginin toplam vergi gelirleri tahsilatına oranı yaklaşık %0,04 olarak gerçekleşmiştir. 2005 yılında 131.948.778.000 TL olan toplam vergi gelirleri tahsilatının 127.270.000 TL'si berber, terzi, taksi, minibüs işleticisi gibi basit usule tabi olan mükelleflerden tahsil edilmiştir. Basit usulde vergilendirilen mükelleflerin ödedikleri verginin toplam vergi gelirleri tahsilatına oranı yaklaşık %0,09'dur. Basit usulde vergilendirilen ortalama mükellef sayısı ise 792.706'dır. Bu durumda kişi başına düşen yıllık vergi yaklaşık 160 TL, aylık vergi ise yaklaşık 13 TL olmaktadır.

Tablo 3. Vergi Gelirleri Tahsilatı ve Basit Usulde Vergilendirme-Götürü Usulde Vergilendirme* Tahsilatı (1988-2014) (Bin TL - Nominal Değerler)

Yıllar	Vergi Gelirleri Tahsilatı	Basit (1988/1998-Götürü) Usulde Vergilendirme Tahsilatı	Vergi Gelirleri Tahsilatı / Basit (1988/1998-Götürü) Usulde Vergilendirme Tahsilat Oranı (%)**
1988	14.232	74	0,51
1989	25.550	96	0,37
1990	45.399	161	0,35
1991	78.642	210	0,26
1992	141.602	456	0,32
1993	264.273	991	0,37
1994	587.760	2.905	0,49
1995	1.084.350	5.488	0,50
1996	2.244.094	9.353	0,41
1997	4.745.484	16.953	0,35
1998	9.228.596	29.888	0,32
1999	14.802.280	3.105	0,02
2000	26.503.698	10.402	0,04
2001	39.735.928	31.000	0,07
2002	59.631.868	41.164	0,069
2003	84.316.169	38.322	0,045
2004	101.038.904	63.892	0,063
2005	131.948.778	127.270	0,096
2006	151.271.701	167.689	0,11
2007	171.098.466	198.221	0,11
2008	189.980.827	209.870	0,11
2009	196.313.308	248.282	0,12
2010	235.714.637	271.466	0,11
2011	284.490.017	303.079	0,10

Tablo 3. (Devamı)

2012	317.218.619	305.494	0,096
2013	367.517.727	309.155	0,08
2014	401.683.956	302.193	0,075

*29.07.1998 tarih ve 23417 sayılı Mükerrer Resmî Gazetede yayımlanan 4369 sayılı Kanunla Gelir Vergisi Kanununda yer alan “Götürü usulde vergilendirme” esası kaldırılarak yerine götürü usule tabi olan esnaf ve sanatkârların 1.1.1999 tarihinden itibaren basit usulde vergilendirilmesi esası getirilmiştir.
**Yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Kaynak: Türkan, 1994: 6; Gelir İdaresi Başkanlığı, 2016c; Gelir İdaresi Başkanlığı, 2016d

2012 yılında toplam vergi gelirleri tahsilatı 317.218.619.000 TL’dir. 2012 yılında dolmuş, taksi şoförü, berber gibi basit usule tabi 705.093 mükellefin ödediği toplam vergi miktarı 305.494.000 TL olarak gerçekleşerek toplam gelir vergi gelirleri tahsilatı içindeki payı %0,09 olmuştur. Basit usule tabi mükelleflerin kişi başına ödediği vergi miktarı ise 433 TL civarındadır. Bu oranlar 2013 yılında %0,08, 2014 yılında ise %0,075 olarak gerçekleşmiş ve toplam vergi gelirleri tahsilatı içindeki payının giderek azaldığı görülmektedir.

İstanbul’da bir taksi plakasının değerinin 1.000.000 TL olduğu ve basit usulde vergilendirilen taksi sahiplerinin aylık kazancının da ortalama 6.000 TL olduğu tahmin edildiğinde (Durmuş, 2013) basit usulde vergilendirilen mükellefler için vergi adaletine uygun vergilendirme yapılamadığını söyleyebiliriz.

Belirli şartları taşıyan mükelleflerin ticari kazançları için kayıt dışı ekonominin kayda alınması, vergi tabanının yaygınlaştırılması, belge düzeninin yerleştirilmesi ve vergilendirmede gerçek kazancın esas alınmasının sağlanması amacıyla götürü usulde vergilendirme kaldırılmış, 4369 sayılı Kanunla bunun yerine basit usulde vergilendirme yöntemi benimsenmiştir. Bir mükellefin maliyeti, diğerinin hasılatıdır prensibinden hareketle belge alınıp verileceği ve böylece belge düzeninin yerleşeceği öngörülmüş olmasına rağmen, ne yazık ki, uygulamada belge düzeninin daha da bozulmasına neden olmuştur. Yapılan harcamalar için belge alınacağı, bunun da hasılatı ve nihai olarak beyan edilecek matrahları artıracacağı beklenirken beklenen bu fayda sağlanmadığı gibi (DPT, 2001: 17 ve 24) aradan geçen 17 yılda, götürü mükellefiyete nazaran basit usul önemli ölçüde vergi kaybına neden olmuştur. Tablo 2 ve tablo 3’te görüldüğü üzere; gerçek kişilerin vergilendirildiği gelir vergisi, toplam vergi ve basit usul vergi hasılatlarının artmasına rağmen toplam gelir vergisi ve gerçek kişilerin vergilendirildiği gelir vergisi hasılatı içindeki basit usul vergi hasılatı payı yıllar itibarıyla azalmıştır. Bu veriler ışığında basit usulün, toplam vergi hasılatı artışında istenen etkiyi yaratmadığını söylemek mümkündür.

4. EKONOMETRİK ANALİZ

İktisat teorisinde yer alan teorik bir bilgi, ekonometrik bir çalışma yapılırken modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişki hakkında fikir vermektedir. Klasik regresyon analizi, kullanılan modelin doğru olduğu varsayımına dayanmaktadır ve nedenselliğin yönü ekonometrik analiz sonucu belirlenmektedir. İktisat teorisinde yer alan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin, teorinin geçerli olup olmadığının belirlenmesi için, bazı durumlarda araştırılması gerekmektedir. Vergi gelirlerine ilişkin yapılan birçok çalışmada farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Bu çalışmada basit usule geçişin toplam vergi gelirlerinde artış yaratıp yaratmadığı ekonometrik olarak analiz edilecektir. Bu amaçla 1988-2014 dönemine ilişkin veri seti kullanılmış ve basit usul vergi gelirleri ile toplam vergi gelirleri arasında bir ilişkinin olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

4.1. Veri Seti ve Model

Çalışmada kullanılan esas model aşağıdaki gibidir:

$$\ln TVG_t = \alpha_1 + \alpha_2 \ln BUVG_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

$\ln TVG_t$, t döneminde Toplam vergi gelirlerinin logaritmasını, $\ln BUVG_t$, basit usul vergi gelirlerinin logaritmasını göstermektedir. Çalışma 1988-2014 dönemini kapsamaktadır⁴. TVG ve BUVG' ne ilişkin veriler, Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) veri tabanı ve bilimsel literatürün taranması ile elde edilmiştir. Nominal TVG ile nominal BUVG verileri Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) (2010=100) etkisinden arındırılarak reel hale dönüştürülmüştür. TÜFE (2010=100) verileri, IMF-International Financial Statistics (IFS) veri tabanından elde edilmiştir. Verilerin birbirine yakınsaması için logaritmaları alınmıştır.

4.2. Yöntem

4.2.1. Birim Kök Testleri

Makroekonomik değişkenlerin kullanıldığı zaman serileri modelleri genellikle birim kök içermektedir. Zaman serileri modellerinde serilerin birim kök varlığının gözardı edilmesi durumunda modelin test istatistiği olduğundan çok yüksek ve sahte regresyon sorunu ortaya çıkabilmektedir. Pek çok çalışmada serilerin durağan olup olmadığını test etmeye yönelik çeşitli birim kök testleri yapılmaktadır. Ancak literatürde yaygın şekilde yer alan birim kök testleri Augmented Dickey-Fuller (1981) (ADF) ve Phillips-Perron (1988) (PP) testleridir. Durağanlık sınaması için kullanılan denklemler aşağıdaki gibidir:

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^n \delta_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^n \delta_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \beta t + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^n \delta_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Denklemlerde yer alan Δ ; değişkenlerin birinci farkını, t; zaman trendini, ε_t hata terimini, Y_t Y değişkeninin t döneminde aldığı değeri, Y_{t-1} Y değişkeninin t-1 döneminde aldığı değeri, n; hata terimlerinin otokorelasyonunu ortadan kaldırmak için Akaike bilgi kriteri (AIC) ve Schwartz Bilgi Kriteri (SIC) ile belirlenen bağımlı değişkenin gecikme dönemini ifade etmektedir. Denklemlere ilişkin oluşturulan sıfır hipotezi serilerin durağan olmadığını, alternatif hipotez ise serilerin durağan olduğunu göstermektedir. Bu şekilde ADF ve PP birim kök testi, δ parametresinin tahminine ve aldığı t istatistik değerine göre yapılmaktadır.

Birim kök testi yapılmadan önce hata terimlerinin otokorelasyon içerip içermediğine bakılmaktadır. Dickey-Fuller testi bu durumda kullanılamadığı için ADF testi geliştirilmiştir. Bu testi uygulamaya yönelik kullanılan denklemde bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri bağımsız değişken olarak dâhil edilmektedir. Phillip-Peron (1988) hata terimlerine ilişkin daha esnek varsayımlara sahip olan bir Dickey-Fuller süreci geliştirmişlerdir. ADF birim kök testi, hata terimlerini bağımsız ve homojen kabul ederken, PP birim kök testi hata terimlerinin zayıf bağımlı, heterojen dağılımlı olmasına izin vermektedir. Bu bağlamda, PP birim kök testinin ADF birim kök testinden farkı, alternatif formların hiçbirinde bağımlı değişkenin gecikmeli değeri yer almamaktadır (Aktaş ve Yılmaz, 2008: 96). Dolayısıyla çalışmada TVG ve BUVG değişkenlerinin durağan olup olmadığını test etmek amacıyla ADF testi ile birlikte PP birim kök testi de yapılacaktır.

4.2.2. Johansen Eşbütünleşme Testi

Zaman serisi verileri kullanılarak yapılan analizlerde yaygın olarak araştırılan ikinci aşama, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığıdır. Daha açık bir ifadeyle, seriler aynı seviyede durağan çıktığı durumlarda değişkenler arasında uzun dönem bir ilişki yani bir eşbütünleşme mevcut olabilir.

Johansen (1988) eşbütünleşme testinde aynı seviyede durağan olan serilerin denklem sistemi, denklemlerde yer alan her bir değişkenin düzey ve gecikmeli değerlerinin yer aldığı VAR (Vector Auto Regression) analizine dayanmaktadır. VAR analizine dayanan denklem sistemi aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Tarı ve Yıldırım, 2009: 100-101)

⁴Analizde ele alınan dönemin, 1988 yılından itibaren başlamasının iki esas sebebi bulunmaktadır: Birincisi, zaman serisi verileriyle analiz yapabilmeyen ön koşullarından biri olan, uzun bir süreci kapsaması gerektirir. İkincisi, basit usulde vergilendirme, kaldırılan götürü usulde vergilendirmenin yerine getirilmiştir. Bu nedenle birinci nedenin ortaya çıkardığı mecburiyet karşısında basit usulde vergilendirme verisi, götürü usulde vergilendirmenin devamı niteliğinde bir veri olarak kabul edilmiş ve çalışmada bu veri akışı göz önünde bulundurulmuştur.

$$\Delta X_t = \Gamma_t \Delta X_{t-1} + \dots + \Gamma_{t-1} \Delta X_{t-k} + \Pi \Delta X_{t-k} + \varepsilon_t \quad (5)$$

$$\Gamma_i = -I + \Pi_1 + \dots + \Pi_i, \quad i = 1, \dots, k$$

Denklemlerde yer alan Π katsayılar matrisini göstermektedir. Bu katsayılar matrisinin rankı değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin sayısını vermektedir. Buna göre,

Π (rank)=0 ise değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi mevcut değildir.

Π (rank)=1 ise değişkenler arasında bir eşbütünlük ilişkisi mevcuttur.

Π (rank)>1 ise değişkenler arasında birden fazla eşbütünlük ilişkisi mevcuttur.

Johansen eşbütünlük testi, değişkenlerin kısa dönemde birbirinden bağımsız hareket etseler dahi uzun dönemde bir ilişkinin olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda hareketle çalışmada değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı Johansen eşbütünlük testi ile araştırılmıştır.

4.2.3. Vektör Hata Düzeltme Mekanizması (VECM)

Seriler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edildikten sonra kısa dönemli ilişki analiz edilebilmektedir. Engle-Granger (1987)' e göre, değişkenler arasında bir eşbütünlük olduğu sonucuna varılması durumunda, kısa dönem dengesizliklerini gidermek amacıyla bir vektör hata düzeltme mekanizması bulunmaktadır.

İki değişken için hata düzeltme modeli aşağıdaki gibi ifade edilebilmektedir (Yapraklı ve Sağlam, 2010: 581-582):

$$\Delta Y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^r \delta_{1i} \Delta ECM_{r,t-i} + \varepsilon_t \quad (6)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^r \delta_{1i} \Delta ECM_{r,t-i} + \varepsilon_t \quad (7)$$

(6) ve (7) numaralı denklemlerinki $ECM_{r,t-i}$ olarak ifade edilen gecikmeli hata terimleri, hız ayarlama parametrelerini göstermektedir. $ECM_{r,t-i}$ gecikmeli hata terimlerinin alacağı değer negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olmalıdır.

Değişkenler arasında uzun dönem dengesi ve kısa dönem dinamiklerini ayırt etmede kullanılan vektör hata düzeltme modelinin avantajı; bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında sahte ilişkilere sebep olmaksızın, verilerin kısa ve uzun dönem bilgilerini kullanabilmesidir (Kıran, 2007: 273). Bu avantajıyla birlikte çalışmada vektör hata düzeltme mekanizması ile verilerin kısa dönemli ilişkileri tespit edilmiştir.

4.2.4. Granger Nedensellik Testi

Granger (1969) tarafından geliştirilen nedensellik analizi denklemde yer alan değişkenler arasındaki bir ilişkinin olup olmadığını veya varsa yönünü tespit etmek amacıyla yapılmaktadır. Granger nedensellik testinde kullanılan denklemler aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Granger, 1969: 424-438):

$$Y_t = \sum_{i=1}^m a_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^m \beta_j X_{t-j} + \varepsilon_{1t} \quad (8)$$

$$X_t = \sum_{i=1}^m \gamma_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^m \delta_j Y_{t-j} + \varepsilon_{2t} \quad (9)$$

Denklemlerde yer alan m; gecikme uzunluğunu, ε_{1t} ve ε_{2t} ; hata terimlerinin birbirlerinden bağımsız olduklarını göstermektedir.

Yukarıda ifade edilen denklemlerde yer alan değişkenlerin yönü 3 farklı şekilde yorumlanmaktadır (Gujarati, 2003: 697);

- Bağımlı değişken Y' den, bağımsız değişken X' e tek yönlü bir nedensellik ilişkisi ya da bağımsız değişken X' den bağımlı değişken Y' ye tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olabilir.
- Bağımlı değişken Y ile bağımsız değişken X arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılabilir. Yani hem Y değişkeni X' i hem de X değişkeni Y' yi etkilemektedir.
- Son olarak değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin bulunmadığı, birbirlerinden bağımsız olduğu şeklinde yorum yapılabilir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda TVG ile LBUVG değişkenleri arasında uzun dönemde bir ilişkinin olup olmadığı birim kök sınamasının ardından Johansen Eşbütünlük testi ile araştırılacaktır. Ardından elde edilen ampirik bulgular değerlendirilecektir.

4.3. Ampirik Bulgular

Çalışmada verilerin durağanlığını tespit etmeye yönelik ADF ve PP birim kök sınaması kullanılmıştır. Tablo 4'te yer alan sonuçlara göre LBUVG ve LTVG serilerinin düzeyde durağan olmadığı görülmektedir. Bu nedenle serilerin birinci derece farkı alınmış ve bu değişkenlerin seviyede I(1) durağan olup olmadığı test edilmiştir. Bu testin sonucuna göre her iki değişken sabitli ve sabitli-trendli seviyede durağan hale gelmiştir. Yani teorik ifade ile seriler I(1)'dir.

Tablo 4. Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	ADF Testi		PP Testi	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
LBUVG	-1.940 (-3.000)	-2.000 (-3.600)	-0.752 (-2.997)	-2.997 (-3.596)
LTVG	-1.001 (-3.000)	-2.509 (-3.600)	-1.914 (-2.997)	-4.787 (-3.596)
Δ LBUVG	-4.288 (-3.000)	-4.626 (-3.600)	-7.649 (-3.000)	-7.679 (-3.600)
Δ LTVG	-4.161 (-3.000)	-4.264 (-3.600)	-7.347 (-3.000)	-7.260 (-3.600)

Not: Gecikme uzunlukları AIC ve SIC ile belirlenmiştir. Tabloda parantez içerisindeki değerler % 5 anlamlılık düzeyinde Mac Kinnon kritik değerlerini göstermektedir.

Serilerin I (1) çıkması durumunda değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişkinin olup olmadığını test etmek amacıyla Johansen Eşbütünlük testi yapılmış ve sonuçlar tablo 5'te sunulmuştur. Trace ve Maksimum Öz Değer istatistiğine göre değişkenler arasında hiçbir ilişkinin olmadığı boş hipotez %5 kritik değere göre reddedilmektedir. Yani alternatif hipotez kabul edilmiştir. Buna göre %5 kritik değerinde değişkenler arasında en az bir eşbütünlük ilişkisi bulunmaktadır.

Tablo 5. Johansen Eşbütünlük Test Sonuçları

H ₀ Hipotezi	Trace Testi		Maksimum Öz Değer Testi	
	Test İstatistiği	Kritik Değer (% 5)	Test İstatistiği	Kritik Değer (% 5)
Eşbütünlük Denklem Sayısı				
0	25.1972	15.41	23.1142	14.07
1	2.0830	3.76	2.0830	3.76

Değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkileri tahmin eden vektör hata düzeltme mekanizmasının (VECM) tablo 6'da verilen sonuçlarına göre; hata düzeltme terimi ECT_{t-1} , beklendiği gibi negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığını araştırmak için granger nedensellik analizi yapılacaktır.

Tablo 6. Vektör Hata Düzeltme Mekanizması (VECM) Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği
ECT_{t-1}	-0.440206	-4.06336
$\Delta(\ln TVG)$	-0.620482	-3.10026
$\Delta(\ln BUVG)$	-0.030876	-1.29124
Sabit terim	-0.001805	-0.11030

Tanımlayıcı istatistikler: R^2 : 0.454342
Düzeltilmiş R^2 : 0.302770
F istatistiği: 2.997538
Std. hata: 0.078072

Tablo 7’de granger nedensellik testi sonuçları yer almaktadır. Nedensellik testinde, gecikme uzunluğu AIC ve SIC’ye göre belirlenmiştir. Tabloda görüldüğü üzere, “BUVG, TVG’ in nedeni değildir” ve “TVG, BUVG’ in nedeni değildir” olarak ifade edilen H_0 hipotezleri %5 anlamlılık düzeyinde reddedilememiştir. Buna göre BUVG ile TVG arasında kısa dönemde bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Tablo 7. Granger Nedensellik Test Sonuçları (1 gecikme için)

H_0 Hipotezi	F- değeri	Olasılık Değeri	Sonuç
BUVG, TVG’ in nedeni değildir.	1.4658	0.481	TVG \leftarrow BUVG
TVG, BUVG’ in nedeni değildir.	1.6131	0.446	TVG \rightarrow BUVG

Çalışmadan elde edilen sonuçlar ele alındığında; Türkiye’de basit usul vergi gelirlerindeki artışın toplam vergi gelirlerindeki artışla bir ilişkisinin olmadığını, basit usulde vergilemenin toplam vergi hasılatı üzerinde beklenen etkiyi yaratmadığını ve basit usulde vergilendirmenin belge düzenini sağlamadığı için ekonomide kayıt dışılığa yol açtığını söylemek mümkündür.

5. SONUÇ

Türk Vergi Sistemi’nde götürü usul vergileme gerçek kazancın tespitine imkân vermemesi ve beyan sisteminde oluşturduğu aksaklıklar nedeniyle, 4369 Sayılı Kanun ile kaldırılmış ve yerine basit usulde vergileme sistemi getirilmiştir. Vergi sistemimizde götürü usulde vergilendirme kaldırılınca ticari hayatta belge alınıp verileceği ve böylece belge düzeninin yerleşeceği öngörülmüştü. Bunun sonucu olarak, yapılan harcamalar için belge alınacak, bu da hasılatı ve nihai olarak beyan edilecek matrahları artıracaktı. Ancak, beklenen bu faydaların sağlamadığı daha ilk yıldaki sonuçlardan görülmüştür. Defter tutma ve beyanname vermenin zorunlu olmaması nedeniyle belge düzeninin işleyişi düzelmemiş hatta daha da bozulmuştur. Zamanla düzenleme amacından iyice uzaklaşarak kayıt dışı ekonomiyi beslemiş, vergi sisteminde oldukça adaletsiz ve boşluk yaratan bir yapı meydana getirmiş ve götürü mükellefiyete nazaran önemli ölçüde vergi kaybına neden olmuştur.

Bu çalışmada, basit usulde vergilemenin kendisinden beklenen faydaları sağlayamadığını ifade eden teorik alt yapıdan hareketle, 1988-2014 dönemine ilişkin toplam vergi gelirleri ile basit usul vergi gelirleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu amaçla çalışmada değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı Johansen Eşbütünlük testi ile araştırılmıştır. Eşbütünlük testinin sonucuna göre değişkenler arasında uzun dönemde en az bir eşbütünlük ilişkisinin olduğu görülmüştür. Uzun dönemde bir ilişkinin olduğunu sonucuna varıldıktan sonra kısa dönemli ilişki vektör hata düzeltme modeli ile incelenmiştir. Vektör hata düzeltme modeli sonucuna göre kısa dönemde meydana gelen dengesizlikler 1/0,44 dönem sonra dengeye geleceğini göstermektedir. Değişkenler arasındaki ilişkinin yönü Granger nedensellik testi ile ortaya konulmuştur. Uygulanan nedensellik testi sonuçlarından elde edilen ampirik bulgular toplam vergi gelirleri ile basit usul vergi gelirleri arasında pozitif bir ilişkinin olmadığını ortaya koymaktadır. Yani, ampirik bulgular, basit usule geçişin toplam vergi gelirlerini artırmadığı göstermektedir. Bunda, yapılan düzenlemelerle basit usulde vergilendirilen mükelleflerin sayısında ki azalmanın etkisinin de olduğu ifade edilebilir.

Basit usule geçişin en önemli nedenlerinden biri kayıt dışılığı kontrol altına almaktır. 1994 ve 2001 yıllarında yaşanan krizler nedeniyle kayıt dışı ekonomi yüksek oranda seyretmiştir. Fakat götürü usulün uygulandığı dönemde var olan kayıt dışı ekonomi oranları ile basit usulün uygulandığı dönemlerdeki kayıt dışı ekonomi oranları birbirine paralel bir seyir izlemiştir. Yani, 1999 yılından günümüze kadar kayıt dışılığında ciddi bir azalma olmadığı görülmektedir. Zaten kayıt dışı ekonomiyi tek başına götürü usule bağlamak doğru değildir, bunun yanında diğer ekonomik, sosyal ve siyasi faktörlerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. 2012 yılının kayıt dışılıkla mücadele yılı ilan edilmesi de bu gerçeği doğrulamaktadır. Sonuç olarak, ampirik çalışmanın sonucu da basit usul vergilemeden beklenen faydaların sağlanamadığını ifade eden teorik alt yapıyı desteklemektedir.

Basit usulde vergilemenin etkinleştirilmesi, kayıt sisteminin başarılı şekilde uygulanabilmesi ve dolayısıyla kendisinden istenen amaçların başarılabilmesi için sistemin yeniden düzenlenmesine yönelik gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Bu çerçevede, gelir vergisi mükelleflerinin elde ettikleri gelirin bir bölümünün vergi dışı tutulmasına yönelik düzenlemeler yapılması ve Gelir Vergisi Kanununda yer alan basit usul uygulaması ile muafiyet ve istisnaların büyük bir bölümünün kaldırılması düşünülmelidir (DPT, 2014: 47). İlave olarak, basit usulde vergilendirilen mükelleflerin vergi alanlarını daraltarak gerçek usulde vergilendirilen mükellefler ile basit usulde vergilendirilen mükellefler arasındaki adaletsizliğin giderilmesi amaçlanmalıdır. Ayrıca basit usule tabi olmanın özel şartlarını yerine getirmeye çalışan mükelleflerin belge alma-verme konusundaki gayri ciddi tavırları incelenmeli, bu konudaki denetimler eksiksiz yapılmalıdır. Gerekirse mükellefleri belge almaya teşvik edici uygulamaların sürdürülmesi ve geliştirilmesinin gerekli olduğu değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak, basit usul ile bazı mükellef gruplarının vergiye uyumu kolaylaştırılmak istenmiş ve böylelikle toplam vergi gelirlerinin artırılabilmesi öngörülmüştür. Ancak, basit usule geçişin istenilen sonucu vermediği literatürdeki çalışmalar ve bu çalışmayla anlaşılmıştır. Bunun yerine, bu yöntemin kaldırılarak, basit usule tâbi mükelleflerin bir kısmının vergiden muaf tutulması ve diğer mükelleflerin de gerçek usule tâbi olmasının sağlanması toplam vergi gelirlerinin artırılmasını da sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu (Kabul Tarihi: 31/12/1960), Yayımlandığı R.Gazete: Tarih: 6/1/1961 Sayı: 10700, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 4 Cilt: 1 Sayfa: 850.
- Aktaş, Cengiz ve Veysel Yılmaz (2008), “Gümrük Birliği Sonrası Türkiye’nin İhracat Fonksiyonunun Tahmini”, İstanbul Ticaret Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:7, Sayı:13, ss.89-104.
- Arıkan, Yahya (29.08.2013), “Basit Usul Artık Bitmeli”, **Cumhuriyet Gazetesi**, (Çevrimiçi) , http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/442922/_Basit_Usul__Artik_Bitmeli.html/, Erişim Tarihi: 08.03.2015.
- Arslan, Mehmet ve Mine Biniş (2012), “Türk Vergi Sisteminde Basit Usulde Vergilemenin Etkinliği: Basit Usulde Vergileme, Vergi Ziyana Neden Olabilir Mi?”, **Mali Çözüm Dergisi**, 53-72.
- Bay, Hakan (2003), Gelir Vergisinde Basit Usul Uygulaması, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Mali Hukuk Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bilen, Abdulkadir (2007), “Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Çabalar”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Sayı: 136, 134 – 143.
- Çetintaş, Hakan ve Hasan Vergil (2003), “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Tahmini”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 4 (1), 15-30.
- Dickey, A. David and A.Wayne Fuller (1981) “Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series With a Unit Root”, **Econometrica**, Vol: 49, 1057-1072.
- Durmuş, Mustafa (27.02.2013), “Vergilemede Adalet Nasıl?, (Çevrimiçi), (2013), <http://www.kesk.org.tr/2013/02/27/mustafa-durmus-vergilemede-adalet-nasil/>, Erişim Tarihi: 10.10.2016.
- DPT (2001), “Vergi Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)**, DPT: 2597- ÖİK: 608, Ankara.
- DPT (2014), “Vergi Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, **Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)**, YAYIN NO: KB: 2896 - ÖİK: 736, Ankara.
- Engle, Robert F. and Clive W. Granger (1987), “Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing”, **Econometrica: Journal of the Econometric Society**, 55(2), 251-276.

- Gelir İdaresi Başkanlığı (2009), “Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008 – 2010)”, (Çevrimiçi), Gelir İdaresi Başkanlığı Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı Yayın No: 87, Ankara, http://www.gib.gov.tr/fileadmin/beyannamerehberi/Kayit_disi_2009tr.pdf// Erişim Tarihi: 27.10.2016.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (2016a), **Basit Usule Tabi Mükellefler İçin Vergi Rehberi**, Gelir İdaresi Başkanlığı Mükellef Hizmetleri Daire Başkanlığı, Yayın No: 208, (Ocak), http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/beyannamerehberi/2016_basit_usul.pdf Erişim Tarihi: 06.11.2016.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (2016b), **Aylar İtibariyle Mükellef Sayıları**, http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/20161.htm, Erişim Tarihi: 08.11.2016.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (2016c), Çeşitli Vergi İstatistikleri, Gelir, Kurumlar ve Katma Değer Vergisinin Genel Bütçe Vergi Gelirleri İçindeki Payı (1988-2015) http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/CVI/Tablo_65.xls.htm, Erişim Tarihi: 03.11.2016.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (2016d), Çeşitli Vergi İstatistikleri, Konsolide Bütçe Gelirleri Tahsilatı (1992-1997), http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_40.xls.htm, Erişim Tarihi: 23.10.2016.
- Gujarati, N. Damodar (2003), **Basic Econometrics**, Published by Mc Graw-Hill, Fourth Edititon.
- Gümüş, Erhan (2013), “Basit Usulde Vergilemenin Değerlendirilmesi”, **Vergi Dünyası Dergisi**, Sayı: 378, 75-83.
- Granger, W. J. Clive (1969) “Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods”, **Econometrica**, Vol. 37, No. 3(Aug.), 424-438.
- Karadeli, Selman ve Yusuf Taşlıtepe (2014), “Son Değişiklikler Kapsamında Basit Usulde Vergilendirme”, **Vergi Sorunları Dergisi**, Sayı: 306, 90-95.
- Kıran, Burcu (2007), “Türkiye’de Reel Döviz Kuru İle Kısa ve Uzun Vadeli Sermaye Hareketleri İlişkisi”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, 22(1), 269-283.
- Organ, İbrahim ve Ahmet Güler (2012) “Şehir İçi Ulaşım Faaliyetlerinde Kazancın Basit Usulde Vergilendirilmesinin Yarattığı Vergi Adaletsizliği: Denizli Örneği”, **Maliye Dergisi**, Sayı: 163, 187-203.
- Özel, Salih (2000), “Türk Vergi Sisteminin Genel Değerlendirilmesi ve Son Değişiklikler”, **Mali Çözüm Dergisi**, Sayı: 51.
- Phillips, CB. Peter and Pierre Perron (1988) “Testing For A Unit Root in Time Series Regression”, **Biometrika**, 75, 335-346.
- Sarılı, A. Mustafa (2012), **Türk Vergi Sistemi ve Uygulaması**, Hermes Yayınları, Ankara.
- Şenyüz, Hanife (27.04.2004), “Mükellef Kepenk Kapattı”, **Radikal Gazetesi**, (Çevrimiçi), <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=129306//>, Erişim Tarihi: 27.09.2016.
- Tarı, Recep ve Durmuş Çağrı Yıldırım (2009), “Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye İçin Bir Uygulama”, **Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 16(2), 95-105.
- Türkan, Ercan (1994), **Türkiye’de Gelir ve Kurumlar Vergisi Yapısının Değerlendirilmesi**, Devlet Planlama Teşkilatı, Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Yapraklı, Sevda ve Tuncay Sağlam (2010), “Türkiye’de Bilgi İletişim Teknolojileri ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1980-2008)”, **Ege Akademik Bakış**, 10(2), 575.

FAALİYET TABANLI MALİYET YÖNTEMİ VE BİR UYGULAMA¹

Saime DOĞAN²

Cemal ÇAKICI³

ÖZET

1980' li yıllarda geleneksel maliyetleme yöntemlerine alternatif olarak geliştirilen faaliyet tabanlı maliyetleme (FTM), genel üretim giderlerinin mamullere yüklenmesiyle ilgili bir yöntem olarak ortaya çıkmıştır. Genel üretim giderlerinin faaliyetler bazında ürünlere dağıtılması esasına dayan bu yöntem sayesinde işletmenin stratejik kararlarının alınmasında kullanılan daha doğru maliyet verileri elde edilmiştir. Bu çalışmada öncelikle faaliyet tabanlı maliyet yöntemi teorik olarak incelenmiş sonrasında bir örnek yardımıyla uygulamasına yer verilmiştir. Araştırma sonucunda işletmenin geleneksel maliyet sisteminden elde edilen veriler ile faaliyet tabanlı maliyetleme uygulamasından elde edilen bulgular arasında farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Faaliyet Tabanlı Maliyetleme, Geleneksel Maliyetleme, Faaliyet.

Jel Kodu: M41, M49.

ACTIVITY BASED COSTING METHOD AND AN APPLICATION

ABSTRACT

Activity based costing, which was developed as an alternative to the traditional costing in 1980s, has emerged as a method for assigning overhead costs to products. By means of activity based costing, based on the principle of assigning overhead costs to products on the basis of activities, more accurate cost data used in taking strategic decisions has resulted. In this study firstly, activity based costing method is examined theoretically and then and application is given by help of a sample. As a result of this study, the differences have emerged between the data obtained from the traditional costing system and findings obtained from the activity based costing application.

Keywords: Activity Based Costing, Traditional Costing, Activity.

Jel Kodu: M41, M49.

1. GİRİŞ

Üretim ortamlarında yaşanan teknolojik gelişmeler sonucunda otomasyona geçilmesi, direkt maliyetlerin büyük çoğunluğunu endirekt maliyet haline dönüştürmüştür. Çünkü, otomasyona geçilmesi makinelerin yoğun kullanımı sonucunda amortisman giderleri ve endirekt işçilikler gibi genel üretim giderlerinin üretimdeki payını arttırmıştır. Böylece artan yönde değişim gösteren genel üretim giderlerinin büyük oranda azalan direkt işçiliği esas alan ölçülere göre dağıtılması yanlış maliyet hesaplamalarına neden olmuştur.

Yönetim açısından önemli kararların alınmasında kullanılan maliyet bilgilerinin eksik ve hatalı olması, geleneksel maliyet yöntemlerinin yerine yeni maliyet yöntemlerinin geliştirilmesine yol açmıştır. Bu doğrultuda genel üretim giderlerinin mamullere daha doğru bir şekilde yüklenerek, birim maliyetlerinin hesaplanabilmesine olanak veren ve yönetsel kararların alınması aşamasında daha sağlıklı bilgileri yönetime sunacak bir yaklaşım olarak faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi geliştirilmiştir.

Geleneksel maliyetleme yöntemlerine bir alternatif olarak geliştirilen faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi faaliyetlerin maliyetlerini hesaplayan ve bu maliyetleri ürünlere ve müşterilere yansıtan bir maliyet muhasebesi yöntemidir. Yapılan çalışmalar, faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminin işletme yönetimine geleceğe yönelik alacağı kararlarda daha gerçekçi ve doğru maliyet bilgileri sunduğunu ortaya çıkarmıştır.

¹ Bu makale, Prof. Dr. Cemal ÇAKICI'nın danışmanlığında yürütülen Saime Doğan'ın "Faaliyet Tabanlı Bütçeleme ve Bir Tekstil Firmasında Uygulaması" adlı doktora tezinin (2016) bir kısmından türetilmiştir.

² Arş. Gör. Dr., Kırklareli Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, saimedogan@klu.edu.tr

³ Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, cemal@marmara.edu.tr

Faaliyet tabanlı maliyetleme, ürün maliyetlemesi dışında faaliyetlerle ilgili yönetime sunmuş olduğu bilgilerle de önemli stratejik kararların alınmasında yardımcı olan bir yöntemdir. Bu doğrultuda, faaliyet tabanlı maliyetleme, ürün tasarlama ve geliştirme, fiyatlama, pazarlama ve ürün karması gibi stratejik konularda yönetime daha sağlıklı kararlar alması konusunda yardımcı olmakta; bunun yanı sıra sürekli gelişimi de desteklemektedir (Cooper ve Kaplan, 1988: 103).

Bu bağlamda çalışmanın amacı; faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminin daha iyi anlaşılması ve geleneksel maliyetleme yöntemi ile arasındaki farklılıkların daha iyi kavranabilmesini sağlamaktır. Bu amaçla, öncelikle faaliyet tabanlı maliyetleme ve süreci hakkında ayrıntılı bilgi verildikten sonra, örnek bir uygulama öncelikle geleneksel maliyetleme yöntemine göre, sonrasında faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemine göre çözümlenip, sonuçları karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucunda faaliyet tabanlı maliyetleme ile daha doğru maliyet rakamları elde edildiği ortaya konmaya çalışılmıştır.

2. FAALİYET TABANLI MALİYETLEMENİN TANIMI VE TEMEL KAVRAMLARI

Yaşanan ekonomik ve teknolojik gelişmelerin sonucu olarak, gelişmiş endüstriyel ortamlarda, mevcut maliyet yöntemlerinin geçerliliği yoğun olarak tartışılmaya başlanmıştır. Bu yöndeki arayışlara faaliyet tabanlı maliyetleme öncülük etmiştir (Şakrak, 1997: 175). İlk defa üretim ortamları için 1980' li yılların sonunda Robin Cooper ve Robert Kaplan tarafından geliştirilmiş olan Faaliyet Tabanlı Maliyetleme, kaynak maliyetlerini faaliyetlerle ilişkilendiren ve daha sonra, faaliyetlerde toplanmış olan maliyetleri ürün, hizmet, müşteri ve diğer maliyet nesnelere faaliyetleri tüketim oranında yükleyen bir yönetsel maliyetleme aracıdır (Kennett, Durler ve Downs, 2007: 1). Faaliyet tabanlı maliyetleme, mamul maliyetini oluşturan indirekt giderlerin, diğer bir ifadeyle de genel üretim giderlerinin (GÜG) mamullere yüklenmesiyle ilgili bir yöntem olarak ortaya çıkmıştır.

Literatürde bu yöntemle ilgili çok fazla tanımlama yapılmış olup, bunlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

FTM, temel olarak faaliyetleri esas alan bir maliyetleme yöntemidir. Yöntem, mamul maliyetlerinin belirlenmesinde faaliyetleri esas alması nedeniyle faaliyet tabanlı maliyetleme olarak adlandırılmıştır (Bekçioğlu, Gürel ve Kızılyalçın, 2014: 21). Faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi, işletmelere ve yöneticilere ürünün birim maliyetini hesaplamanın ötesinde birim maliyeti ortaya çıkaran süreçlerle ilgili bilgileri sağlar. Bu yöntemde temel prensip, ürünün girdilerinin maliyetinden ziyade yapılan faaliyetler üzerine odaklanmasıdır (Durer, Çalışkan ve Akbaş, 2009: 109).

Faaliyet tabanlı maliyetleme, işletmenin faaliyet ve ürünlerine ilişkin bilgilerini sağlayan ve izleyen bir bilgi yöntemidir. FTM, yürütülen faaliyetleri tanımlar, bu faaliyetlerle ilgili maliyetleri izler ve çeşitli maliyet etkenlerini kullanarak faaliyetlerde biriken maliyetleri ürünlere yükler. Bu maliyet etkenleri ürünlerin faaliyet tüketim oranlarını yansıtmaktadır. Faaliyet tabanlı maliyet yöntemi yönetim tarafından ürün ve faaliyete ilişkin çok çeşitli amaçlarla kullanılabilir (Raffish ve Turney, 1991: 40).

Faaliyet tabanlı maliyetleme işletmelerin, rekabet edebilirliğini sürdürmek, ürün ve müşteri karlılığını sağlamak, işlem maliyetlerini düşürmek gibi amaçlarla benimsemiş oldukları bir maliyetleme yöntemidir. FTM' den sağlanmış olan bilgi ile işletmeler, işletme kaynaklarını daha iyi kullanacak ve işletme süreçlerini daha etkin bir şekilde yönetebileceklerdir (Nair, 2000: 2).

Faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminin daha iyi anlaşılabilmesi için yöntemin temelini oluşturan bazı kavramların açıklanmasında yarar vardır. Bu kavramlar aşağıdaki gibidir:

- ✓ Kaynak
- ✓ Faaliyet
- ✓ Faaliyet Merkezi
- ✓ Maliyet Etkeni
- ✓ Maliyet Havuzu
- ✓ Maliyet Nesnesi

2.1. Kaynak

Kaynaklar, faaliyetin gerçekleşmesi için başvuru veya yönetilen ekonomik unsurlardır. Diğer bir ifadeyle, maliyetlerin esas kaynağını oluşturan unsurlardır. Bir üretim işletmesinde kaynaklar, direkt işçilik ve malzemeyi, üretim desteğini, üretimin dolaylı maliyetlerini ve üretim dışındaki maliyetleri kapsamaktadır.

Kaynaklar, faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminin ilk finansal girdilerini sağlayan unsurlardır. Yöntemi uygulayanların, kaynakların neler olduğuna karar verirken ve bunların maliyetini tespit ederken başvuracakları ilk yer, işletmenin büyük defter kayıtları olacaktır (Alkan, 2005: 44).

Kaynaklarla ilgili büyük defter alt hesapları, faaliyet tabanlı maliyet yöntemi tasarımcısı için iyi bir veri kaynağı niteliğindedir. Dolayısıyla kaynak maliyetleri büyük defter hesapları kapsamında alt hesaplar oluşturularak izlenebilir. Ancak, genellikle finansal tabloların hazırlanması amacıyla kullanılan hesaplar, faaliyetler yerine gider türüne göre düzenlenmiştir ve fazla ayrıntı içermemektedir. Bu nedenle faaliyet maliyeti tespit edilirken defter-i kebir hesaplarının faaliyetlere göre yeniden oluşturulması gerekmektedir (Yılmaz ve Karaca, 2010: 156).

İşlem maliyetini, kısa dönemde sabit olarak ölçmek ve yönetmek; kaynakların niçin elde edildiği, hangi amaçla kullanıldığı, gelecekte sağlanması gereken seviyesi hakkında yeteri kadar görüş sağlamaz. Kullanılan kaynak maliyeti kısa dönemde sabit olsa da, her dönemde kullanılan kaynak miktarı, üretim için gerçekleştirilen faaliyete bağlı olarak değişiklik gösterir. FTM, kısa dönemde kullanım ile birlikte maliyeti değişmese de, bu kaynakların maliyetini ölçer (Cooper ve Kaplan, 1992: 2).

2.2. Faaliyet

Faaliyet, bir çalışmayı ortaya çıkaran süreç ya da işlemler bütünü olarak tanımlanırken; işlemler, bir amaç birliği olmaksızın bağımsız olarak yapılan detay çalışmaları kapsamaktadır (Öker, 2003: 32). Fonksiyon ise, bir organizasyon yapısı içinde işlerin yönetimini sağlayan farklı görev alanlarını temsil eden, departman, maliyet merkezi, maliyet havuzu ya da sorumluluk merkezleri gibi faaliyetten daha geniş kapsamlı bir kavramdır (Hacıüstemoğlu ve Şakrak, 2002: 28). Örneğin; makinelerin üretim için hazırlanması bir faaliyet türü, bu faaliyet kapsamında makinelerin ön temizliğinin yapılması, kalıpların yerleştirilmesi, makinelerin elektronik programlanması gibi çalışmalar ise bu faaliyet ile ilgili işlemlerdir. Bazı faaliyetlerin tek bir işlemde oluşması halinde, bu iki kavram birleşmekte ve bu durumda birbirleri yerine, aynı anlamı ifade etmek üzere kullanıldıkları görülmektedir (Hacıüstemoğlu ve Şakrak, 2002: 29). Bir üretim işletmesindeki bazı faaliyetler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Bir üretim işletmesindeki Bazı Faaliyetler

SATIN ALMA	
Satın Alma Siparişlerinin Verilmesi	Sipariş miktarının ve zamanın belirlenmesi, satın alma siparişlerinin verilmesi
Pazarlık ve Sözleşme Görüşmeleri	Görüşmenin yapılması ve sözleşmenin imzalanması
Malzeme Teslim Alma-Stoklama	Hammaddenin kaydı, ambara gelen hammadde miktarının doğrulanması
ÜRETİM	
Ekipman Bakım ve Onarımı	Mevcut üretim ekipmanlarının bakımı ve onarımı
Atölyelerin Denetimi	Üretimin ve üretim departmanında çalışanların denetimi
Tesislerin Bakımı	Fabrika binasının ve tesislerin bakımı
ÜRETİM YÖNETİMİ	
Satış Tahminleri	Sürekli bir şekilde satış tahminlerinin yapılması
Üretimin İzlenmesi	Üretim hattında üretim ile ilgili bilgilerin toplanması
Yarı Mamul Yönetimi	Yarı mamul stoklarının izlenmesi

Kaynak: Ertaş, 1998: 56.

İyi tasarlanmış bir faaliyet tabanlı maliyetlendirme yöntemi süreçlerin analiz edilmesiyle başlar. Süreç analizi, bir mamul veya hizmet üretmek için gerekli olan faaliyetlerin sistematik olarak analiz edilmesidir. Bu sistemde maliyetlendirme, ürün yada departman bazında değil, süreç bazında gerçekleştirilmektedir. Süreç analizi, bir mamul veya hizmet üretimiyle ilgili kaynak tüketen tüm faaliyetleri belirler ve bu faaliyetleri değer katan veya değer katmayan faaliyet oluşlarına göre sınıflandırır. Bir mamul üretim süreci içinde işlem süreci, değer katan

bir faaliyet iken, diğer süreçler (taşınma, depolama vs.) mamule değer katmadan kaynakları tüketen faaliyetlerdir (Dumanoglu, 2005: 108).

Faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminde, öncelikle bir işletmede yerine getirilen temel faaliyetler belirlenir. Bu faaliyetler, maliyet nesnesine göre farklı düzeylerde oluşmaktadır. Maliyet sistemlerinde genellikle ürünler ve müşteriler maliyet nesnesi olarak kabul görünürken, bu çalışmada ürünler maliyet nesnesi olarak kabul edilmiştir.

Faaliyetler, dört ayrı düzeydeki maliyet hiyerarşisi sınıflandırılmasına tabi tutulurlar (Drury, 2012: 259):

- ✓ Birim düzeyindeki faaliyetler,
- ✓ Parti düzeyindeki faaliyetler,
- ✓ Mamul düzeyindeki faaliyetler,
- ✓ Tesis düzeyindeki faaliyetler.

2.2.1. Birim düzeyindeki faaliyetler: Üretilen her birim için gerçekleştirilen faaliyetlerdir. Makine üretim faaliyetleri, üretilen birimlerin sayısına bağlı olarak arttığından birim düzeyindeki faaliyetlere örnek olarak gösterilebilirler (Horngren, Datar ve Rajan, 2014: 161). Aynı şekilde, yapılan bakım işleri, üretimi desteklemek için gerekli indirekt işçilikler, yardımcı madde ve işletme malzemesi tüketimleri de çıktı hacmine bağlı oldukları için birim düzeyindeki faaliyetler olarak kabul edilirler (Erden, 2004: 184).

2.2.2. Parti düzeyindeki faaliyetler: Her bir çıktı biriminin üretiminden ziyade, bir parça grubunun üretimine ilişkin faaliyetlerdir. Malzemelerin taşınması, üretilen partiye ilişkin kalite kontroller, malzeme teslim alımları, teslim alınan siparişlerin yerleştirilmesi, siparişlerin fatura ödemeleri parti düzeyindeki faaliyetlere örnek olarak verilebilir (Horngren, Datar ve Rajan, 2014: 161).

2.2.3. Mamul düzeyindeki faaliyetler: Bir işletmenin ürettiği farklı türden mamullerle ilgili faaliyetlerdir. Bu nedenle, mamul düzeyindeki faaliyetler, belirli bir mamulle ilgili olup, diğer mamullerle ilgisi olmayan faaliyetlerdir (Erden, 2004: 185). Bu faaliyetlere, bir ürün için sayısal kontrol programının hazırlanması, bir ürünün üretim süresince izleyeceği aşamaların belirlenmesine ilişkin bilgilerin elde edilmesi, özel test etme programlarının geliştirilmesi ve ürünlerin müşteriye gönderilmesi örnek olarak verilebilir (Gündüz, 1997: 103).

2.2.4. Tesis düzeyindeki faaliyetler: İşletmede üretim ve satış sürecini destekleyen faaliyetler, genel olarak tesis düzeyinde faaliyetler olarak ifade edilmektedir. Yöneticinin maaşı ve tesis kira gideri, tesis düzeyindeki faaliyetlere örnek olarak verilebilir. Üretilen mamul birimi, parti miktarı ve mamul çeşidindeki değişimler bu düzeydeki maliyetlerin değişmesine neden olmamaktadır. Ancak, uzun dönemli stratejik değişikliklere göre değişime gösterebilirler (Kaygusuz, 2007: 142).

2.3. Faaliyet Merkezi

Faaliyet merkezi genel olarak, bir işletme için önem taşıyan faaliyetlerin bir arada toplandığı yerler olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, faaliyet merkezleri, homojen faaliyetlerin fonksiyonel veya ekonomik olarak gruplanmasıdır (Doğan, 1996: 92-93). Öncelikli olarak bir işletmede yapılacak olan faaliyetlerin bir listesi yapılır, daha sonra bu faaliyetlerin hangilerinin ayrı bir faaliyet merkezi olacağına karar verilir. Çok fazla detay, faaliyet tabanlı maliyet yöntemini daha karmaşık hale getirecek ve faydasından daha fazla maliyet yaratacaktır (Naughton, 2001: 50). İşletmede çok sayıda faaliyet yapıldığından her faaliyetin ayrı olarak izlenmesi, detayı ve kayıtlama, maliyetlerini arttırdığından, birbiriyle yakın ilişkisi olan bir kaç faaliyet bir faaliyet merkezinde toplanır (Ülker ve İskender, 2005: 199).

2.4. Maliyet Etkeni

Geleneksel maliyet yöntemlerinde maliyet dağıtımında kullanılan “dağıtım anahtarı” kavramı yerine faaliyet tabanlı maliyet yönteminde “maliyet etkeni” kavramı kullanılmaktadır. Literatürde bu kavram yerine ayrıca, maliyet taşıyıcısı, maliyet faktörü, faaliyet ölçüsü, yükleme anahtarı gibi kavramlar da kullanılmaktadır.

Maliyet etkeni, maliyet nesnesi tarafından faaliyete yüklenmiş olan tüketim oranıdır (Bahnub, 2010: 4). Faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminde maliyet etkenleri iki aşamada tespit edilmektedir. Birinci aşama maliyet etkenleri, faaliyetler tarafından tüketilen kaynaklara ilişkin maliyetleri faaliyetlere yüklemeye, ikinci aşama maliyet etkenleri ise faaliyetlerde toplanan bu maliyetleri mamullere yüklemeye kullanılmaktadır. Birinci aşama maliyet etkenleri “kaynak etkeni”, ikinci aşama maliyet etkenleri ise “maliyet etkeni” olarak isimlendirilmektedir.

Maliyet etkeni, FTM’ nin merkezinde yer almaktadır. Maliyet etkeni, faaliyetin kaynak tüketimi ile sonuçlanan bir olaydır. Geleneksel maliyet yönteminde, yanlış maliyet hesaplarına neden olabilecek tek bir maliyet etkeni (MS, DİS... vb.) kullanılırken; FTM’ de, daha doğru mamul maliyetlemesi için, faaliyet maliyetleri ürünlere yüklenirken daha fazla sayıda maliyet etkeni seçilmektedir. Maliyet etkenleri belirlenirken, işletmedeki üretim süreci dikkatli bir şekilde incelenerek, işletmede yapılması gereken faaliyetler belirlenmelidir. İdeal olarak her ürüne ilişkin bir maliyet etkeni seçilmesi gerekirken, uygulamada maliyet üzerindeki önemli etkisinden dolayı sınırlı sayıda kullanılmaktadır (Gupta ve Galloway, 2003: 132).

2.5. Maliyet Havuzu

Maliyet havuzu, maliyet nesnesine yüklenecek olan maliyetlerin toplandığı yerdir (Lanen, Anderson ve Maher, 2011: 45). Faaliyet tabanlı maliyetlemede ise, tek bir faaliyete bağlı olan maliyetlerin toplandığı yerdir (Dumanoglu, 2005: 109). Faaliyetlerin tükettiği kaynakların toplam tutarının faaliyetler düzeyinde belirlenmesine maliyet havuzu oluşturma denir. Faaliyetlerin belirlenmesi işlemi tamamlandıktan sonra, belirlenen bu faaliyetlerin maliyetlendirilmesi gerekir. Bu maliyetlendirme işlemi bazen kolaylıkla ve doğrudan sağlanırken, bazen de son derece güç olmaktadır. Böyle bir durumda önce, faaliyetlere ilişkin yapılan temel analizde faaliyetlerin ana maliyetleri belirlenir. Daha sonra bu faaliyetler alt faaliyetlere ayrılarak, alt faaliyetlerin her birinin tükettiği kaynakların maliyeti oluşturulur. Sağlıklı bir şekilde maliyet havuzu oluşturmak için temel şart, işletmenin faaliyetlerinin, alt faaliyetlerinin ve bunların tükettiği kaynakların en iyi şekilde belirlenmesidir (Arzova, 2002: 25-26).

2.6. Maliyet Nesnesi

Maliyet nesnesi, üretime konu olan çıktılardır. Bu çıktılar, katlanılan maliyetlerin nihai taşıyıcısı konumundadırlar. Böylece, maliyet nesnesi bir mamul düzeyi, tek bir mamul, bir mamul ailesi ya da mamul hattı olarak düşünülebilir (Hacırüstemoğlu ve Şakrak, 2002: 28).

3. FAALİYET TABANLI MALİYETLEMENİN AMAÇLARI VE ÖZELLİKLERİ

Faaliyet tabanlı maliyetlemenin ortaya çıkışı, geleneksel maliyet yöntemlerinde maliyetlerin mamullere yüklenmesi sırasında kullanılan hacim tabanlı anahtarlar nedeniyle ortaya çıkan hata ve yanlışlıkların önlenmesi temel amacına dayanmaktadır.

Faaliyet tabanlı maliyetlemenin üç temel stratejik amacı vardır. Bunlardan birincisi, firma karlılığının gerçek kaynağı olan doğru maliyetleri raporlamak, ikincisi faaliyetleri daha etkin bir şekilde yürütebilmek için faaliyet maliyetlerini tanımlayabilmektir. FTM’ nin son stratejik amacı ise gelecekteki mamul ve hizmetlere olan talebi gerçekleştirmek için gerekli kaynak ihtiyaçlarının belirlenmesidir (Cooper ve Slagmulder, 2000: 85).

Mamul maliyetlemesinin yanı sıra faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminin diğer amaçları aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Yıldız ve Karaca, 2011: 3; Kaplan, 1992: 59-62):

- ✓ Düşük katma değere sahip, yani üretimde değer yaratmayan faaliyetlere ait maliyetleri ortadan kaldırmak ya da en az düzeye indirmek,
- ✓ Katma değeri yüksek faaliyetlerin kolaylaştırılmasında etkin ve verimli bir bilgi tabanı sağlamak,
- ✓ Sorunların temel nedenlerinin saptanması ve düzeltilmesi için çözüm ve fırsatlarla ilgili güvenli bir yol çizmek,
- ✓ Zayıf varsayımlar ve yetersiz maliyet dağıtımından kaynaklanan yanlışlıkları ortadan kaldırmak,
- ✓ Tüm üretim işletmesinin faaliyet tüketimi, maliyet ve ilgili alanlarını tanımlayarak detaylı bilgi vermek,
- ✓ Maliyetlerin oluşumuna neden olan faktörleri ve faaliyetleri tespit ederek, daha iyi bir yönetsel muhasebe anlayışı ve kontrolü sağlamak,

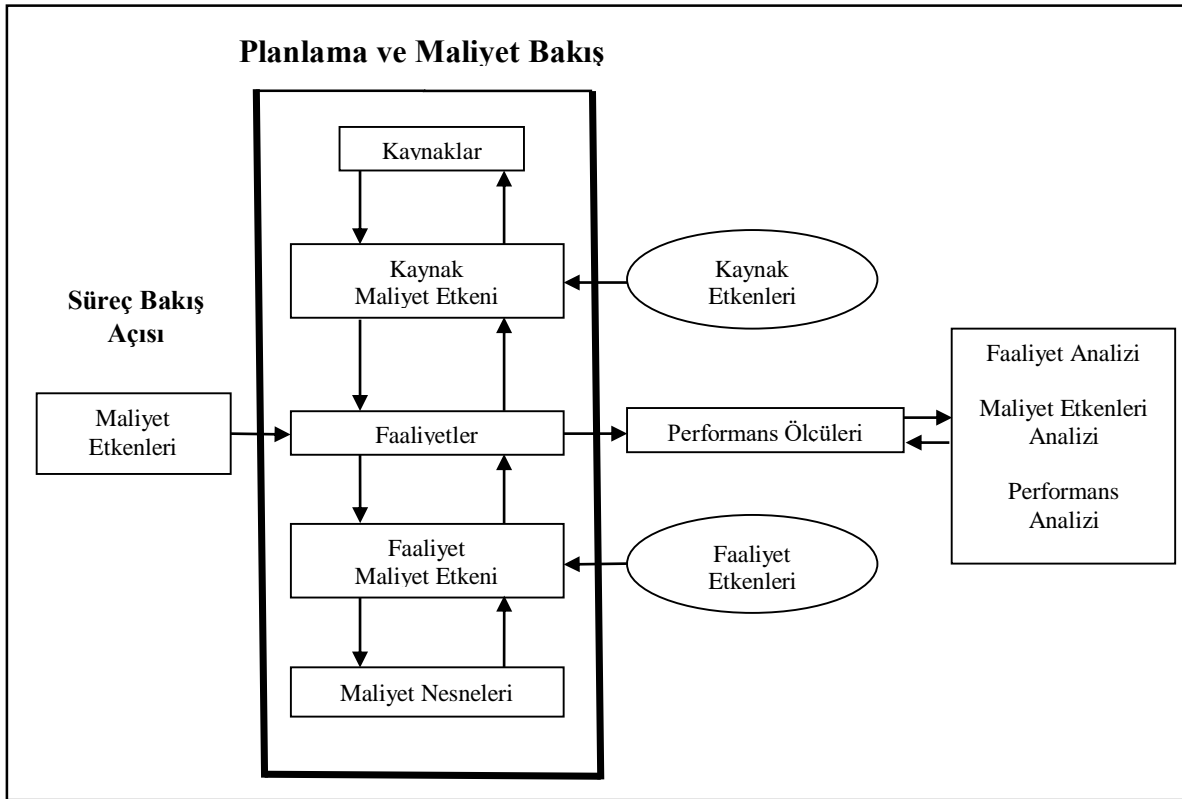
- ✓ Anlamli kar merkezleri ve ürün karlılığı rakamları elde etmek,
- ✓ Daha basit ve kolay anlaşılabilir hesaplar oluşturarak yöneticilerin maliyet bilgilerini daha etkin olarak kullanmasını sağlamak,
- ✓ JIT ve MRP gibi esnek üretim sistemlerinde ortaya çıkan gelişmeleri izleyebilmek için doğru işletme ortamını sağlamak,
- ✓ Finansal olmayan başarı ölçüleriyle ilgili bilgi sağlayarak faaliyet ve süreçlerin başarısını, “verimlilik, etkinlik ve kalite” açısından ölçmek.

Faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi başlangıçta ürün maliyetlerinin belirlenmesi gibi stratejik amaçlarla kullanılmıştır. Bununla beraber, bu yöntemden yararlanan işletmeler yöntemi, imal edilebilirliğin tasarlanması, imalat sürecinin tasarlanması, genel üretim maliyetleri değer analizleri ve performans değerlendirme gibi değişik amaçlara yönelik olarak da kullanılmışlardır (Turney, 1990b: 40).

FTM yöntemine göre, mamullerin üretimi için faaliyetler yapılır ve faaliyetler işletme kaynaklarını tüketirler. Faaliyetler ile maliyetler arasında sebep sonuç ilişkisi vardır. Buna göre faaliyetler sebep, maliyetler ise sonuçtur (Unutkan, 2010: 90).

Modern üretimde bir çok genel üretim gideri türü pazarlama, araştırma-geliştirme, satış ve dağıtım, muhasebe gibi özel faaliyetlerle ilgilidir. Ancak, mamullerin hacmi ise bu faaliyetlerden bağımsızdır. Bu sebeple faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemine göre faaliyetler tarafından tüketilen kaynaklar mamullere faaliyet esasına göre yüklenirler (Çakıcı, 2001: 106).

Bir FTM yönteminin iki yönü vardır; maliyet dağıtım yönü ve süreç yönü. Maliyet dağıtım yönü kaynaklar, faaliyetler ve maliyet nesnelere hakkında bilgi sağlar. Süreç yönü ise çoğunlukla finansal olmayan operasyonel bilgi sağlar (Ülker ve İskender, 2005: 196).

Şekil 1. Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Modeli

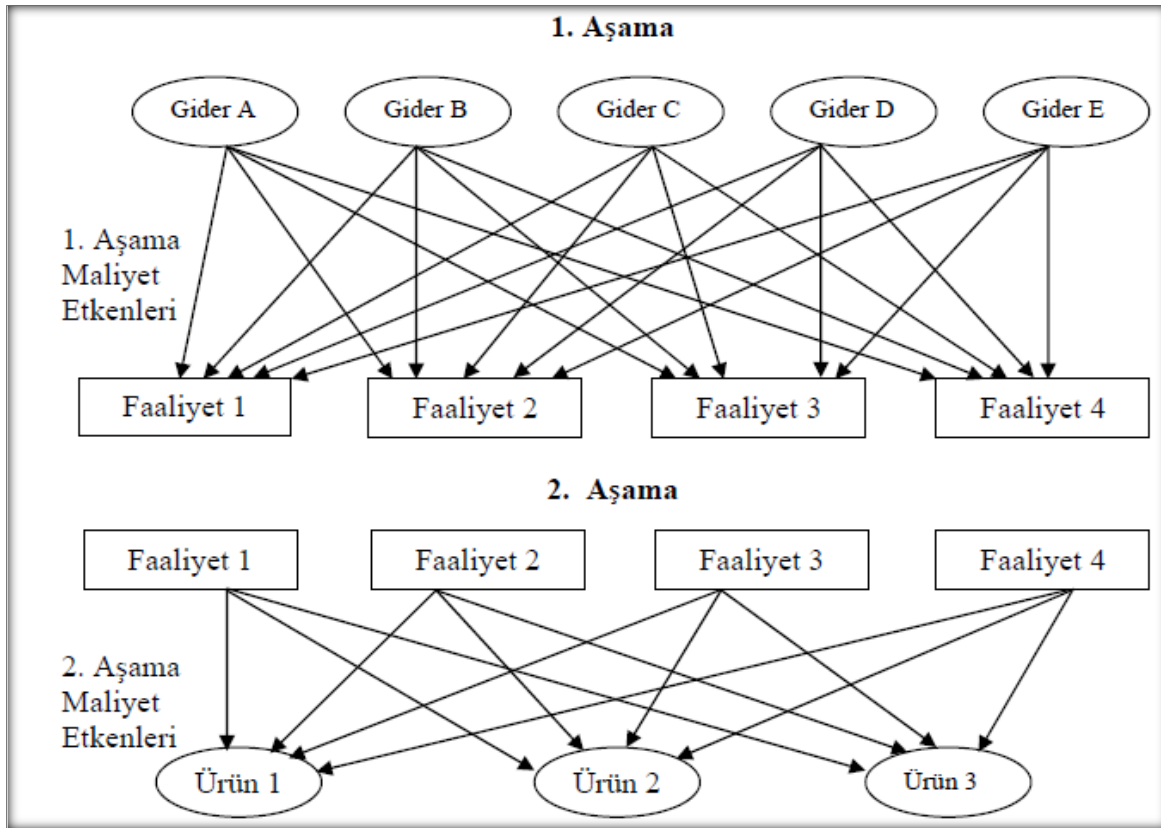
Kaynak: Cokins, 2001: 16.

Faaliyet tabanlı maliyetleme modelinde dikey ekseninde yer alan maliyet yönü; ürün, müşteri, hizmet gibi maliyet nesnelere tarafından ortaya çıkan maliyet akışını göstermektedir. Modelin maliyet yönü faaliyet tabanlı maliyetlemenin özünü yansıtır ki buna göre, kaynaklar faaliyetler tarafından, faaliyetler de mamul, müşteri veya hizmetler tarafından tüketilmektedir (Cokins, 2001: 16). Yatay ekseninde yer alan süreç yönü; işletmenin

faaliyetleri yapmasını ve faaliyetlerin performansını etkileyen olaylar hakkında (işe neden olan şey ve işin ne kadar iyi yapıldığı) bilgi ihtiyacını yansıtır. Diğer bir ifadeyle FTM' nin süreç yönü, her bir faaliyetin maliyet faktörleri ve performans ölçüleri hakkında bilgi sağlar (Erdoğan, 2007: 69-70). Faaliyet tabanlı maliyetleme modeli Şekil 1'de gösterildiği gibidir.

4. FAALİYET TABANLI MALİYETLEMENİN UYGULAMA SÜRECİ

Faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminde temel olarak iki aşamadan söz edilebilir. İlk aşama, işletmedeki tüm üretim faaliyetlerini amaca uygun olacak bir şekilde (ürün bazında, müşteri bazında vb.) belirlemek ve bu faaliyetleri ortak faaliyet havuzlarında topladıktan sonra bu faaliyetlerin maliyetlerini belirlemektir. Faaliyetlerin maliyetleri belirlendikten sonra ikinci aşama, bu maliyetlerin ürünlere aktarılması aşamasıdır (Öker, 2003: 36). FTM'nin iki aşamalı uygulama süreci Şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2. İki Aşamalı FTM Yöntemi

Kaynak: Öker, 2003: 36.

Literatürde, FTM yönteminin tasarım ve uygulanmasında izlenecek adımlara ilişkin farklı sınıflamalar mevcut olmakla beraber, genel olarak iki aşamalı maliyet yükleme süreci içerisinde oluşturulan beş temel adım mevcuttur:

1. Faaliyetlerin belirlenmesi,
2. Faaliyetlerin gruplandırılması ve faaliyet taşıyıcılarının tespiti
3. Kaynak maliyetlerinin faaliyetlere yüklenmesi ve maliyet havuzlarının oluşturulması,
4. Maliyet etkenlerinin belirlenmesi,
5. Faaliyet maliyetlerinin mamullere yüklenmesi.

4.1. Faaliyetlerin Belirlenmesi

Faaliyetler geniş anlamda, bir sanayi işletmesinde üretim emrinin verilmesi veya bir siparişin alınmasıyla başlayan ve müşteriye teslim anına kadar devam eden bir süreci temsil etmektedir. Bunların belirlenerek, sınıflandırılması ve gerekirse her faaliyetin tanımlanması gerekir. Yöntemin sağlıklı kurulması açısından faaliyetlerin belirlenmesi adımı oldukça önemlidir. Bu nedenle, faaliyetlerin belirlenmesinde bazı kurallar belirlenmiştir. Bu kurallar şunlardır (Alkan, 2005: 46):

- ✓ Faaliyetler, sistemin amacına uygun olarak detaylandırılmalı,
- ✓ Makro faaliyetler kullanılmalı,
- ✓ Önemsiz faaliyetler bir araya getirilmeli,
- ✓ Faaliyetler açık ve tutarlı bir şekilde tanımlanmalıdır.

Faaliyetlerin belirlenmesinde örgüt şeması, tesis yerleşim plânları ve iş akış diyagramlarından yararlanılabilmektedir.

4.2. Faaliyetlerin Gruplandırılması

Faaliyetler belirlendikten sonra, ortak özellik gösterenler gruplandırılarak faaliyet merkezleri (faaliyet havuzu) oluşturulmaktadır. Faaliyetler; birim düzeyinde, parti düzeyinde, mamul düzeyinde ve tesis düzeyinde olmak üzere dört ayrı düzeyde gruplandırılarak faaliyet merkezleri oluşturulur.

4.3. Kaynak Maliyetlerinin Faaliyetlere Yüklenmesi ve Maliyet Havuzlarının Oluşturulması

Faaliyetler belirlendikten ve gruplandırılarak faaliyet merkezleri oluşturulduktan sonra; faaliyetler tarafından tüketilen kaynaklara ilişkin maliyetler faaliyetlere yüklenmektedir.

Kaynaklar, faaliyet merkezlerine iki şekilde dağıtılabılır; ya doğrudan ya da birinci aşama maliyet etkenleri (faaliyet taşıyıcıları) kullanılmak suretiyle dolaylı olarak dağıtırlar (Erden, 2004: 187) Örneğin, faaliyet merkezlerinin her birinde ortaya çıkan direkt işçilikler faaliyet havuzuna direkt yüklenirken; faaliyet merkezleri tarafından ortak kullanılan veya faydalanılan kira, su, elektrik, ısıtma ve aydınlatma gibi giderler faaliyet merkezini en iyi şekilde temsil eden faaliyet taşıyıcısı ile dolaylı olarak faaliyet merkezine yüklenir.

Kaynak maliyetlerinin faaliyet merkezlerine yüklenmesi sonucunda, her bir faaliyet merkezine ilişkin ayrı bir maliyet havuzu oluşmuş olur. Bunların her biri "faaliyet maliyet havuzu" olarak da isimlendirilebilmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi faaliyet maliyetlerinin belirlenmesi ve faaliyet maliyet havuzlarının oluşması ile birlikte FTM yönteminin birinci aşaması tamamlanmış olur.

4.4. Maliyet Etkenlerinin Belirlenmesi

Maliyet dağıtım sürecinin ikinci aşaması faaliyet maliyet havuzlarında birikmiş olan maliyetin mamullere aktarılmasıdır. Bu da ikinci aşama maliyet etkenleri aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Mamul maliyetlerinin doğru olarak belirlenebilmesi için maliyet taşıyıcılarının özenle seçilmesi gerekir. Bir diğer ifadeyle bir faaliyet merkezi için herhangi bir maliyet taşıyıcısının seçiminde, seçilecek maliyet taşıyıcısının mamuller tarafından fiili olarak tüketilen faaliyetleri en doğru şekilde ölçtüğünden emin olunmalıdır. Şayet maliyet taşıyıcısı ile fiili faaliyet tüketimi arasında tam bir ilişki yoksa o zaman hatalı mamul maliyetleme meydana gelir. Bu sebepten, ikinci aşamada gerçekleştirilen maliyet taşıyıcı tespitinde aşağıdaki hususlar göz önünde bulundurulmalıdır (Ertaş, 1998: 75).

- ✓ Fiili faaliyet tüketimine en uygun olan maliyet etkenlerinin seçilmesi,
- ✓ Maliyet taşıyıcıları ile bağlantı kurulan verinin elde edilme kolaylığı,
- ✓ Maliyet taşıyıcısının, mamullerin fiili faaliyet tüketimini ölçme derecesi,
- ✓ Performansın geliştirilmesini teşvik eden maliyet taşıyıcılarının seçilmesi,
- ✓ Çok az rastlanan maliyet taşıyıcıları sayısının en aza indirilmesi,
- ✓ Asgari ölçüm maliyetine sahip olan maliyet etkenlerinin seçilmesi,

✓ Yeni ölçümler gerektiren maliyet taşıyıcıları seçilmemesine özen gösterilmesi.

Maliyet etkenleri, genel maliyetlerin dağıtımı için esas anahtar büyüklüklerini oluştururlar. Örneğin, genel malzeme maliyetlerinin yüksekliği, alınan malzemelerin değerine değil, yapılan siparişlere, stok hareketlerine vb. bağlıdır. Faaliyetler ve maliyet sürücülerine aşağıdaki örnekler verilebilir (Gökçen, 2004: 64-65):

<u>Faaliyet</u>	<u>Maliyet Taşıyıcısı</u>
Satın alınan ilk madde	Alım emri sayısı
İlk madde ve malzeme sevki	Parça sayısı
Üretim planlaması	Üretim bandı sayısı
Kalite denetimleri	Denetim sayısı
Fotokopi	Sayfa sayısı
Garanti servisi	Gelen telefon sayısı

Minimum sayıdaki maliyet etkenleri belirlendikten sonra uygun maliyet etkenleri seçilebilir. Maliyet etkenleri seçilirken de aşağıdaki üç faktörün dikkate alınması gerekir (Cooper, 1989: 42; Emblemsvag, 2001: 71):

- ✓ Ölçme Maliyeti: maliyet etkeni ile ilgili bilgilerin öğrenilmesindeki kolaylık,
- ✓ Korelasyon Derecesi: maliyet etkeni ile faaliyetin gerçek kullanımı arasındaki ilişki derecesidir,
- ✓ Davranışsal Etkiler: seçilen maliyet etkenlerinin uygulamacılar açısından kabul edilebilir olması ve çalışanlar üzerinde olumlu bir etki bırakmasıdır.

4.5. Faaliyet Maliyetlerinin Mamullere Yüklenmesi

Maliyetleme sürecinin son aşamasında, faaliyet merkezleri için uygun maliyet etkenleri belirlendikten sonra, her bir maliyet objesinin bu faaliyetleri tüketim oranına göre faaliyetlerde birikmiş maliyetler dağıtılır. Bunun için öncelikle, faaliyet merkezlerinde toplanan maliyet, maliyet etkeni miktarına bölünerek yükleme oranı hesaplanır. Sonrasında, her mamule ilişkin maliyet etkeni sayısı ile yükleme oranı çarpılarak, her mamule yüklenecek olan faaliyet maliyeti hesaplanır.

5. FAALİYET TABANLI MALİYETLEMENİN AVANTAJLARI VE DEZAVANTAJLARI

Faaliyet tabanlı maliyetleme, kimi zaman işlem maliyetlemesi olarak da ifade edilmektedir. Diğer maliyetleme yöntemlerine göre temel üstünlüğü genel üretim giderlerinin izlenebilirliğinin geliştirilmesi ve bunun sonucunda yönetim için daha doğru maliyet verisi sağlamasıdır (Erdoğan ve Saban, 2010: 538).

Faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminin işletmeye sağlayacağı avantajlar şunlardır (Erdoğan, 1995: 35; Gunasekaran, 1999: 125):

- ✓ Sağlamış olduğu detaylı ve doğru maliyet bilgileriyle mamul satış fiyatı ve karlılığının belirlenmesi, mamul karması ve kaynak oluşturma (sourcing) gibi konular hakkında kararları vermede yararlanılacak bilgileri sağlar,
- ✓ Ürün tasarımcılarının yapmış oldukları farklı tasarımların maliyet ve esneklik üzerindeki etkilerini anlamalarına ve tasarımlarını uygun şekilde değiştirmelerine olanak sağlar,
- ✓ Yöneticilerin dikkatini faaliyetler ve faaliyetler tarafından talep edilen kaynaklar üzerinde toplayarak, faaliyetlerin performansının iç yüzünü yakalamalarını sağlar ve böylece sürekli gelişme sürecini destekler,
- ✓ Yöneticilere, karmaşıklığı anlamak ve elimine etmede yararlı olan faaliyete dayalı bilgiler sağlayarak üretimdeki karmaşıklığın yönetilmesini sağlar.
- ✓ Maliyet azaltımına yardımcı olur.
- ✓ Doğru maliyet hesaplamalarıyla, faaliyet tabanlı bütçeleme ve sapma analizleri için detaylı bilgi sağlar.

FTM'nin zayıf yönlerini ve yönleme yöneltile eleştirileri şöyle sıralayabiliriz (Aktaş, 2013: 59; Turney, 1990a: 24-32; Gunasekaran, 1999: 125):

- ✓ FTM' nin kurulması zaman alıcı ve maliyetli bir süreçtir.

- ✓ FTM, karmaşık ve anlaşılması zor bir yöntemdir.
- ✓ FTM yönteminin kurulması için gerekli veriler subjektiftir ve verilerin geçerliliğini doğrulamak zordur.
- ✓ Verileri depolamak, işlemek ve raporlamak oldukça pahalıdır.
- ✓ FTM modellerinin çoğu lokaldır ve işletmenin bütününe yönelik karlılık fırsatlarını bütünleştiren bir bakış açısı sağlamaz.
- ✓ FTM modellerinin, değişen koşullara uyum sağlamak için güncelleştirilmesi kolay değildir.
- ✓ FTM modelleri, kullanılmayan kapasite potansiyelini göz ardı ettiği için teorik olarak doğru değildir.

6. FTM İLE GELENEKSEL MALİYETLEMENİN KARŞILAŞTIRILMASI

Faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi, genel üretim giderlerini ürün, sipariş, müşteri, gibi maliyet nesnelere daha doğru bir şekilde yüklediğinden geleneksel maliyetleme yöntemlerine nazaran daha doğru maliyet bilgisi sağlar. FTM, genel üretim giderlerini maliyet nesnelere yüklerken, maliyet nesnesi tarafından tüketilen kaynakların faydalarını da ölçecek maliyet etkenlerini tespit etmeye çalışır. Geleneksel maliyetleme yönteminin aksine FTM aynı zamanda, heterojen ürün portföyü gibi hacim bazlı olmayan maliyet etkenleri de kullanır (Homburg, 2001: 197).

Geleneksel maliyet yöntemi ile FTM arasındaki farklılıklar Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2. FTM ile Geleneksel Maliyetlemenin Karşılaştırılması

Maliyet Yükleme Ölçüsü	Geleneksel Maliyetleme Yöntemi	Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yöntemi
1. Kullanılan Kaynakları Etkileyen Faktörler	Yalnızca üretim hacmi	Harekete geçirme sayısı veya üretim siparişleri sayısı gibi birkaç faktör
2. Maliyet Havuzları Sayısı	Bir adet maliyet havuzu	Kaynakların kullanımını etkileyen her bir faktör için bir adet olmak üzere çok sayıda
3. Maliyet Dağıtım Anahtarları Sayısı	Bir adet maliyet dağıtım anahtarı	Her bir maliyet havuzu için bir adet olmak üzere çok sayıda
4. Ürünlerin Nasıl Maliyetlendirildiği	Maliyet dağıtım anahtarı olarak üretim hacminin kullanılması	Maliyet dağıtım anahtarlarının her birinin ilgili maliyet havuzu için kullanılması

Kaynak: Karcıoğlu, 2000: 156.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan da görüldüğü gibi, faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi ile geleneksel maliyetleme yöntemi, gerek uygulamaları gerekse de sonuçları açısından birbirinden önemli ölçüde ayrılmaktadır. Faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminin daha iyi anlaşılması ve iki yöntem arasındaki farklılıkların daha iyi kavranabilmesi için aşağıdaki örneğe yer verilmiştir. Örnek, önce geleneksel maliyetleme yöntemine göre, sonrasında faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemine göre çözümlenmiş, sonuçları karşılaştırılmıştır.

6.1. Örnek Uygulama (Hacıüstemoğlu ve Şakrak, 2002: 60): Klasik ve modern olmak üzere iki tip lamba üreten işletmede, yönetim geleneksel maliyetlemeden faaliyet tabanlı maliyetlemeye geçiş kararı almıştır. Yönetim değişim öncesinde bunun etkilerini ölçmek istemektedir. Tek esas üretim yeri bulunan işletmede, bu amaçla aşağıdaki veriler toplanmıştır:

	Klasik Lamba	Modern Lamba	Toplam
Üretim Miktarı (<i>adet</i>)	400.000	100.000	500.000
İlk Maliyet (<i>Milyon TL</i>)	1.120.000	210.000	1.330.000
Makine Saati	100.000	25.000	125.000
Üretim Yeri GÜG (<i>Milyon TL</i>)	-	-	700.000
Malzeme İşlem Sayısı	200.000	100.000	300.000
Malzeme Yönetim Maliyeti (<i>Milyon TL</i>)	-	-	1.190.000
Hazırlık Sayısı	100	50	150
Hazırlık Faaliyet Maliyeti (<i>Milyon TL</i>)	-	-	910.000

Mevcut uygulama olan geleneksel yöntemde; esas üretim yerine ait olan GÜG, malzeme yönetim maliyetleri ve hazırlık maliyetleri mamullere makine saati bazında yüklenmektedir. Lambalar, partiler halinde üretilmekte ve sevk edilmektedir.

6.1.1. Geleneksel Maliyet (Hacim Tabanlı Yükleme) Yöntemine Göre Yapılacak Hesaplamalar

Yükleme oranı = Toplam GÜG / Yükleme anahtarı verisi (MS)

$$= 700.000 \text{ TL} / 125.000 \text{ MS} = 5,6 \text{ TL/MS}$$

Mamullerin Maliyet Payları:

Mamul	Toplam Maliyet (TL)	Üretim Miktarı (adet)	Birim Maliyet
Klasik Lamba (5.6 TL/MS X 100.000 MS)	560.000	400.000	1.4 TL/adet
Modern Lamba (5.6 TL/MS X 25.000 MS)	140.000	100.000	1.4 TL/adet

6.1.2. Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yöntemine Göre Yapılacak Hesaplamalar

Faaliyetler	Maliyet (TL)	Maliyet Etkeni
Şekillendirme Faaliyeti	2.030.000 (1.330.000 + 700.000)	Makine Saati(MS)
Malzeme Yönetim Faaliyeti	1.190.000	İşlem Sayısı
Hazırlık Faaliyeti	910.000	İşlem Sayısı

Yükleme Oranı (Faaliyetler Düzeyinde GÜG Yükleme Oranı):

Faaliyetler	Maliyet (TL)	Maliyet Etkeni	Yükleme Oranı
Şekillendirme Faaliyeti	2.030.000	125.000 MS	=2.030.000/125.000 = 16,24 TL/MS
Malzeme Yönetim Faaliyeti	1.190.000	300.000 İşlem	=1.190.000/300.000 = 3,97 TL/işlem
Hazırlık Faaliyeti	910.000	150 İşlem	= 910.000/150 = 6.066,67TL/işlem

Mamullerin GÜĞ Payları:

Mamul	Faaliyet	Yükleme Oranı	Maliyet Etkeni	GÜĞ Payı (TL)	Birim Maliyet (TL/adet)
Klasik Lamba	Şekillendirme Faaliyeti	16,24 TL/MS	100.000 MS	=16,24*100.000 = 1.624.000	= 3.024.667/400.000 = 7,56 TL/adet
	Malzeme Yönetim Faaliyeti	3,97 TL/işlem	200.000 işlem	= 3,97 *200.000 = 794.000	
	Hazırlık Faaliyeti	6.066,67TL/işlem	100 işlem	= 6.066,67*100 = 606.667	
	TOPLAM GÜĞ PAYI			3.024.667	
Modern Lamba	Şekillendirme Faaliyeti	16,24 TL/MS	25.000 MS	= 16,24*25.000 = 406.000	=1.106.333,50/100.000 = 11,06 TL/adet
	Malzeme Yönetim Faaliyeti	3,97 TL/işlem	100.000 işlem	= 3,97*100.000 = 397.000	
	Hazırlık Faaliyeti	6.066,67 TL/işlem	50 işlem	= 6.066,67*50 = 303.333,50	
	TOPLAM GÜĞ PAYI			1.106.333,50	

6.1.3. İki Yöntemin Karşılaştırılması

Mamul	Birim Maliyet		Fark	Fark %
	Geleneksel Yöntem	Faaliyet Tabanlı Maliyetleme		
Klasik Lamba	=1,4 TL +2,8 TL = 4,2 TL/adet	7,56 TL/adet	3,36	%80
Modern Lamba	=1,4 TL +2,1 TL = 3,5 TL/adet	11,06 TL/adet	7,56	%216

6.1.4. Sonuçların Yorumlanması

Geleneksel yöntemde birim maliyet açısından klasik lambaya 3,36 TL, modern lambaya ise 7,56 TL ek yüklem yapılmıştır. Dolayısı ile faaliyet tabanlı maliyetleme ile daha doğru maliyet rakamları elde edildiğinden, daha sağlıklı bir kontrol gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir.

7. SONUÇ

Maliyet muhasebesi tarafından yönetime sunulmuş olan bilgi zamanlı, geçerli ve doğru değilse, bu bilgiye dayanılarak geleceğe yönelik olarak hazırlanmış olan planların ve alınmış olan kararların işletmeye bir katkısı olmayacak aksine olumsuz yönde etkileyecektir. Oysa ki, teknolojik gelişmelerin ve yoğun rekabetin yaşandığı günümüz piyasa koşullarında işletmelerin ayakta kalabilmeleri ve karlılıklarını arttırabilmeleri maliyetlerini kontrol altında tutabilmelerine bağlıdır. Çünkü fiyatın tamamen piyasa tarafından belirlendiği bir ortamda karlılığı sağlamanın tek yolu maliyeti düşürmektir. Bu da etkin bir maliyet yönetimi ile sağlanabilmektedir.

Maliyet ve yönetim muhasebesinin işletme yönetim sürecinde bu denli önem kazanması işletmeleri yeni yöntemler için arayışa yöneltmiş, bunun sonucunda da modern maliyet ve yönetim muhasebesi yöntemleri geliştirilmiştir. Bu yöntemlerden biri de faaliyet tabanlı maliyetlemedir. Faaliyet tabanlı maliyetlemenin çıkış noktası teknolojik değişim ve gelişmeler neticesinde otomasyona geçilmesi ile birlikte üretim maliyetleri içerisindeki direkt maliyetlerin öneminin giderek azalması ve genel üretim giderlerinin önem kazanmasıdır. Genel üretim giderlerinin önem kazanması ise bu giderleri ortaya çıkaran faaliyetlerin takip edilmesini zorunlu kılmıştır.

FTM sayesinde işletmeler mamul maliyetlerini daha doğru ve gerçekçi bir şekilde tespit edebilmekte, yöneticiler dikkatini faaliyetler ve kaynaklar üzerinde toplayarak faaliyetlerin performansının iç yüzünü yakalamakta ve böylece sürekli gelişme sürecini desteklemekte, yöneticiler karmaşıklığı anlamak ve elimine etmede yararlı olan faaliyete dayalı bilgiler sağlayarak üretimdeki karmaşıklığı yönetebilmekte, maliyet azaltımı sağlanmakta ve doğru maliyet hesaplamalarıyla, faaliyet tabanlı bütçeleme ve sapma analizleri için detaylı bilgi elde edilmektedir.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ, Rabia (2013), “Yeni Bir Maliyet ve Yönetim Muhasebesi Yöntemi Olarak Kaynak Tüketim Muhasebesi”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, (Nisan), 55-76.
- ALKAN, Alper Tunga (2005), “Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemi ve Bir Uygulama”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 13, 38-56.
- ARZOVA, Burak (2002), **Faaliyet Tabanlı Maliyet Yönetimi**, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- BAHNUB, Brent J. (2010), **Activity - Based Management for Financial Institutions: Driving Bottom – Line Results**, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- BEKÇIOĞLU, Selim; Eymen GÜREL ve Durmuş Ali KIZILYALÇIN (2014), “Faaliyet Tabanlı Maliyetleme: Zeytin Sektörü Uygulaması”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, 62, 19-36.
- COKINS, Gary (2001), **Activity Based Cost Mangement: En Executive’ s Guide**, New York: John Wiley&Sons, Inc.
- COOPER, Robin ve Robert S. KAPLAN (1992), “Activity-Based Systems: Measuring the Cost of Resorce Usage”, **Accounting Horizons**, (September), 1-13.
- COOPER, Robin ve Robert S. KAPLAN (1988), “Measure Costs Right; Make the Right Decision”, **Harvard Business Review**, (September – October), 96-103.
- COOPER, Robin ve Regine SLAGMULDER (2000), “Activity Based Budgeting-Part I”, **Strategic Finance**, 82(3), 85-86.
- COOPER, Robin (1990), “Cost Classification in Unit - Based and Activity - Based Manufacturing Cost Systems”, **Journal of Cost Management for The Manufacturing Industry**, (Fall), 4-14.
- COOPER, Robin (1989), “The Rise of Activity – Based Costing – Part Three: How Many Cost Drivers Do You Need and How Do You Select Them?”, **Journal of Cost Management for The Manufacturing Industry**, 2(Winter) , 34-46.
- ÇAKICI, Cemal. (2001), “Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Uygulaması ve Muhasebeleştirilmesi”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, 13, 103-112
- DOĞAN, Ahmet (1996), Faaliyet Dayalı Maliyet Sistemi ve Türkiye Uygulaması, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DRURY, Colin, (2012), **Management and Cost Accounting**, Canada: Cengage Learning EMEA.
- DUMANOĞLU, Sezayi (2005), “Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemi: Bir Dijital Baskı İşletmesinde Uygulama”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, 27, 105-116.
- DURER, Salih; Arzu Ö. ÇALIŞKAN ve Halil E. AKBAŞ (2009), “Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerde Faaliyet Tabanlı Maliyetleme”, **Maliye ve Finans Yazıları Dergisi**, 84, 105-134.
- EMBLEMSVAG, Jan (2001), **Activity – Based Cost and Environmental Management**, New York: Springer Science Business Media.
- ERDEN, Selman Aziz (2004), **Üretim Ortamları Maliyet Yönetim Sistemleri İlişkisi ve Stratejik Maliyet Yönetimi**, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- ERDOĞAN, Nurten (2007), **Lojistik Maliyetleme ve Lojistikte Faaliyete Dayalı Maliyetleme**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- ERDOĞAN, Nurten (1995), **Faaliyete Dayalı Maliyetleme-Maliyet Muhasebesinde Yeni Bir Yaklaşım**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları.
- GÖKÇEN, Gürbüz (2004), “Faaliyet Tabanlı Maliyetlemenin İşletme Kararlarında Kullanılması”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, 23, 58-67.
- GUNASEKARAN, A. (1999), “A Framework For The Design and Audit of An Activity – Based Costing System”, **Managerial Auditing Journal**, 14(3), 118-127.
- GUPTA, M. ve K. Galloway (2003), “Activity Based Costing-Management and Its Amplications for Operations Management”, **Technovation**, 23, 131-138.

- GÜNDÜZ, Erdin (1997), **Dünya Klasındaki İşletmelerde Bir Maliyet Yönetimi Aracı Olarak Faaliyetlere Dayalı Maliyet Sistemi ve Bir Uygulama**, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.
- HOMBURG, Carsten (2001), “A Note On Optimal Cost Driver Selection in ABC”, **Management Accounting Research**, 12, 197-205.
- HORNGREN, Charles T.; Sirikant M. DATAR ve Madhav RAJAN (2014), **Cost Accounting: A Managerial Emphasis**, New Jersey: Prentice Hall.
- KAPLAN, Robert S. (1992), “In Defense of Activity – Based Cost Management”, **Management Accounting**, 74(5), 58-63.
- KARCIOĞLU, Reşat (2000), **Stratejik Maliyet Yönetimi – Maliyet ve Yönetim Muhasebesinde Yeni Yaklaşımlar**, İstanbul: Aktif Yayınevi.
- KAYGUSUZ, Sait Y. (2007), “Faaliyet Tabanlı Maliyet – Hacim”, **Kâr Analizi, Muhasebe ve Finansman Dergisi**, 33, 139-150.
- KENNETT, Danny L; M. George DURLER ve Alexis DOWNS (2007), “Activity Based Costing in Large U.S. Companies: Cost&Benefit”, **Journal of Government Financial Management**, 56(1), 2-29.
- LANEN, William N.; Shannon W. ANDERSON ve Micheal MAHER (2011), **Fundamentals of Cost Accounting**, New York: McGraw – Hill Companies.
- NAIR, Mohan (2000), “Activity-Based Costing: Who is Using it and Why?” **Management Accounting**, (Spring), 1-5.
- Naughton, Joseph P. (2001), “Activity-Based Costing; The New Management Tool”, **Behavirol Health Management**, (March/April), 48-52.
- ÖKER, Figen (2003), **Faaliyet Tabanlı Maliyetleme - Üretim ve Hizmet İşletmelerinde Uygulamalar**, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- PEKDEMİR, Recep (1993), **Genel İmalat Maliyetleri ve Faaliyet Tabanlı Muhasebe**, İstanbul: Siyasal Kitabevi.
- RAFFISH, Norm ve Peter B.B. TURNEY (1991), “Glossary of Activity – Based Managment”, **Journal of Cost Management**, 5(3) 53-63.
- ŞAKRAK, Münir (1997), **Maliyet Yönetimi: Maliyet ve Yönetim Muhasebesinde Yeni Yaklaşımlar**, İstanbul: Yasa Yayınları
- TURNEY, Peter B.B. (1990a), “Ten Myths About Implementing an Activity – Based Cost System”, **Journal of Cost Management for Manufacturing Industry**, 4(1), 24-32.
- TURNEY, Peter B.B. (1990b), “What is the Scope of Activity – Based Costing?”, **Journal of Cost Management for the Manufacturing Industry**, 3 (Winter), 40-42.
- UNUTKAN, Özcan (2010), “Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemi ve Bir Uygulama”, **Mali Çözüm Dergisi**, 97, 87-106.
- ÜLKER, Yakup ve Hüseyin İSKENDER (2005), “Doğru Maliyet Hesaplamada Güvenilir Bir Sistem: Faaliyete Dayalı Maliyetleme ve John Deere Örneği”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 8(13), 189-217.
- YILDIZ, Şule ve Nevran KARACA (2011), “Stratejik Yönetim Bakış Açısıyla Bütünleşik Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Ekonomik Katma Değer Sistemi”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, (Temmuz), 1-26.
- YILMAZ, Recep ve Nevran KARACA (2010), “Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Uygulamasında Faaliyet ve Kaynakların Muhasebeleştirilmesine İlişkin Bir Öneri”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, 48, 154-171.

MÜKELLEF PSİKOLOJİSİ: TEORİK BİR İNCELEME¹

Muhammet ŞAHİN²

ÖZET

Mükelleflerin vergiler karşısındaki tutum ve davranışları değişkenlik göstermektedir. Mükellef, vergiye uyum davranışında bulunabildiği gibi, vergiden kaçınma veya vergi kaçırma fiillerini de sergileyebilmektedir. Bu davranışların hangi yönde gerçekleşeceği ise çeşitli faktörlere bağlıdır. Söz konusu faktörlerden bir kısmı demografik değişkenler ve vergi ahlakı gibi bireysel özelliklere dayanırken, bir kısmı ise vergi sistemi ve kamu yönetimi gibi dışsal etmenlerden kaynaklanmaktadır. Çalışmanın amacı mükellef psikolojisi üzerinde etkili olan faktörlerin literatür ışığında açıklanmasıdır. Araştırmadan elde edilen temel sonuç mükelleflerin vergiler karşısındaki tutum ve davranışlarını etkileyen faktörlerin ülkeden ülkeye değişkenlik göstermesinden dolayı, her ülkenin gelir idaresinin kendi uyum stratejisini geliştirmesinin uygun olacağı yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Mükellef Psikolojisi, Vergi Bilinci, Vergi Uyumu, Vergi Ahlakı.

Jel Kodu: H26, H24.

TAXPAYER PSYCHOLOGY: A THEORETICAL ANALYSIS

ABSTRACT

Taxpayers' attitudes and behaviours toward tax are variable. As taxpayers can be involved in tax compliance behavior, they can also exhibit tax evasion or tax avoidance. The way in which these behaviors take place depends on various factors. While some of these factors are based on individual characteristics such as demographic variables and tax ethics, some of which are due to external factors such as the tax system and public administration. The aim of the study is to examine the factors that are effective on the taxpayer psychology in the light of the literature. The main conclusion from the study is that it would be appropriate for each country's revenue administration to develop its own alignment strategy as the factors affecting taxpayers' attitudes towards taxation and their behaviors vary from country to country.

Keywords: Taxpayer Psychology, Tax Awareness, Tax Compliance, Tax Morale.

Jel Codes: H26, H24.

1. GİRİŞ

Devletin varlığı ve kamu ekonomisinin işlevleri konusunda literatürde çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Bir görüşe göre devlet bir toplumsal sözleşme sonucunda ortaya çıkarken, bir diğer görüşe göre ise devleti meydana getiren güç salt o devletin egemenlik hakkından kaynaklanmaktadır. Benzer şekilde devletin iktisadi ve sosyal yaşamdaki rolü noktasında da tartışmalar sürmektedir. Devletin bu alanlardaki rolünün minimal hatta ultra-minimal olması gerektiğini savunanlar olduğu gibi, kolektivist veya korporatif bir ekonomik düzenin inşası için devletin aktif bir rol üstlenmesi gerektiğini düşünen yaklaşımlar da vardır. Ancak yaşanan tüm bu tartışmalara karşın yadsınamaz bir gerçeklik vardır ki o da devletin varlık nedeni veya ekonomik ve sosyal yaşamdaki rolü ne olursa olsun her kamu otoritesinin kamusal harcamalara ve bu harcamaları finanse edecek gelirlere ihtiyaç duymasıdır.

Bu kamusal gelir kaynaklarından en önemlisi ise vergilerdir. Vergilerin, kamu finansmanında önemli oluşunda *normal gelir kaynağı* olarak kabul edilmeleri belirleyici olmaktadır. Öyle ki başlıca kamu gelirlerinden diğer ikisi durumunda olan borçlanma ve para basmanın aşırı bir şekilde uygulandığı zaman faiz haddi ve

¹ Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bölümünde 2011 yılında tamamlanan "Türkiye'de Vergi Uygulamaları ve Vergi Ahlakı İlişkisi: Trabzon, Giresun ve Gümüşhane İlleri Örneği" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

² Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, sahin@gumushane.edu.tr

enflasyonda artışlara yol açması iktisadi istikrarın sağlanması adına vergilerin tercih edilmesi sonucunu doğurmaktadır.

Öte yandan vergiler, ekonomik ve sosyal yaşamı düzenleme bakımından da önemlidirler. Klasik İktisat yaklaşımı içerisinde vergilere sadece *mali (fiskal)* görevler yüklenmiş ve vergi uygulamalarının yalnızca kamu ekonomisini finanse etme açısından önemli olduğu iddia edilmiştir. Ancak 1929 Ekonomik Krizini takip eden süreçte ekonomik ve sosyal işlevleri artan devletin bu alanları düzenlemedeki en önemli araçlarından biri vergiler olmuştur. Böylece vergiler, sosyal ve ekonomik yaşamdaki bu rolleri ile *ekstra fiskal (mali olmayan)* çeşitli işlevleri de (etkin kaynak dağılımı, adil gelir dağılımı, iktisadi konjonktürün kontrolü vb.) yerine getirmeye başlamışlardır.

Ayrıca vergiler, demokratik toplum düzeninin inşası bakımından da önemli bir rol oynarlar. Tarihsel süreç göstermiştir ki demokrasi tarihi, bir bakıma da vergi uygulamalarının tarihidir. Örneğin parlamenter demokrasinin beşiği sayılan İngiltere’de, demokratik hareketlerin tarihsel köklerinin 1215 tarihli “Magna Carta Libertatum’a (Büyük Hürriyet Fermanı)” dayandığı ve bu bildirgenin yayınlanmasında ise İngiliz Kralı’nın keyfi vergi uygulamalarına duyulan tepkinin belirleyici olduğu bilinmektedir. Benzer şekilde 1776 tarihli Amerikan bağımsızlık hareketinin ve Amerikan demokrasisinin ortaya çıkışında da İngilizlerin, koloni halkına yönelik vergi uygulamalarına duyulan tepki belirleyici olmuştur. Yine 1789 Fransız İhtilalini hazırlayan faktörlerden birinin de ruhban sınıfının ve asillerin vergilerden muaf tutulmalarına duyulan tepki olduğu söylenebilir.

Vergilerin kamu finansmanı, ekonomik ve sosyal yaşam ile demokratik toplum düzeni açısından bu denli önemli oluşu, vergi uygulama ve politikalarının etraflıca incelenmesini de gerekli kılmaktadır. Buna bağlı olarak da hem devlet (gelir idaresi), hem de vatandaş (mükellef) boyutlarının üzerinde durmak yararlı olacaktır. Çünkü kamu maliyesi literatüründe her ne kadar vergilerin devletin tek taraflı egemenlik gücüyle toplandığı ifade edilse de, uygulamada mükelleflerin vergiler karşısındaki tutum ve davranışları da vergi etkinliği açısından önemlidir. Bundan dolayı da vergi uygulamalarında sadece gelir idaresini göz önüne alıp mükellef boyutunun ihmal edilmesi, vergi uygulamalarıyla ilgili araştırmalarından sağlıklı bir sonuç alınmasını güçleştirmektedir.

Buradan hareketle bu çalışmada vergi uygulama ve politikalarının önemli bir boyutunu oluşturan mükelleflerin vergiler karşısındaki tutum ve davranışları literatür ışığında ele alınmaktadır. Çalışmanın amacı literatürde inceleme konusu yapılan mükellef davranışlarına kapsamlı bir şekilde bakarak, bu davranışları etkileyen faktörlerin ayrıntılı olarak açıklanmasıdır.

2. MÜKELLEF PSİKOLOJİSİNİN TEMEL BELİRLEYİCİLERİ

Mükellefin vergiler karşısında nasıl bir tutum takınabileceği ve bu tutumun belirleyicisi olan temel faktörlerin ne olabileceği konusunda tam bir görüş birliği yoktur. Vergi uyumuyla ilgili ilk çalışmalarda (Allingham ve Sandmo, 1972; Laffer, 1981; Clotfelter, 1983) vergi denetimlerinin sıklaştırılması ve vergi oranlarının aşağıya çekilmesinin vergi beyanında belirgin bir artış sağlamak için yeterli olacağı görüşü savunulmuştur (Alm v.d., 1992: 108). Buna karşın son dönem çalışmalarda ise vergi uyumunda vergi denetimleri, vergi cezaları ve vergi oranları gibi dışsal faktörlerin tek başına açıklayıcı olamayacağı ve içsel motivasyonun da vergi uyumu bakımından son derece önemli olduğu vurgulanmıştır (Torgler, 2007: 5).

Teorideki bu farklılaşma, uygulamada da kendini göstermektedir. Yapılan çeşitli çalışmalarda (örn. Plumley, 1996; Alm ve McKee, 1998; Andreoni vd., 1998; Ritsema vd., 2003; Loo vd., 2009) mükellefin vergiler karşısındaki tutum ve davranışlarının farklı parametrelerden etkilendiği gösterildiğinden, araştırmacılar arasında bir uzlaşmadan bahsetmek de güçtür. Buradan hareketle mükellef psikolojisinin belirleyicileri, literatürdeki çalışmaların ağırlıklı dağılımı da göz önüne alınarak, tarafımızdan beş ana başlık altında (*demografik faktörler, vergi ahlakı, vergi sistemi, yönetim algısı ve vergi kültürü*) toplanmıştır.

2.1. Demografik Faktörler

Mükelleflerin vergilere yönelik algısında demografik faktörler önemli bir yere sahiptir. Zira vergi yasalarının karmaşıklığı, vergi denetim ve cezaları, vergi oranları, vergi kaçırma fırsatı vb. etmenlerin vergi uyumu bakımından yaratacakları etkinin büyük ölçüde demografik faktörlere bağlı olduğu kabul edilir (Devos, 2008: 2-3). Ancak nüfus değişkenleri olarak da adlandırılan bu faktörlerin nelerden oluştuğu konusunda ise tam bir görüş birliği yoktur (Palil, 2005; Devos, 2008).

2.1.1. Yaş

Bazı ampirik çalışmaların karmaşık sonuçlarına karşın (Beron vd., 1988; Ritsema vd., 2003), yaş ile mükellef davranışları arasındaki ilişkiyi ele alan yaklaşımların genelinde yaşlı mükelleflerin vergi uyum düzeyinin gençlerden yüksek olduğu görüşü hakimdir. Bu durumun ortaya çıkmasında ise başlıca üç faktör belirleyici olmaktadır. İlk olarak yaşlı mükelleflerin vergiler hakkında gençlere göre daha çok bilgiye sahip olmaları, onların vergiye uyum davranışını arttırmaktadır. İkinci olarak yaşlıların sosyal ve kültürel birikiminin gençlerden fazla oluşu, toplumsal normları içselleştirme becerilerini arttırmaktadır (Kornhauser, 2007: 154). Son olarak da gençlerin risk alma eğilimlerinin yaşlılara göre yüksek oluşu, vergi denetim ve cezalarına duyarlılıklarını azaltmakta ve bu da vergi kaçırma eğilimlerini arttırmaktadır (Devos, 2008: 10-11).

2.1.2. Cinsiyet

Cinsiyet değişkeniyle ilgili hakim görüş, kadın mükelleflerin vergi uyumu konusunda erkek mükelleflerden daha istekli oldukları yönündedir (Chung ve Trivedi, 2003: 136-137; Devos, 2008: 9-10). Bu yargının ortaya çıkışında ise erkek mükelleflerin risk alma güdülerinin kadınlardan yüksek oluşunun, onların vergi kaçırma eğilimlerini arttırdığına yönelik varsayım etkili olmaktadır (Kornhauser, 2007: 154). Ancak yaş parametresinde olduğu gibi cinsiyetle ilgili ampirik bulgularda da bu yaklaşım her durumda desteklenmemekte olup, cinsiyet değişkeni ile vergi uyumu arasındaki ilişkinin zaman zaman karmaşık olabileceği de gösterilmiştir (Devos, 2007; Houston ve Tran, 2000; Yeaton ve Stellenwerf, 2008).

2.1.3. Eğitim Düzeyi

Kişinin eğitim düzeyi ile vergi uyumu arasındaki ilişkide başlıca iki faktör belirleyici olmaktadır. Bunlardan birincisi mükellefin mali konularla ilgili bilgi düzeyi, ikincisi ise vergi kaçırma fırsatlarının farkında olup olmadığıdır. Böylece ilk faktör vergi uyumunun artmasına hizmet ederken, ikincisi ise tam tersine vergi kaçakçılığına zemin hazırlayabilmektedir (Jackson ve Milliron, 2002: 63-64). Buna bağlı olarak da vergiye uyum ile eğitim düzeyi arasındaki ilişki karmaşık bir görünüme sahip olup, etkinin yönü hakkında kesin bir sonuca ulaşmak güçtür (Posner, 2000: 1806).

Bir yaklaşıma göre mükellefin vergilerle ilgili bilgi düzeyi arttıkça, vergi bilincinin de artacağı ve böylece vergiler karşısında olumlu bir tutum takınacağı ileri sürülmektedir (Sarker, 2003). Buna karşın diğer bir görüşe göre ise eğitim düzeyinin vergi uyumuna doğrudan etkisinin olumsuz, dolaylı etkisinin ise olumlu olacağı iddia edilmektedir. Buna göre eğitim düzeyi artan mükellef vergi kaçırma fırsatlarının da farkına varacağından, eğitimin mükellef davranışları üzerindeki doğrudan etkisi olumsuzdur. Ancak eğitimle birlikte aynı zamanda ahlaki değerler de geliştiği için eğitimin, vergi uyumu üzerindeki dolaylı etkisi ise olumlu yöndedir (Chan vd., 2000).

2.1.4. Medeni Durum

Mükellefin medeni durumu ile vergi uyumu arasındaki etkileşimi gösteren ampirik çalışmalarda karmaşık bir görünüm söz konusu olup, bazı çalışmalarda evlilerin, bazı çalışmalarda ise bekarların vergi kaçırma eğilimlerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Feinstein, 1991; Alm ve Yunus, 2009). Ampirik bulgulardaki bu belirsizliğe karşın teoride evlilerin, bekarlara göre daha yüksek bir vergi uyumu düzeyine sahip oldukları öne sürülmektedir. Bu yaklaşıma göre evli mükelleflerin, bekar mükelleflere göre sosyal bağlantıları daha gelişmiş ve çevreleri daha geniş olduğundan, diğer insanlar ile olan etkileşimlerinde dürüst bireyler olarak bilinmek isterler. Bunun sonucunda ise toplumsal kurallara ve vergi kanunlarına uyma konusunda bekarlara göre daha az tereddüt yaşamaktadırlar (Torgler, 2007: 120-121).

2.1.5. Meslek veya İş Kolu

Mükelleflerin meslekleri ile vergi uyumu düzeyleri arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan yaklaşımların genelinde, kendi adına ve bağımsız çalışanların vergi kaçakçılığı eğiliminin yüksek olduğu görüşü hakimdir (Torgler, 2007: 123). Bu durumun ortaya çıkmasında ise başlıca iki faktör rol oynamaktadır. İlk olarak kendi hesabına çalışan mükelleflerin önemli bir kısmı vergilerin gereksiz kamu faaliyetlerine harcadığını veya ödedikleri vergilerden yeterince yararlanamadıklarını düşünmektedirler (Vogel, 1974). İkinci olarak ise bu mükelleflerin vergi uyumu maliyetlerinin, diğerlerine göre daha yüksek olduğu iddia edilmektedir (Blumenthal ve Slemrod, 1992).

Öte yandan nakit para ile alışverişin yaygın olduğu, finans kuruluşları veya bankalar gibi üçüncü taraflardan bilgi akışının yetersiz kaldığı ve yapılan işlemlerin nadiren belgelendirildiği musluk tamirciliği, bebek bakıcılığı ve yol kenarına tezgah açıp satış yapma gibi iş kollarında beyan dışı kazançların daha yaygın olduğu da bilinmektedir (Government Accountability Office, 1990).

2.1.6. Gelir Düzeyi ve Gelirin Kaynağı

Kişisel gelir ile vergi uyumu arasındaki etkileşimi ortaya koyacak net bir yaklaşım geliştirebilmek oldukça güçtür. Keza bireylerin veya ülkelerin sahip oldukları öznel koşullar, vergi uyumunda belirleyici olabilmekte ve kişilerin risk algılaması veya vergi siteminin artan oranlı olması gibi faktörler mükellefin vergiler karşısındaki tutum ve davranışlarını etkileyebilmektedir (Torgler, 2007: 122). Sosyal bilimcilerin önemli bir kısmı, vergi kaçırma suçunun toplumsal yapının üst katmanlarında daha yaygın olduğunu ve iyi bir mesleğe ve dolayısıyla da iyi bir gelire sahip olan kişilerin daha fazla vergi kaçırma fırsatına sahip olduklarını ileri sürmüşlerdir (Mason ve Calvin, 1978: 73). Buna karşın alternatif bir yaklaşımda ise vergiden kaçınma ve vergi kaçırma fiilleri ayrı ayrı ele alınmış ve vergi yükümlülüklerini minimize etmede yasal imkanları daha fazla olan üst gelir gruplarının *vergiden kaçınma*, bu imkanlara sahip olmayan alt gelir gruplarının ise *vergi kaçırma* fiillerini sergiledikleri iddia edilmiştir (Slemrod, 1998: 8-9).

Gelirin kaynağı bakımından kabul edilen genel yaklaşım ise ücretlerden, faiz gelirlerinden ve hisse senedi karlarından elde edilen kazançlardaki vergi uyumunun öteki gelir kaynaklarından daha yüksek olduğu yönündedir. Bu yaklaşıma göre ücret gelirlerinin stopaja tabi olması ve faiz gelirleri ile hisse senedi karlarının da banka benzeri üçüncü taraflardan alınan raporlar aracılığıyla daha etkin bir denetime tabi olması, söz konusu gelir kaynaklarındaki vergi kaçırma fırsatlarını azaltmaktadır (Clotfelter, 1983: 368; Slemrod, 2007: 30).

2.1.7. Bölgesel Farklılıklar

Bölgesel farklılıkların, mükellef davranışları üzerindeki etkisi özellikle *aidiyet duygusu* ve *merkezi otoriteye duyulan güven* bakımından belirleyici olmaktadır. Aidiyet duygusu güçlü ve merkezi otoriteye yönelik güven algısı yüksek olan bölgelerdeki vergi uyumunun diğer bölgelere göre daha yüksek olması beklenir (Alm vd., 2005). Bununla da bağlantılı olarak etnik ayrışmanın yüksek olduğu ülkelerde çoğunluğu oluşturan etnik grubun yaşadığı bölgenin, azınlığın yaşadığı bölgeye göre vergiler karşısında daha olumlu bir tavır sergileyeceği de ileri sürülmektedir (Lassen, 2007; Li, 2009).

2.2. Vergi Ahlakı

Mükellef davranışlarıyla ilgili olarak kaleme alınan son dönem çalışmalarında içsel motivasyon unsuru öne çıkmaktadır. Bu doğrultudaki araştırmaların ana eksenini ise büyük ölçüde vergi ahlakı başlığı altında toplanan yapıtlar oluşturmaktadır. Torgler (2007: 4), vergi ahlakını en yalın haliyle; “vergi ödemeyi sağlayan içsel bir motivasyon” olarak tanımlamıştır. Ona göre vergi ahlakı o denli önemli bir kavramdır ki mükelleflerin vergi uyumu derecesinin açıklanmasında büyük ölçüde bu kavram belirleyici olmaktadır (Torgler, 2008: 1250). Esasen vergi ahlakı vergi uyumu üzerinde, vergi uyumu da vergi ahlakı üzerinde etkili olmaktadır. Bu bakımdan söz konusu iki kavram arasında bir tür *geribildirim döngüsü* olduğunu söylemek de mümkündür (Wenzel, 2005: 505).

Vergi ahlakı kavramı, vergi uyumu literatüründe 1990’lı yıllardan itibaren önem kazanmakla birlikte, kavramın kullanıldığı ilk akademik çevre 1960’lar boyunca Federal Almanya’da faaliyetlerini sürdürmüş olan “Köln Vergi Okulu” olmuştur (Torgler, 2003a: 5-6). Bu okulun önemli isimlerinden Schmolders, Alman iktisatçı Sombart’ın iktisadi ahlak kavramından yola çıkarak vergi ahlakı kavramını geliştirmiştir. Schmolders, Federal Almanya’daki vergi mükelleflerinin davranışlarını analiz etmiş ve kendi işini yapanların, istihdam edilenlere göre daha düşük bir vergi ahlakı düzeyine sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Buradan hareketle Schmolders, vergi ahlakının özünde değişik meslek grupları itibarıyla bir grup ahlakı olduğunu dile getirmiştir (Schmolders, 2006: 171).

Günümüzde ise vergi ahlakı kavramı mükellefin iradi vergi uyumunu ifade etmektedir. Bu yaklaşıma göre vergi ahlakı her şeyden önce gönüllü olarak ve ahlaki bir görev bilinciyle vergi ödeme arzusunu ve bu yolla topluma katkı sağlama amacını yansıtır. Ayrıca vergi ahlakı bir başka boyutuyla da vergi ödemeyenlere karşı tepki duymayı ve vergi kaçakçılığını kınamayı da kapsar. Böylece bir vergi kaçırmanın topluma karşı işlenmiş büyük bir cürüm olduğuna inanan ve vergi kaçırılan kişilere karşı negatif bir tutum takınan bir mükellefin, vergi uyumu düzeyinin yüksek olması beklenir (Torgler, 2005: 525-526).

Literatürde, vergi ahlaki vergi uyumuna endekslenmekte ve mükelleflerin vergi ödemeyi sağlayan içsel motivasyonu ne kadar güçlü ise vergi uyumunun da o derece yüksek olacağı tahmin edilmektedir. Buna göre vergi ahlaki düzeyi, kişinin iç dünyası ile ilişkili olan *kamu otoritesine güven*, *milli gurur*, *din* ve *demokrasi algısı* adlı dört faktörün etkisi altındadır (Torgler ve Schneider, 2004: 29-31).

2.2.1. Kamu Otoritesine Güven

Vergi ahlaki ile kamu otoritesine güven parametresi arasındaki etkileşim, vergi uyumu düzeyinin tespitinde önemli bir rol oynamaktadır. Kamu otoritesine duyulan güvenin düşük olması vergi uyumu düzeyinin de düşük kalmasına yol açacağından, kamu gelirlerinde bir azalma meydana gelebilir ve bu da devlet fonksiyonlarının yerine getirilmesini güçleştirebilir (Torgler, 2003b: 129).

Kamu otoritesine güven, ülkedeki tüm kamu kurumlarının yanı sıra parlamentoya, hükümete, yargıya ve devlet başkanına duyulan güvenle yakından ilişkilidir. Eğer mükelleflerin bu kurumlara yönelik güven düzeyi yüksekse, vergi ahlaki ve dolayısıyla da vergi uyumu düzeylerinin de yüksek olması beklenir (Torgler, 2003a: 22; Torgler, 2007: 194).

2.2.2. Milli Gurur

Vergi mükellefinin, vergiye uyumunda etkili olan bir diğer içsel motivasyon unsuru da milli gurur parametresidir. Gurur, grup kimliğinin oluşmasını sağlayan ve kişinin toplumdaki davranışlarını etkileyen bir değişkendir. Gurur aynı zamanda kolektif davranma arzusunu cesaretlendirici bir işlev de görür. Milli gurur parametresinin kişilerin toplum içindeki davranışlarını olumlu etkilemesinden dolayı da, milli gurur düzeyi yüksek olan mükelleflerin vergi ahlaki ve vergi uyumu düzeylerinin de yüksek olacağı ifade edilmektedir (Torgler, 2004a: 243).

2.2.3. Din

Vergi ahlaki literatüründe kişilerin dindarlık düzeyini ölçen başlıca parametreler; dinsel mabetlere devamlılık, dini eğitim, dinsel bir organizasyonun aktif bir üyesi olup olmama, dinsel algı ve dinsel kurumlara olan güven olarak sıralanmıştır. Bu ölçüm parametrelerinin kullanılmasına ise (örneğin bir dinsel mabede daha sık gitme veya dinsel bir organizasyonun aktif üyesi olma gibi) toplumdaki kişilerin birbirine olan bağlılığını ve toplumsal normlara uymadaki isteklerinin ortaya konulması bakımından önem atfedilmiştir (Torgler, 2006: 86).

Buradan hareketle kişilerin dinsel inançlarının, vergi ahlaki üzerinde etkili olması beklenmektedir. Din, kişilerin huy ve davranışlarını etkileyen ve onları olumsuzluklardan alıkoyan bir faktör olarak kabul edilmekte ve dinin vergi kaçırma konusunda caydırıcı olacağı ifade edilmektedir. Böylece dinin caydırıcı etkisinden yola çıkan vergi ahlaki literatürünün genelinde dindar kişilerin vergi ahlaki düzeyinin daha yüksek olacağı ileri sürülmektedir (Alm ve Torgler, 2006: 236-237).

2.2.4. Demokrasi Algısı

Demokrasi ile hükümet, seçmenlere (bir bakıma da vergi mükelleflerine) hükümet gücünün sınırlandırılacağına dair bir tür taahhütte bulunur. Demokratik bir ülkede vergi mükellefleri, demokrasinin nimetlerinden yararlanarak politikacıları daha rahat kontrol etme ve referandum gibi katılımcılık aygıtlarını kullanarak da vergisel konuları yeniden müzakere etme şansına sahiptirler (Torgler, 2003a: 28-29).

Ayrıca demokratik sistemlerde vergi mükellefleri, şeffaf yönetim ilkesinden dolayı, ödedikleri vergilerin kullandıkları mal ve hizmetlerin bedeli olduğunu bilirler. Yöneticiler ise seçmenlerin oylama süreci yoluyla vergi kanunlarını değiştirebileceğinin farkındadırlar. Böylece demokratik bir sistemde vergi mükelleflerinin, vergi sistemiyle ilgili hoşnutsuzluklarını politikacılara iletme konusunda daha iyi olanaklara sahip olduklarından, vergi yükümlülüklerini yerine getirirken daha dürüst davranacakları kabul edilir (Feld ve Frey, 2002: 91).

2.3. Vergi Sistemi

Literatürde, vergi sisteminin bir yönüyle de olsa mükelleflerin davranışlarını etkilediğine ilişkin oldukça fazla işaret vardır (Allingham ve Sandmo, 1972; Guttman, 1977; Laffer, 1981; Clotfelter, 1983; Alm ve McKee, 1998; Andreoni vd, 1998; Tanzi, 2002; Torgler, 2003a; Torgler, 2007). Öte yandan vergi sistemi karmaşık ve bütüncül bir yapıya sahiptir. Bu nedenle çalışmanın da kısıtları gör önünde bulundurularak vergi sistemi alt başlığı; *vergi oranları ve tarife yapısı, vergi denetimleri ve vergi cezaları, vergi sisteminin karmaşıklığı ve vergiye uyum maliyetleri* ile *vergilemede adalet algısı* olmak üzere dört bölümde ele alınmıştır.

2.3.1. Vergi Oranları ve Tarife Yapısı

Bu değişkenle ilgili genel yaklaşım ödenecek olan vergi, mükellefin vergi sonrası gelirinde mutlak bir azalmaya neden olacağından, vergi oranlarındaki artışla birlikte mükellefin vergi kaçırma eğiliminde de bir artış meydana geleceği yönündedir. Ancak burada vergi oranlarındaki artışın her durumda vergi kaçakçılığını arttıracığını söylemek de doğru değildir. Eğer mükellefin risk alma isteği yüksekse, vergi cezalarının ve yakalanma riskinin sabit olduğu bir ortam vergi kaçakçılığını cesaretlendirebilecektir (Andreoni v.d, 1998: 823).

Vergi oranlarındaki değişim ile vergi uyumu arasındaki ilişkiyi inceleyen temel görüşlerden biri Arthur Laffer tarafından ortaya atılmıştır. Kendi adıyla anılan Laffer Eğrisi'ni geliştiren ve *Arz Yanlı İktisat* görüşünün kurucusu olarak kabul edilen Laffer (1981), vergi indirimlerinin, ekonominin genel dengesi ve gelir idaresinin vergi hasılatı maksimizasyonu bakımından yararlı olacağını ileri sürmüştür. Ona göre vergi oranlarında bir indirime gidilmesi halinde hem üretim miktarı ve istihdam düzeyi artacak, hem de toplanan vergi miktarı yükselecektir.

Yüksek vergi oranlarının *kayıt dışı ekonomi ve vergi toplama maliyetleri* üzerinde de etkisi söz konusudur. İlk olarak vergi uyumu literatüründe, vergi oranlarıyla kayıt dışı ekonomi arasında aynı yönlü bir ilişki olduğu ve vergi oranları arttıkça ve (ya) ekonomik regülasyonlar yoğunlaştıkça kayıt dışı ekonominin de büyüyeceği ileri sürülmüştür (Gutmann, 1977: 26; Tanzi, 2002: 12). İkinci olarak da vergi oranlarının düşürülmesinin iradi vergi uyumunu arttıracığı ve gelir idaresinin gayri iradi uyum faaliyetlerine ihtiyaç kalmayacağından vergi toplama maliyetlerinin azalacağı iddia edilmiştir (Clotfelter, 1983: 372; Laffer, 1981: 38).

Mükellefin vergiye uyumunu vergi oranının sayısal değeri kadar, verginin tarife yapısının da etkilediği bilinmekte ve düz oranlı vergi sisteminin vergi uyumunu arttırdığı ifade edilmektedir (Schiau ve Moga Aura, 2009: 343). Mükellefin doğru beyanda bulunmasını vergi sisteminin yapısıyla ilişkilendiren bu yaklaşıma göre doğru beyan ile artan oranlılık arasında bir tür takas söz konusu olup, vergi sistemi artan oranlı olmaya yönelmiş vergilerin doğru beyanında bir azalma meydana gelecektir (Sandmo, 2005: 659).

Öte yandan artan oranlı vergilerin her durumda vergi uyumsuzluğuna yol açmayacağını, aksine denetim beklentisinin yüksek olduğu durumlarda vergi uyumunu arttıracığını savunan görüşler de söz konusudur. Bu yaklaşıma göre, artan oranlı vergilerin uygulandığı bir vergi sisteminde yüksek gelir elde eden kişiler vergi kaçırdıklarında kazançları yüksek olacaktır. Ancak bu kişilere yönelik bir vergi denetimi olasılığı belirdiğinde ise bu kez de gelir kayıpları yüksek olacaktır. Mükellefler için vergi denetimi sonrasında ortaya çıkabilecek yüksek bir kayıp riski, vergi kaçırma faaliyetiyle elde edilmek istenen yüksek gelir beklentisinden daha baskın olduğunda ise artan oranlı bir vergi sisteminde vergi kaçakçılığı daha düşük bir düzeyde kalacaktır (Graetz v.d., 1986: 19).

2.3.2. Vergi Denetimleri ve Vergi Cezaları

Vergi kaçakçılığını önlemek amacıyla yürürlüğe konan vergi denetimi ve vergi cezaları türünden caydırıcılık faaliyetlerinin vergi uyumu üzerindeki etkisi karmaşık bir görünüme sahiptir. Vergi uyumunda kamu kurumlarına olan güven düzeyi önemli bir yere sahip olduğundan, vergi denetimleri ve vergi cezalarının gerekliliği de buna bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Kamu kurumlarına olan güvenin düşük olduğu bir ülkede vergi uyumunun sağlanması, denetim ihtimalinin yüksek ve vergi cezalarının ağır olmasına bağlıdır. Çünkü kamuya güvenin olmadığı bir ortamda mükellefler gelirlerini arttırmak amacıyla vergi kaçakçılığına yönelebilirler. Böylesi bir durumda ise mükellefi vergi kaçırmaktan alıkoyacak yegane unsur kamu otoritesinin güç kullanması olacaktır (Kirchler v.d, 2008: 212-213). Ayrıca vergi denetimi ve vergi cezalarının miktarı, mükellefin vergi ahlakı düzeyine de bağlıdır. Burada söz konusu caydırıcılık faaliyetleri ile vergi ahlakı arasında bir tür takastan söz edilebilir. Mükellefin vergi uyumu motivasyonunda *yasal yaptırımlar, etik*

değerlerden daha baskın ise, vergi uyumunun artırılabilmesi için vergi denetimlerinin ve vergi cezalarının artırılması gerekir (Wenzel, 2004: 549).

Vergi uyumu araştırmalarının gelişim sürecinde, vergi denetimleri ve vergi cezalarına yönelik çalışmalar önemli bir yere sahip olmuştur. Vergi kaçakçılığını inceleyen temel modellerden biri olarak kabul edilen Allingham-Sandmo modelinde vergi denetimleri ve vergi cezalarının vergi uyumuna olan etkisi incelenmiş ve mükellefin vergiye uyumu denetim olasılığı ve vergi cezalarıyla ilişkilendirilerek, vergi mükellefi ile gelir idaresi arasındaki ilişkiler adeta bir tür *kumara* benzetilmiştir. Söz konusu modele göre mükellef, vergi denetimlerindeki yakalanma riskiyle, vergi kaçakçılığının getirisini karşılaştırmakta ve eğer vergi kaçırmanın getirisi yakalanma sonucunda ödenecek olan vergi cezasından yüksekse vergi kaçırma teşebbüs edebilmektedir (Allingham ve Sandmo, 1972).

Bu modeli takiben gündeme gelen geleneksel modellerin önemli bir kısmında da mükellefin vergiye uyumunun yalnızca zorlamayla mümkün kılınabileceği düşüncesi hakim olmuş ve vergi kaçakçılığının önlenmesi için, vergi denetimlerinin sıklaştırılması ve vergi cezalarının artırılması gerektiği ileri sürülmüştür (Alm ve McKee, 1998: 261). Ancak 1990'lı yıllardan itibaren literatürde ağırlıklı olarak yer edinen vergi ahlakı çalışmaları ile birlikte bu yaklaşım tarzı eleştirilmeye başlanmış ve vergi denetim ve cezalarının, vergi uyumunu arttırmada tek başına yeterli olamayacağı dile getirilmiştir (Torgler, 2007: 4). Buna göre, denetim ve cezaların vergi uyumunu arttırmadaki etkinliği yalnızca vergi ahlakı düzeyi düşük olan mükellefler için geçerli olurken, yüksek vergi ahlakına sahip mükellefler üzerinde aşırı bir denetim ve ceza uygulanması ise bu mükelleflerde bir tür *dışlama etkisine* yol açarak, vergi uyumu düzeyinin düşmesine neden olacaktır (Torgler, 2003a: 217).

2.3.3. Vergi Sisteminin Karmaşıklığı ve Vergiye Uyum Maliyetleri

Vergi kanunlarının karmaşık yapısı, vergiye uyumu azaltıcı bir unsur olarak kabul edilir. Ülkelerin gelir idareleri, kişilerin ödeme gücüne göre vergi almayı ve böylece adil ve eşitlikçi bir vergi sistemi kurmayı amaçlarlar. Böylesi bir vergi sistemi kurmak tüm ülkeler için arzulanan bir durum olmakla birlikte, bunun kaçınılmaz sonucu karmaşık bir vergi sistemidir. Çünkü adil bir vergi sistemi kurmaya çalışmak vergi kredisi, en az geçim indirimi, vergi muafiyet ve istisnaları benzeri uygulamaların hayata geçirilmesini gerektirir ki tüm bunların sonucunda da vergi sistemi karmaşık bir yapıya bürünecektir (Moody, 2001: 2-3). Benzer şekilde vergi prosedürlerinin çokluğu da, mükellefin vergiye uyumunu olumsuz yönde etkiler. Bundan dolayı eğer vergi uyumu artırılmak isteniyorsa her şeyden önce vergi beyannamelerinin mümkün olduğunca az prosedür gerektiren, açık ve anlaşılır bir şekilde tasarlanması gerekir. Ayrıca vergiye uyumda *iradi (gönüllü)* uyum da özendirilmelidir. Çünkü iradi uyumun olmadığı bir yerde vergi denetimi ve vergi cezaları gibi zorlayıcı önlemler ile idari ve yargısal itiraz süreçlerinde artış meydana gelir ve bunların her biri de çok sayıda vergi prosedürü demektir (Franzoni, 2000: 65).

Vergi sisteminin karmaşık ve prosedürlerinin çok olduğu bir sistemde vergi mükellefi bir tür *mali yanılısama (fiskal illüzyon)* ile karşı karşıyadır. Şöyle ki eğer ülkede vergi oranları çok çeşitlendirilmişse mükellef, ödemesi gereken toplam vergi miktarının ne kadar olduğunu tespit etmekte güçlük çeker. Kaldı ki vergi oranları çok fazla değişken olmasa bile mükellef, üzerindeki mali yükü tam olarak kavrayamamış olabilir. Çünkü ödenecek toplam vergi miktarı sadece vergi oranlarına göre değil, aynı zamanda vergiye uyum maliyetlerine göre de şekillenir. Böylece vergi oranlarının belirgin olması bile (vergi uyumu maliyetlerinin belirsizliği varsayımı altında) çoğu zaman vergi yükünün tam olarak algılanmasında yetersiz kalabilir (Heyndels ve Smolders, 1995: 128).

Vergi kanunlarının karmaşık hali, *vergiye uyum maliyeti* üzerinden, mükellefin vergiye uyumunu olumsuz yönde etkiler. Bir vergi sisteminde denetim olasılığı yüksek ise mükellefin ayrıntılı defter ve muhasebe kaydı tutması gerekir. Usulüne uygun bir kayıt tutabilmek için ise bir uzmandan destek almak şarttır. Aynı şekilde karmaşık vergi kanunlarının anlaşılabilmesi de yine uzman desteğini gerektirir. Uzman desteğinden yararlanmak ise yüksek maliyetlere katlanmaya yol açabilir. Bundan dolayı da, vergiye uyum maliyetini yüksek bulan bir vergi mükellefi, bu maliyetten kurtulmak için vergiye uyumsuzluk davranışını sergileyebilir (Kaplow, 1996: 138-139). Öte yandan vergiye uyum maliyetlerini düşük tutmak isteyen bir mükellefin, uzman bir vergi yardımcısından destek almayı, vergi ödevlerini yerine getirirken çok zaman harcamasına veya kasti olmayan yanlışlıklar yapmasına yol açabilir. Mükellef tarafından istenmeyen hataların yapılması sonucunda ise vergi kayıplarının meydana gelmesi kaçınılmaz olacaktır (Torgler, 2003a: 70).

Prosedürler ve karmaşık kanunlar, mükellefin vergiye uyum maliyetini yükseltip uyum düzeyini düşürdüğü gibi, gelir idaresinin *vergi toplama maliyetlerini* de artırarak, vergi sisteminin etkin bir şekilde çalışmasına engel olur. Vergi kanunlarının karmaşıklaşması, vergi denetçilerinin doğru denetim yapma becerilerini azaltır, denetçilerin üzerindeki iş yükünü artırır ve bundan dolayı da daha fazla denetçi istihdam edilmesi gerekir. Bu

da gelir idaresinin vergi toplama maliyetlerinin artması anlamına gelir. Oysaki gelir idaresinin vergi gelirlerini maksimize etmesi toplanan vergilerin çokluğu kadar, vergi toplama maliyetlerinin minimize edilmesine de bağlıdır. Bundan dolayı da vergi toplama maliyetlerinin asgari düzeye indirilebilmesi için de vergi prosedürlerinin azaltılması ve vergi kanunlarının sadeleştirilmesi faydalı olacaktır (Krause, 2000: 412).

2.3.4. Vergilemede Adalet Algısı

Mükellefin vergiye uyumunda etkili olan faktörlerden biri de vergilemede adalet algısıdır. Bu algının şekillenmesinde temelde üç unsur etkili olmaktadır: *ödenilen vergiler nispetinde kamu hizmetlerinden yararlanmada eşitlik, dikey eşitlik ve yatay eşitlik*. Bunlardan ilki vergi ödeyen tüm mükelleflerin sunulan kamu hizmetlerinden ödedikleri vergi kadar yararlanabilmelerini, ikincisi farklı sosyal katmanlardaki mükelleflerin ödeme güçleri oranında vergi ödemelerini, üçüncü ise aynı sosyal tabakada yer alan mükelleflerin aynı vergi uygulamalarına tabi tutulmalarını içerir. Ayrıca mükelleflerin adalet algısını *uygulamada adalet ve cezai yaptırımlarda* adalet boyutlarıyla ele almak da mümkündür. Burada; uygulamada adalet boyutu, *dağılımda adalet* boyutunun bir alt aşaması olarak kamusal kaynakların dağılımında tüm mükelleflere yönelik uygulamaların adil olup olmayışını kapsar. Cezai yaptırımlarda adalet boyutu ise üzerine vergi borcu düşüp de bu yükümlülüğünü yerine getirmeyen mükelleflere yönelik cezaların caydırıcı olup olmayışını veya tam anlamıyla uygulanıp uygulanmayışını ifade eder (Wenzel, 2002: 44-46).

Mükellefin adalet algısı, vergiye uyumu bakımından önemlidir. Çünkü vergi mükellefleri her şeyden önce, toplumdaki diğer mükelleflerin de üzerine düşen vergi ödevini tam anlamıyla yapmasını beklerler. Vergilemede *akran mükellef etkisi* de denilen bu bekleyişe göre eğer mükellef, tüm vergi mükelleflerinin (ya da en azından çoğunun) üzerine düşen vergi yükümlülüklerini yerine getirdiğine inanıyorsa vergi uyumu konusunda daha istekli olacaktır. Aksine mükellef, diğer mükelleflerin vergi ödevini yerine getirmediğini düşünüyorsa, o zaman da vergiye uyum düzeyi düşecektir (Klosko, 1987: 359). Akran mükellef etkisi, ceza ve yaptırım beklentisini de beraberinde getirir. Vergi kurallarına uymayan mükelleflerin cezalandırılacağına olan inanç, vergiye uyum davranışında motive edici bir etki yaratır. Eğer dürüst vergi mükellefleri, vergi kaçakçılarının tespit edileceğine ve gereken cezaya çarptırılacaklarına inanırlarsa gelir idaresine olan güvenleri artar ve bunun sonucunda da vergiye gönüllü uyum düzeyleri yükselir. Ancak burada cezalandırma prosedürlerinin akılcı bir şekilde yürütülmesi gerekir. Çünkü yürürlüğe konulan yaptırımların yersiz ve ölçsüz oluşu, dürüst mükelleflerde, gelir idaresine karşı negatif bir tutumun ortaya çıkmasına neden olacaktır (Kirchler v.d, 2008: 219).

2.4. Yönetim Algısı

Mükellefler, ödedikleri verginin nerelere harcandığını bilmek isterler. Şeffaf ve hesap verebilir bir kamu otoritesinin varlığı mükellefin bu alana yönelik algısına olumlu katkı sağlamaktadır. Mükelleflerin kamu yönetimi algısını etkileyen başlıca faktörleri *gelir idaresinin tutumu, kamu hizmetleri ve yolsuzluklar* şeklinde sıralamak mümkündür. İlave olarak, mükelleflerin yönetim algısını etkileme potansiyeli olan *ekonomik göstergeler* de vergi uyumunu etkilemektedir. Keza kamu otoritesi, hayata geçirdiği politikalarla ekonomik parametreler üzerinde belirleyici olarak, mükelleflerin yönetim algısını etkilemektedir. Bu yüzden, ekonomik göstergeler parametresini de bu başlık altında ele almak uygun olacaktır.

2.4.1. Gelir İdaresinin Tutumu

Devletin vergi hasılatını maksimize edecek uygulamaların hayata geçirilebilmesinde gelir idaresiyle vergi mükellefi arasındaki etkileşim önemli bir rol oynar. Günümüzün çağdaş vergileme sisteminin *beyan usulü* olduğu göz önüne alınacak olursa, bu sistemin etkin bir şekilde işletilebilmesinin mükellef kadar gelir idaresine de bağlı olduğu görülür. Keza gelir idaresinin mükelleflere yönelik bilgilendirme ve eğitim faaliyetlerinin düzeyi, vergilerle ilgili kuralların anlaşılabilirliği, güçlü fakat adil bir ceza mekanizmasının varlığı ve mükellefe yönelik hizmetlerin kalitesi türünden faktörlerin mükellefin vergi beyanında belirleyici bir etkisi söz konusudur (Silvani ve Baer, 1997: 11-12).

Tüm gelir idareleri vergi hasılatını arttırmak ve vergi kaçakçılığını minimum düzeye indirmek isterler. Bunun olabilmesi için ise mükellef, gelir idaresiyle etkileşime geçtiğinde ona son derece nazik davranılmalı, işlemleri mümkün olduğunca kısa sürede tamamlanmalı ve vergi uygulamalarıyla ilgili bilgi, belge ve açıklamalara çok fazla çaba harcamadan ve rahat bir şekilde erişilebilmelidir (Tanzi ve Shome, 1993: 9). Bununla da bağlantılı olarak çağdaş vergi sistemlerinin vazgeçilmez unsurları durumundaki *kişisel başvuru hakkı ve temyiz hakkı*

uygulamalarının mükellef açısından düşük maliyetli ve zaman alıcı olmayan bir şekilde yürütülmesi gerekir. Zira iyi organize edilmiş, şeffaf, çabuk ve düşük maliyetli bir temyiz süreci, mükellefin gelir idaresine olan güveninin arttırılarak, gönüllü vergi uyumunun yükseltilmesine katkı sağlayacaktır (Gill, 2003: 17).

2.4.2. Kamu Hizmetleri

Mükellefin vergiye uyum düzeyinde, kamu hizmetlerinin miktar ve kalitesi de önemli bir rol oynar. *Karşılıklılık tezine* göre, mükellefin vergiye uyumu, onun ödediği vergiler karşısında alabildiği kamu hizmetlerinin yeterliliğine bağlıdır. Eğer mükellef ödenilen vergilerin kamu hizmeti olarak geri dönüşünü düşük bir düzeyde algılayorsa, vergilerin devlet tarafından etkin bir şekilde kullanılmadığını düşünerek vergiler karşısında olumsuz bir tutum takınabilir (Lassen, 2007: 427). Bununla da bağlantılı olarak kayıt dışı ekonominin yüksek oluşunun devletin gelir kaynaklarında meydana getirdiği olumsuz etki, vergi uyumsuzluğu ile kamu mallarının yetersizliği arasında bir tür geri besleme etkisi ya da bir tür kısır döngü yaratabilir. Çünkü kayıt dışı ekonominin yüksek oluşu devletin gelir kalemlerinde azalmaya yol açtığından, kamu mallarının miktar ve kalitesinde düşüş meydana gelir ve kamu mallarının kalite ve miktarındaki bu düşüş de mükelleflerin kamu mallarından olan beklentilerini olumsuz etkileyerek, vergiye uyum davranışında bozulmalara yol açabilir (Torgler, 2003a: 299).

Mükelleflerin, sunulan kamusal hizmetlerden hoşnut olup olmama ve bu hizmetlerin finansmanına katılıp katılmamaları, bir ölçüde de kamu otoritesi kararlarını kontrol edebilme güçleriyle ilgilidir. İsviçre örneğinde olduğu gibi doğrudan demokrasinin uygulandığı bölgelerde vatandaşların kamu otoritesi üzerindeki güçleri daha belirgin olduğundan mükellefler, kamusal harcamaların finansmanında temsili demokrasinin uygulandığı bölgelerdeki mükelleflere göre daha istekli davranırlar (Pommerehne ve Weck-Hannemann, 1996: 166). Kamu hizmetlerinin finansmanı bakımından diğer bir önemli konu ise kamuya duyulan güven meselesidir. Buna göre toplumda etnik ayrışma varsa veya farklı çıkar grupları kamu ekonomisi üzerinde etkin olmaya çalışıyor ise bu durum kamu mallarının finansmanı parametresi üzerinden vergi uyumunu olumsuz yönde etkileyebilir. Çünkü bir etnik grup veya çıkar grubu, kamu mallarını finanse etme amacını taşıyan vergileri ödediğinde kamu mal ve hizmetlerinden diğer grubun yararlanacağını düşünerek vergiye uyumsuzluk davranışını sergileyebileceklerdir (Kimenyi, 2006: 78).

Kamu malları ile vergi uyumu arasındaki etkileşim incelenirken genelde devletin sunduğu kamu hizmetlerinin miktar ve kalite olarak yeterliliğinin, mükellefin vergi uyumuna olan etkisi ele alınmakla birlikte mükellefler arasındaki etkileşim de vergi uyumunda önemli bir rol oynayabilmektedir. Akran mükellef etkisi olarak adlandırılan ve “acaba herkes üzerine düşen vergi borcunu ödüyor mu?” sorusuyla somutlaştırılan bu yaklaşıma göre, kamu mallarının finansmanında kullanılan vergilerin tüm toplum kesimlerince ödenip ödenmemesi de, kamu otoritesinin sunduğu malların kalitesi kadar önem taşımaktadır. Mükellefler arasında “herkes kamu mallarının finansmanında üzerine düşen vergi borcu kadar katkı sağlıyor” algısının yüksek oluşu vergi uyumu düzeyini yükseltmektedir (Torgler, 2003a: 188).

2.4.3. Yolsuzluklar

Kurumların zayıf olduğu ve yolsuzlukların yaygın bir şekilde gözlemlendiği ülkelerde toplum-devlet entegrasyonunda çeşitli sorunlar yaşanabilir. Politikacılar, bürokratlar veya devlet görevlileri bireysel yararlarını kamu yararına tercih ederlerse, istikrarsızlıklar ortaya çıkabilir ve bunun sonucunda da, kamu otoritesine duyulan güvensizliğe bağlı olarak, dürüst vatandaşlarda kamu uygulama ve politikalarına karşı bir direnç oluşabilir (Rose-Ackerman, 2008: 332-334).

Buradan hareketle kamu kesimindeki yolsuzlukların, mükellef davranışları üzerinde de olumsuz etkiler yaratmasının kaçınılmaz olduğu söylenebilir. İlk olarak bireysel davranışlar, sosyal normlardan etkilenir ve bu durum elbette vergi uyumu davranışı için de geçerlidir. İkincisi yaygın yolsuzluklar kamu hizmetlerindeki etkinlik ve adalet ölçütlerini bozduğundan, yolsuzluklarla birlikte vergi kaçakçılığının da artması beklenir. Son olarak da yapılan çeşitli araştırma ve gözlemler göstermiştir ki yolsuzlukların yaygın olduğu ülkelerdeki vergi hasılatı düzeyi, yolsuzlukların daha az olduğu ülkelere kıyasla daha düşük bir seviyededir (Goerke, 2008: 177-178).

Ayrıca yolsuzluklar, *kamu yararı* kavramına verdiği zararlar da mükellefin vergi uyumunu olumsuz yönde etkiler. Değişik ülkelerden elde edilen çeşitli araştırma bulguları göstermiştir ki yolsuzlukların yaygın oluşu, devletin eğitim ve sağlık harcamalarının düşmesine, milli kaynakların verimli olmayan proje ve yatırımlara aktarılmasına, gelir dağılımının bozulmasına, yoksulluğun kronikleşmesine ve bireysel mülkiyet haklarının

zedelenmesine yol açmaktadır. Buna ilaveten yolsuzlukların yaygın olduğu ülkelerde kamunun *hesap verebilirlik* düzeyi de düşük olduğundan halkın devlete olan güven düzeyi düşüktür (Torgler, 2004b: 9-10).

2.4.4. Ekonomik Göstergeler

Ekonomik göstergelerin çeşitliliği, tüm ekonomik faktörlerin irdelenmesini güçleştirmektedir. Ancak bazı temel ekonomik kavramların ele alınması, vergi uyumu davranışının analizi bakımından faydalı olacaktır. Bunlardan *enflasyonun* vergi uyumu üzerindeki etkisi, özellikle artan oranlı vergi sisteminde olumsuz yödedir. Artan oranlı bir vergi sisteminin uygulandığı enflasyonist bir ekonomide, kişilerin nominal gelirleri artarken reel gelirlerinde erime meydana gelir. Reel geliri azalan ancak nominal geliri artan bir vergi mükellefi ise nominal geliri arttığı için bir üst vergi dilimine geçtiğinde (ve böylece daha yüksek bir orandan vergi vermek durumunda kaldığında), vergi uyumsuzluğu davranışı sergileyebilir. Çünkü enflasyonun yaratmış olduğu gelir kayıplarına bir de artan oranlı vergi sisteminden kaynaklanan kayıpların eklenmesi mükellefte vergiye karşı olumsuz bir tepkinin oluşmasına yol açabilecektir (Crane ve Nourzad, 1986: 218-219). Ayrıca enflasyonist baskının en önemli kaynaklarından biri olan para basma faaliyeti de aşırı şekilde kullanıldığında mükellefin vergiye uyumunu olumsuz yönde etkileyebilir. Ekonomideki para miktarının artışı sonucunda yükselen enflasyon haddi, reel vergi cezası düzeyini ve yakalanma korkusundan kaynaklanan risk algısını düşürür. Reel vergi cezalarındaki bu düşüş ise vergi kaçakçılığını cesaretlendirici bir etki yaratabilir. Böylece enflasyon artışıyla elindeki kaynaklarının bir kısmını kaybetmek zorunda kalan mükellefler, reel vergi cezası düzeyinin düşmesinden de cesaret alarak vergi uyumsuzluğu davranışı sergileyebilirler (Caballé ve Panadés, 2004: 587).

Buna ilaveten *refah seviyesi* yüksek olan ülkelerde kayıt dışı ekonominin daha düşük bir düzeyde olduğunu (Schneider, 2004), *gelir dağılımındaki* bozulmanın mükellefin vergiler karşısındaki tutum ve davranışlarını olumsuz yönde etkilediğini (Bloomquist, 2003) ve işsizliğin vergi uyumunu azalttığını (Torgler, 2004a) gösteren çeşitli ampirik bulgulardan da yararlanılarak, mükellefin vergi uyumunun ekonomik göstergelerden etkilendiğini söylemek mümkündür.

2.5. Vergi Kültürü

Yakın dönem vergi uyumu çalışmalarında vergi kültürü kavramı önemli bir yer edinmeye başlamış, kavramın klasik yorumlarında yalnızca vergi sisteminin kurucularına yer verilirken, zaman içerisinde vergi mükellefleri de bu kavrama dahil edilerek daha geniş kapsamlı bir çerçeve oluşturulmuştur (Nerré, 2006: 189; Nerré, 2008: 154). Milli kültürün bir alt bileşeni olarak vergi kültürü, ülkenin vergi hukukunun oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Burada vergi uygulamalarının tarafları durumundaki politikacılar, akademisyenler, vergi memurları, vergi uzmanları ve vergi mükelleflerinin birbirleriyle olan etkileşimleri vergi uyumu davranışının şekillenmesinde belirleyici olmaktadır (Nerré, 2008: 156).

Milli kültürün, vergi kültürünü belirleme gücü, onun bireyin davranış kalıpları üzerindeki etkisinden gelmektedir. Kültür, bir toplumla diğer bir toplum arasındaki farklı davranış kalıplarını açıklamada önemli bir rol oynar (Hofstede, 1984: 23). Ayrıca kültür, bir grubun veya kolektif davranış sergileyen bir organizasyonun karakteristiğini de yansıtır. Bu boyutuyla kültür bireysel davranışları içermez, ancak bireysel davranışların şekillenmesinde belirleyici olur (Hofstede, 1998: 479). Bundan dolayı da bireylerin bir araya gelmesiyle oluşan topluma ait kültürel birikimin, bireyin tüm faaliyetlerinde olduğu gibi vergi ödeme motivasyonu üzerinde de belirleyici olacağına söylemek yanlış olmaz.

Bir ülkenin vergi kültürü, o ülkenin *vergi anlayışı* (*vergi zihniyeti*) ile de yakından ilişkilidir. Kavramsal olarak “vatandaşların vergi ödemeye ilgili tüm davranış ve motivasyonlarını” ifade eden vergi anlayışı bir boyutuyla da ülkenin vergi kültürünü yansıtır. Böylece gerek milli kültürün ve vergi anlayışının vergi kültürü üzerindeki etkisi, gerekse de kavramın tarihsel süreç içerisinde yaşamış olduğu dönüşümden hareketle vergi kültürünü tanımlamak mümkündür. Buna göre *vergi kültürü*; “formal ya da informal olsun bir ülkedeki tüm vergi aktörlerinin, vergi sistemi ve onun uygulamalarıyla (ki bu uygulamalar tarihsel süreç içerisinde şekillenmiş ve milli kültürün içine gömülü bir hale gelmiştir) olan etkileşimi” şeklinde tanımlanabilir (Nerré, 2001: 288-289).

3. SONUÇ

Mükellefin vergiler karşısındaki tutum ve davranışlarının hangi yönde olacağı, yani vergi ödeme veya ödememe fiillerinden hangisini sergileyeceğini tespit etmek oldukça güçtür. Keza yapılan çeşitli ampirik çalışmaların sonuçlarında da gösterildiği üzere bu konuda karmaşık bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Ayrıca toplumsal, mekansal ve zamansal farklılıklar da bu noktada belirleyici olabilmektedir.

Alan çalışmalarındaki karmaşaya karşın, teoride bazı genellemelere ulaşıldığını da ifade etmek gerekir. Teorik çalışmalarda, mükelleflerin vergiye uyumunu etkileyen çok çeşitli faktöre yer verildiği görülmektedir. Bu çalışmalarda, mükellef davranışlarını açıklamak amacıyla ilk olarak *demografik faktörler* ele alındığında; yaşlıların gençlerden, kadınların erkeklerden, istihdam edilenlerin kendi işini yapanlardan ve evlilerin de bekarlardan daha yüksek bir vergi uyumu düzeyine sahip olduğu tespit edilmiştir. Eğitimin, vergi uyumu üzerindeki doğrudan etkisinin olumsuz dolaylı etkisinin ise olumlu olabileceği ve çoğunluğu oluşturan ve aidiyet duygusu yüksek bölgelerde yaşayan mükelleflerin vergilere karşı daha olumlu bir tutum takındığı ortaya konmuştur.

İkinci olarak içsel bir motivasyon unsuru olarak görülen *vergi ahlakının* vergi uyumu üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu, vergi ahlakı düzeyi yüksek olan mükelleflerin vergi uyumu düzeyinin de yüksek olacağı dile getirilmektedir. Bu çerçevede, kamu otoritesine güvenen, milli gurur (aidiyet ve yüceltme) düzeyi yüksek olan, dindar ve demokrasi algısı güçlü mükelleflerin vergi ahlakının daha yüksek olacağı öngörülmüştür.

Üçüncü olarak ülkenin *vergi sisteminin* de mükellefler üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir. Bu konuda kabul edilen ağırlıklı görüş ise vergi oranlarının yüksek ve tarife yapısının artan oranlı, vergi kanunlarının karmaşık, vergi sisteminin adaletsiz ve vergi denetim ve ceza uygulamalarının ise yersiz olduğu ülkelerde mükelleflerin vergiler karşısında olumsuz bir tutum takınacağı yönündedir.

Dördüncü olarak *yönetim algısı* üzerinde durmak gerekir. Ülkenin kamu yönetimi ve maliye bürokrasisi ile yakından ilişkilendirilebilecek bu başlık altında öne sürülen temel görüşler; gelir idaresinin mükelleflere yönelik davranışlarının olumsuz, kamu hizmetlerinin yetersiz ve yolsuzlukların yaygın olduğu ülkelerde vergiye uyum düzeyinin düşük olacağı şeklindedir.

Son olarak da *vergi kültürünün* mükellef psikolojisinde belirleyici olduğu bilinmektedir. Milli kültürün bir alt bileşeni olan ve vergi kanunlarının şekillenmesinde de belirleyici bir rol üstlenen vergi kültürü, ülkenin vergi zihniyetini yansıması bakımından da önem taşımaktadır. Bu bakımdan yüksek vergi kültürüne sahip ülkelerin vatandaşlarının vergi ödeme konusunda daha istekli olacağı söylenebilir.

Vergi mükelleflerinin vergiler karşısındaki tutum ve davranışları çok çeşitli faktörlerin etkisi altında olup, her ne kadar teoride genel yargılara ulaşmaya çalışılsa da, uygulamada her zaman aynı sonuçların ortaya çıktığını söylemek güçtür. Bu yüzden, mükelleflerin vergiye uyumu tek bir faktörle açıklanamayacağı gibi ülkelerin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısının da bu davranışı etkileyeceğini ifade etmek gerekir. Bu teorik incelemede, literatürde, tek bir faktörün vergi uyumunu açıklamakta yetersiz kaldığı görülmüştür. Bu çalışma mükelleflerin vergiye uyumunu etkileyen tek bir faktöre odaklanmak yerine daha bütüncül ve kapsayıcı bir inceleme ve açıklama sunmaktadır. Sonuç olarak, mükelleflerin vergiye uyumu, toplumsal, mekânsal ve zamansal farklılıklardan da etkilenebilmektedir. Dolayısıyla, ülkelerin genel ekonomi politikalarıyla uyumlu gelir politikalarının gelir idaresinde izlenmesi ve hayata geçirilmesi, ülkenin özgül koşullarını ve içinde bulunulan zamanın gereklerini göz önünde bulundurarak politika geliştirilmesi hem mükelleflerin vergiye bakışını olumlu yönde etkileyebilir, hem de idarenin ihtiyaç duyduğu gelirin temini sağlayarak mükellef haklarını da koruyucu olabilir.

KAYNAKÇA

- ALLINGHAM, Michael G. ve Agnar SANDMO (1972), "Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis", **Journal of Public Economics**, 1(3/4), 323-338.
- ALM, James ve Benno TORGLER (2006), "Culture Differences and Tax Morale in the United States and in Europe", **Journal of Economic Psychology**, 27(2), 224-246.
- ALM, James ve Michael McKEE (1998), "Extending the Lessons of Laboratory Experiments on Tax Compliance to Managerial and Decision Economics", **Managerial and Decision Economics**, 19(4-5), 259-275.
- ALM, James ve Mohammad YUNUS (2009), "Spatiality and Persistence in U.S. Individual Tax Compliance", **National Tax Journal**, 62(1), 101-124.
- ALM, James; Betty R. JACKSON ve Michael McKEE (1992), "Estimating the Determinants of Taxpayer Compliance with Experimental Data", **National Tax Journal**, 45(1), 107-114.
- ALM, James; Jorge MARTINEZ-VAZQUEZ ve B. TORGLER (2005), **Russian Attitudes Toward Paying Taxes: Before, During and After the Transition**, CREMA Working Paper No. 2005-27.

- ANDREONI, James; Brian ERARD ve Jonathan FEINSTEIN (1998), "Tax Compliance", **Journal of Economic Literature**, 36(2), 818-860.
- BERON, Kurt J.; Helen V. TAUCHEN ve Ann Dryden WITTE (1988), **A Structural Equation Model for a Tax Compliance and Auditing**, NBER Working Paper No: 2556.
- BLOOMQUIST, Kim M. (2003), **Tax Evasion, Income Inequality and Opportunity Costs of Compliance**, IRS Annual Conference on the National Tax Association, November, Chicago, <http://www.irs.gov/pub/irs-soi/bloomq.pdf>, (23.10.2010).
- BLUMENTHAL, Marsha ve Joel SLEMROD (1992), "The Compliance Cost of the U.S. Individual Income Tax System: A Second Look after Tax Reform", **National Tax Journal**, 45(2), 185-202.
- CHAN, Chris W.; Coleen S. TROUTMAN ve David O'BRYAN (2000), "An Expanded Model of Taxpayer Compliance: Empirical Evidence from the United States and Hong Kong", **Journal of International Accounting**, 9(2), 83-103.
- CHUNG, Janne ve Viswanath Umashanker TRIVEDI (2003), "The Effect of Friendly Persuasion and Gender on Tax Compliance Behavior", **Journal of Business Ethics**, 47(2), 133-145.
- CLOTFELTER, Charles T. (1983), "Tax Evasion and Tax Rates: An Analysis of Individual Returns", **The Review of Economics and Statistics**, 65(3), 363-373.
- CRANE, Steven E. ve Farrokh NOURZAD (1986), "Inflation and Tax Evasion: An Empirical Analysis", **The Review of Economics and Statistics**, 68(2), 217-223.
- DEVOS, Ken (2007), "Measuring and Analysing Deterrence in Taxpayer Compliance Research", **Journal of Australian Taxation**, 10(2), 182-219.
- DEVOS, Ken (2008), "Tax Evasion Behaviour and Demographic Factors: An Exploratory Study in Australia", **Revenue Law Journal**, 18(1), 1-43.
- FEINSTEIN, Jonathan S. (1991), "An Econometric Analysis of Inome Tax Evasion and its Detection", **RAND Journal of Economics**, 22(1), 14-35.
- FELD, Lars P. ve Bruno S. FREY (2002), "Trust Breeds Trust: How Taxpayers are Treated", **Economics of Governance**, 3(2), 87-99.
- FRANZONI, Luigi Alberto (2000), "Tax Evasion and Tax Compliance", iç. **Encyclopedia of Law and Economics**, Boudewijn BOUCKAERT ve Gerrit De GEEST(Ed.), Cheltenham: Edward Elgar, 52-94.
- GILL, Jit B. S. (2003), **The Nuts and Bolts of Revenue Administration Reform**, World Bank, <http://siteresources.worldbank.org/INTTPA/Resources/NutsBolts.pdf>, (11.10.2010).
- GOERKE, Laszlo (2008), "Bureaucratic Corruption and Profit Tax Evasion", **Economics of Governance**, 9(2), 177-196.
- GOVERNMENT ACCOUNTABILITY OFFICE (1990), **Tax Administration: Profiles of Major Components of the Tax Gap**, United States Government Accountability Office (GAO), Washington D.C.
- GRAETZ, Michael J.; Jennifer F. REINGANUM ve Louis L. WILDE (1986), "The Tax Compliance Game: Toward an Interactive Theory of Law Enforcement", **Journal of Law, Economics and Organization**, 2(1), 1-32.
- GUTMANN, Peter M. (1977), "The Subterranean Economy", **Financial Analysts Journal**, 33(6), 26-34.
- HEYNDELS, Bruno ve Carine SMOLDERS (1995), "Tax Complexity and Fiscal Illusion", **Public Choice**, 85(1/2), 127-141.
- HOFSTEDE, Geert (1984), "National Cultures Revisited", **Asia Pacific Journal of Management**, 2(1), 22-28.
- HOFSTEDE, Geert (1998), "Attitudes, Values and Organizational Culture: Disentangling the Concepts", **Organization Studies**, 19(3), 477-493.
- HOUSTON, Jodie ve Alfred TRAN (2000), **A Survey of Tax Evasion Used the Randomized Response Technique**, Tax Research Network Conference, Birmingham, <http://ctsi.anu.edu.au/publications/taxpubs/Houston.Tran.pdf>, (13.04.2010).

- KAPLOW, Louis (1996), "How Tax Complexity and Enforcement Affect the Equity and Efficiency of the Income Tax", **National Tax Journal**, 49(1), 135-150.
- KIMENYI, Mwangi S. (2006), "Ethnicity, Governance and the Provision of Public Goods", **Journal of African Economies**, 15, 62-99.
- KIRCHLER, Erich; Erik HOELZL ve Ingrid WAHL (2008), "Enforced Versus Voluntary Tax Compliance: The Slippery Slope Framework", **Journal of Economic Psychology**, 29(2), 210-225.
- KLOSKO, George (1987), "The Principle of Fairness and Political Obligation", **Ethics**, 97(2), 353-362.
- KORNHAUSER, Marjorie E. (2007), "Normative and Cognitive Aspects of Tax Compliance: Literature Review and Recommendations for the IRS Regarding Individual Taxpayers", in: **2007 Annual Report to Congress (Volume. 2)**, Taxpayer Advocate Service, http://taxprof.typepad.com/taxprof_blog/files/Kornhauser.pdf, (15.04.2010).
- KRAUSE, Kate (2000), "Tax Complexity: Problem or Opportunity", **Public Finance Review**, 28(5), 395-414.
- LAFFER, Arthur B. (1981), "Supply-Side Economics", **Financial Analysts Journal**, 37(5), 29-43.
- LASSEN, David Dreyer (2007), "Ethnic Divisions, Trust and the Size of the Informal Sector", **Journal of Economic Behavior & Organization**, 63, 423-438.
- LI, Sherry Xin (2009), **Social Identities, Ethnic Diversity and Tax Morale**, SSRN Working Paper Series, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1422121, (17.05.2010).
- LOO, Ern Chen; Margaret A. McKERCHAR ve Ann HANSFORD (2009), "Understanding the Compliance Behaviour of Malaysian Individual Taxpayers Using a Mixed Method Approach", **Journal of the Australasian Tax Teachers Association**, 4(1), 181-202.
- MASON, Robert ve Lyle D. CALVIN (1978), "A Study of Admitted Income Tax Evasion", **Law & Society Review**, 13(1), 73-89.
- MOODY, J. Scott (2001), **The Cost of Tax Compliance: House Way & Means Committee Testimony**, <http://www.taxfoundation.org/files/9bd6c31673d5cc3023471165d273b6b3.pdf>, (17.06.2010).
- NERRÉ, Birger (2001), "The Concept of Tax Culture", **Proceedings of the 94TH Annual Conference on Taxation**, November 8-10, Baltimore, Maryland.
- NERRÉ, Birger (2006), "The Concept of Tax Culture", **Intereconomics**, 41(4), 189-194.
- NERRÉ, Birger (2008), "Tax Culture: A Basic Concept for Tax Politics", **Economic Analysis & Policy**, 38(1), 153-167.
- PALIL, Mohd Rizal (2005), "Taxpayers Knowledge: A Descriptive Evidence on Demographic Factors in Malaysia", **Jurnal Akuntansi & Keuangan**, 70(1), 11-21.
- PLUMLEY, Alan H. (1996), **The Determinants of Individual Income Tax Compliance: Estimating the Impacts of Tax Policy, Enforcement and IRS Responsiveness**, IRS Publication 1916 (Rev.11.96), Washington D. C.
- POMMERHNE, Werner W. ve Hannelore WECK-HANNEMANN (1996), "Tax Rates, Tax Administration and Income Tax Evasion in Switzerland", **Public Choice**, 88(1/2), 161-170.
- POSNER, Eric A. (2000), "Law and Social Norms: The Case of Tax Compliance", **Virginia Law Review**, 86(8), 1781-1819.
- RITSEMA, Christina M.; Deborah W. THOMAS ve Gary D. FERRIER (2003), **Economic and Behavioral Determinants of Tax Compliance: Evidence from the 1997 Arkansas Tax Penalty Amnesty Program**, <https://www.irs.gov/pub/irs-soi/ritsema.pdf>, (08.06.2010).
- ROSE-ACKERMAN, Susan (2008), "Corruption and Government", **International Peacekeeping**, 15(3), 328-343.
- SANDMO, Agnar (2005), "The Theory of Tax Evasion: A Retrospective View", **National Tax Journal**, 58(4), 643-663.
- SARKER, Tapan K. (2003), "Improving Tax Compliance in Developing Countries via Self-Assessment Systems – What Could Bangladesh Learn from Japan?", **Asia-Pacific Tax Bulletin**, 9(6), 1-34.

- SCHIAU, Laura-Lina ve Carmen MOGA AURA (2009), "The Flat Tax Effects-Theoretical and Empirical Evidence in Western and Eastern European Countries", **Annals of the University of Oradea, Economic Science Series**, 18(3), 343-348.
- SCHMÖLDERS, Günter (2006), **The Psychology of Money and Public Finance**, New York: Palgrave Macmillan.
- SCHNEIDER, Friedrich (2004), **Shadow Economies of 145 Countries all over the World: Estimation Results over the Period 1999 to 2003**, IZA Discussion Paper No. 1431.
- SILVANI, Carlos ve Katherine BAER (1997), **Designing a Tax Administration Reform Strategy: Experiences and Guidelines**, IMF Working Paper No: WP/97/30.
- SLEMROD, Joel (1998), **The Economics of Taxing the Rich**, NBER Working Paper No. 6584.
- SLEMROD, Joel (2007), "Cheating Ourselves: The Economics of Tax Evasion", **Journal of Economic Perspectives**, 21(1), 25-48.
- TANZI, Vito (2002), **The Shadow Economy, It Causes and Its Consequences**, Brazilian Institute of Ethics on Competition, International Seminar on the Shadow Economy Index in Brazil, 12 March 2002, Rio de Janeiro.
- TANZI, Vito ve Parthasrathi SHOME (1993), **A Primer on Tax Evasion**, IMF Working Paper No. WP/93/21.
- TORGLER, Benno (2003a), "Tax Morale: Theory and Empirical Analysis of Tax Compliance", Ph. D. Thesis, **Universität Basel**, Basel.
- TORGLER, Benno (2003b), "Tax Morale, Rule Governed Behaviour and Trust", **Constitutional Political Economy**, 14(2), 119-140.
- TORGLER, Benno (2004a), "Tax Morale in Asian Countries", **Journal of Asian Economics**, 15(2), 237-266.
- TORGLER, Benno (2004b), **Tax Morale, Trust and Corruption: Empirical Evidence from Transition Countries**, CREMA Working Paper No. 2004-05.
- TORGLER, Benno (2005), "Tax Morale and Direct Democracy", **European Journal of Political Economy**, 21(2), 525-531.
- TORGLER, Benno (2006), "The Importance of Faith: Tax Morale and Religiosity", **Journal of Economic Behaviour & Organization**, 61(1), 81-109.
- TORGLER, Benno (2007), **Tax Compliance and Tax Morale**, Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- TORGLER, Benno (2008), "What Do We Know about Tax Fraud? An Overview of Recent Developments", **Social Research**, 75(4), 1239-1270.
- TORGLER, Benno ve Friedrich SCHNEIDER (2004), **Does Culture Influence Tax Morale? Evidence from Different European Countries**, CREMA Working Paper No. 2004-17.
- VOGEL, Joachim (1974), "Taxation and Public Opinion in Sweden: An Interpretation of Survey Recent Data", **National Tax Journal**, 27(4), 499-513.
- WENZEL, Michael (2002), "Tax Compliance and the Psychology of Justice: Mapping the Field", iç. Valerie BRAITHWAITE (Ed.), **Taxing Democracy**, Aldershot: Ashgate Publishing Limited, 41-70.
- WENZEL, Michael (2004), "The Social Side of Sanctions: Personal and Social Norms as Moderators of Deterrence", **Law and Human Behavior**, 28(5), 547-567.
- WENZEL, Michael (2005), "Motivation or Rationalisation? Causal Relations between Ethics, Norms and Tax Compliance", **Journal of Economic Psychology**, 26, 491-508.
- YEATON, Kathryn ve Anita STELLENWERF (2008), "The Ethics of Tax Evasion: The Impact of Gender Differences", **Proceedings of the Northeast Business & Economics Association**, Northeast Business & Economic Association 35TH Annual Conference, 210-213.

ÜLKE RİSKİNİN HİSSE SENEDİ GETİRİSİNE ETKİSİ: AMPİRİK BİR ANALİZ

Hasan AYAYDIN¹

Fahrettin PALA²

Abdulkadir BARUT³

ÖZET

Bu çalışmanın amacı gelişmekte olan ülkelerden biri olan Türkiye için; ülke riskinin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini incelemektir. Son dönemlerde çalışmalarda sıklıkla kullanılan ve güvenilirliği kabul edilmiş ICRG (International Country Risk Guide) tarafından hesaplanan ekonomik risk, politik risk, finansal risk ve ülke riski değişkenleri ile BİST 100 endeksi getirisi arasındaki ilişki, 2002:M1- 2015:M15 aylık dönemleri için zaman serileri ile test edilmiştir. Bu amaçla öncelikle değişkenlerin durağanlıkları incelenmiş, ardından Johansen eş-bütünleşme analizi ile değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi incelenmiş, bu takiben hata düzeltme modeli kurulmuş ve son olarak ise Granger nedensellik analizi ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda edilen bulgulara göre; hisse senedi getirisi ile ekonomik, finansal, politik ve ülke risk primleri arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Nedensellik analizi sonucunda ise; hisse senedi getirisi ile ekonomik risk arasında çift yönlü, hisse senedi getirisi ve finansal risk, politik risk ile ülke riski arasında ise tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Yapılan bu çalışma sonucunda çıkan sonuçların başta yatırımcılar olmak üzere bir çok kişi ve kurum için önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ülke Riski, Finansal Risk, Politik Risk ve Hisse Senedi Fiyatları, Zaman Serileri Analizi.

JEL Kodu: G30, G32.

EFFECT OF COUNTRY RISK ON STOCK RETURN: An Empirical Analysis

ABSTRACT

The purpose of this study for Turkey which is one of the developing countries is to examine the effect of a country's risk on stock prices. The relationship among the variables such as economic risk, political risk, financial risk and country risk is calculated by ICRG (International Country Risk Guide) that has been used frequently in recent studies and that they were proved to be trustworthy on one hand and BIST 100 index return on the other. It was tested by the Time Series Analysis for the period between 2002: M1-2015: M15 at monthly level. For this purpose, firstly the stability of the variables was examined. Then the long-term relationship between the Johansen cointegration analysis and the variables was examined. It is followed by the error correction model and finally the causality relation between the variables by Granger causality analysis. According to the results, a negative relationship was determined between stock return and economic, financial, politic and country risk premiums. As a result of the causality analysis, a bilateral causality relationship between stock income and economic risk was determined while a unilateral causality relationship was determined between stock income and financial, political risk, and country risk. The results of this study are thought to be important for many people and institutions, especially for investors.

Keywords: Country Risk, Financial Risk, Political Risk, Stock Prices, Time Series Analysis.

JEL Code: G30, G32.

1. GİRİŞ

1960'lı yıllar itibari ile birlikte ivme kazanan finansal dışa açıklığın etkisi ile ülkeler arasında sermaye hareketlerini engelleyen yasaklar kaldırılmıştır (Sinha and Pradhan,2008:181). Ülkeler arasındaki bu yasakların kalkması yatırımcıların tasarruflarını daha kazançlı olabilecek borsalara yönlendirmesine yol açmıştır. Elbet bu yatırımcılar yatırımlarını yaparken şüphesiz göz önünde bulundurdıkları en önemli faktör risk faktörüdür. Yatırımcılar riskli piyasalara yatırım yapmaktan kaçınırken, riskin daha az olduğu piyasalara

¹ Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF-İşletme Bölümü, hayaydin61@gumushane.edu.tr

² Öğr.Gör.,Gümüşhane Üniversitesi, KADMYO Muhasebe ve Vergi Bölümü, fahrettinpala@gumushane.edu.tr

³ Öğr.Gör.,Harran Üniversitesi, Siverek MYO Muhasebe ve Vergi Bölümü, kadirbarut@harran.edu.tr

yatırımlarını yönlendirmektedirler. Yabancı yatırımcılar yapacakları yatırımlarda ülke riskini göz önünde bulundurmaktadırlar. Bu bağlamda yatırımcılar ülke risklerini göz önünde bulundurarak alternatif piyasalara yönlendirebilmektedirler.

Yatırımcılar yaptıkları yatırımlardan dolayı ülkedeki finansal, politik ve ekonomik risklerden dolayı veya dolaysız olarak etkilenmektedirler. Bilindiği üzere riskler sistematik riskler ve sistematik olmayan riskler olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar (Hotvedt and Tedder,1978:135). Sistematik olmayan riskler çeşitlendirme, başka ülkeye yatırım yapmak gibi yollarla azaltılabilirken (Al-Qaisi,2011:85), sistematik riskler ise çeşitlendirme ve yatırımcı sayısına bağlı olarak değişmeyen riskler olarak tanımlanmaktadır (Busse vd. 2014,261). Bu bağlamda sistematik risk kapsamında yer alan ülke riski; ekonomik, finansal ve politik risklerden dolayı ülkenin sınır ötesi sorumlularını kısmen veya tamamen yerine getirememesi olarak tanımlanmaktadır (Carment, 2001: 1-2)

Ülke riski ekonomik, finansal ve politik risk alt başlıklarına ait değişkenler dikkate alınarak belirlenmektedir. Bu kapsamda ekonomik risk, bir ülkenin ekonomik güçlerini ve zayıflıklarını değerlendirme imkânı sunar. Bu risk türü kişi başına GSYİH, reel GSYİH'daki yıllık büyüme, enflasyon oranı, bütçe dengesi/GSYİH ve cari hesap/GSYİH gibi makroekonomik değişkenler göz önüne alınarak değerlendirilmektedir. Finansal risk primi, bir ülkenin yurt dışı resmi, ticari ve finansal borcunu ödeyebilme kabiliyetini değerlendirme imkânı sunar. Finansal risk, dış borç/GSYİH, dış borç servisi/ihracat gibi dış borç göstergeleri, ithalata ödenen net likidite ve döviz kuru istikrarı gibi makro değişkenleri içermektedir. Politik risk ise, ev sahibi ülkenin politik durumunun birçok makro değişken kapsamında ölçümünü sağlar. Bu kapsamda politik risk, hükümet istikrarı, sosyoekonomik durum, yatırım profili, iç ve dış karışıklık, yolsuzluklar, askeri kanadın siyaseti müdahalesi, dini ve etnik gerginlikler, hukukun üstünlüğü, demokratik hesap verebilirlik, bürokrasinin kalitesi değişkenleri göz önüne alınarak değerlendirilmektedir. (Yapraklı ve Güngör, 2007: 200-201). Politik riskin içerdiği bu değişkenlere bakıldığında subjektif değerlendirmelere dayanmakta olduğu görülmektedir (Click, 2005: 560)

Bu çalışmanın amacı, hisse senedi getirisi üzerinde ekonomik risk, finansal risk, politik risk ve ülke riski primlerinin etkisini incelemektir. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde teori ve literatür değerlendirmesi yapılmıştır. İkinci bölümde araştırmanın veri seti tanımlanmış, araştırmada kullanılan yöntem ve model üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde araştırmadan elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Dördüncü bölüm ise sonuç ve değerlendirme kısmından oluşmuştur.

2. TEORİ VE LİTERATÜR

Ülke riski kavramı, 1960'lı ve 1970'li yıllarda çokuluslu şirketlerin karşı karşıya kaldıkları ülke riskleri ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkinin incelenmesiyle literatüre girmiştir. 1980'li yıllarda birçok gelişmekte olan ülkenin borç krizi ile karşı karşıya kalması ülke riskinin önemli bir faktör olduğunu ortaya koymuş ve bu kavram literatürde yoğun bir şekilde incelenmeye başlanmıştır. 1990'lı yıllarda yaşanan finansal krizlerle birlikte ülke riski erken uyarı değişkeni olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu durum ekonomik, finansal ve politik risk gibi makroekonomik değişkenlerden oluşan endekslerle hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiye yönelik çalışmalara hız kazandırmıştır. 1980'li yıllardan itibaren ülke riskinin hisse senetleri getirileri üzerindeki etkilerini açıklamak üzere yapılan çalışmalar temelde makroekonomik faktörler üzerine yoğunlaşmıştır. Bu araştırmalar, hisse senedi getirilerindeki değişimlerin ekonomik göstergelerin yardımıyla önceden tahmin edilebileceğini ortaya koymuştur. Bazı araştırmalar ise, etkin piyasa kuramı doğrultusunda geçmiş ekonomik verilerle gelecekte oluşacak hisse senedi getirilerindeki değişimlerin tahmin edilmesinin mümkün olmayacağını savunmuştur. Sistematik risk kapsamında yer alan ülke riski belirlenirken ekonomik faktörlerin yanında finansal ve politik faktörlerinde incelenmesi, özellikle uluslararası piyasalara entegrasyonu fazla olan ülkelerde daha da önemli hale gelmiştir.(Tükenmez ve Kutay, 2016: 632-634).

Bu konuda ilk çalışmalar ; Angeloni (1980), Feder and Ross (1982), Edwards (1984), Brewer and Rivoli (1990), Balkan (1992),Erb vd. (1996); Levine ve Zervos (1998), Harvey vd (2002), Bansal ve Dahlquist (2001), Zhang ve Zhao (2004)'ün çalışmaları olmuştur.

Ülke riski, borsa fiyatı ve renminbi (RMB)'nin ABD dolarına nazaran değişim oranı arasındaki ilişkinin analiz edildiği çalışmada, bulgular, borsa fiyat endeksi kurdaki varyasyonun (değişimin) önemli bir belirleyicisi olduğunu, ülke riskinin ise, kurun önemli bir belirleyicisi olmadığını, ancak RMB kuru Çin'in ülke riskinin önemli derecede bir belirleyicisi olduğunu açıklamışlardır (Umar ve Sun, 2014: 366). Suudi Arabistan'daki ekonomik, politik ve finansal risklerin borsa fiyat hareketlerini her iki kısa ve uzun dönem açılardan inceleyen çalışmada, tüm risk değerlendirmeleri arasında en yüksek duyarlılığı finansal risk faktörünün gösterdiğini, her iki ekonomik risk ve borsa fiyatı getirisine duyarlı olduğunu belirtmiş. Ancak politik risk değerlendirme konuları Suudi Arabistan'da nispeten en az dikkate alındığını açıklamıştır (Almahmoud, 2014: 88).

Ülke riskindeki artışın hisse senedi piyasasının performansını düşürdüğünü ve getirilerini azalttığını ortaya koymuştur (Mateus, 2004: 241-266). 117 ülkede yaptıkları çalışmada; politik risk ile hisse senedi fiyatları arasında negatif yönlü bir ilişki tespit ettiklerini açıklamışlardır (Erb vd., 1996: 29-46). Çin sermaye piyasasında yaptıkları çalışmada; ülke riski bileşenlerinden politik riskin firma değeri üzerinde önemli derecede etkili olduğu sonucunu ortaya koymuşlardır (Zhang ve Zhao, 2004: 44). Altı Latin Amerika ülkesinde (Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Meksika ve Venezuela) yaptıkları çalışmada; finansal risk ile hisse senedi getirisi arasında negatif yönlü bir ilişki tespit ettiklerini açıklamışlardır (Clark ve Kassimatis, 2004: 21).

BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, ve Güney Afrika) ülkesinin her birindeki borsalar ile bunların pozitif ve negatif şoklara verdiği ekonomik, finansal ve politik ülke risk dereceleri arasındaki ilişkiyi inceleyen bir Momentum Eşik Otoregresyon (MTAR) modeli geliştirdikleri çalışmada, bulgular borsa ile bu üç risk değişkeninin uzun ve kısa vadede beş BRIC ülkesinde şoklara karşı farklı hızlarda ve şokun yönüne dayalı olarak asimetrik tepkime verdiğini ileri sürmektedir ve bu da bu ülkeler arasında kâr fırsatlarında farkların olduğunu altını çizmektedir. Pozitif bir şokun akabindeki düzenlemeler bireysel olarak BRIC ülkelerinde negatif şoka göre daha hızlıdır, ancak Rusya bunun dışında yer aldığını belirtmişlerdir (Liu vd., 2013: 99). BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ülkelerinin hisse senedi fiyatları ve önemli küresel ve finansal faktörlerin varlığında üç ülke riski göstergeleri (finansal, ekonomik ve politik) arasındaki asimetrik ilişkiyi dinamik panel eşik modelini kullanarak incelemişler ve çoğu durumda asimetrik kanıtlar bulduklarını belirtmişlerdir (Mensi vd. 2016: 1-19).

Gelişmekte olan ülkeler içinde yer alan Türkiye ve Arjantin'e ait ülke risklerinin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini 1996:10- 2013:12 dönem aralığında analiz etmişler. Türkiye için finansal ve politik risk derecelerinin borsa endeksi ile, Arjantin için ise sadece finansal risk ile borsa endeksi arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu açıklamışlardır. Yapılan regresyon analizi sonucunda; Türkiye için ekonomik, finansal ve politik risklerin hisse senedi fiyatlarını olumsuz yönde etkilediğini, Arjantin'de ise sadece finansal riskin hisse senedi fiyatları üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir (Tükenmez ve Kutay, 2016: 631). Ülke risk primlerinin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmada, söz konusu risk primlerinden hisse senedi fiyatlarına doğru kısa ve uzun dönemli bir nedenselliğin varlığını ortaya koyduğunu, yapılan regresyon tahminleri, ekonomik, finansal, politik ve ülke risk primlerinin hisse senedi fiyatlarını olumsuz yönde etkilediğini açıklamışlardır (Kara ve Karabiyik, 2015: 225).

Ekonomik, finansal ve politik riski kapsayan ülke riskinin yabancı portföy yatırımları üzerindeki etkisini tespit eden çalışmada; finansal riskin yabancı portföy yatırımlarını olumlu yönde etkilediğini, politik riskin yabancı portföy yatırımlarını olumsuz yönde etkilediğini, ekonomik riskin ise yabancı portföy yatırımlarını istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilemediğini ortaya koymuştur (Kaya, 2015: 611). 1986-2006 dönemi için ICRG ülke risk primlerinin İMKB 100 bileşik endeksi üzerindeki etkisini ölçtükleri çalışmalarında, ekonomik, finansal ve politik risklerin hisse senedi fiyatlarını olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır (Yapraklı ve Güngör, 2007: 199).

Borsa İstanbul'da bankacılık sektöründe aktif ve halka açık olan 12 ticari bankanın öz kaynak karlılığı üzerine ülke riskinin etkisini inceledikleri çalışmalarında; ülke riski, finansal risk ve politik riskin öz kaynak karlılığı üzerine olumsuz etkiye (ters etki) sahip olduğunu açıklamışlardır (Erkoçak ve Çam, 2015: 92). Borsa İstanbul'da (BİST) işlem gören ve bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 12 bankaya ait 2003: 1-2012: 4 dönemi arasındaki veri setini kullanarak dinamik panel veri yöntemiyle inceledikleri çalışmalarında, ampirik sonuçların ekonomik riskin, politik riskin, finansal riskin ve ülke riskinin hisse senedi fiyatları üzerinde negatif bir etkiye sahip olduklarını açıklamışlardır. Ayrıca çalışmada finansal kaldıraç, firma büyüklüğü ile hisse senedi fiyatı arasında negatif yönlü bir ilişkinin tespit edildiğini, karlılık ile pozitif yönlü bir ilişki bulunduğunu açıklamışlardır (Ayaydın ve Karaaslan, 2014: 1).

Borsa İstanbul'da işlem gören hisse senetleri fiyatlarını ne boyutta etkilediğini ortaya koyan çalışmalarında; politik riskle borsa endeksi arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ve politik riskteki dalgalanmaların borsa endeksinde değişim meydana getirdiğini belirtmişler ve yine iki değişken arasında ilişkinin negatif olduğuna işaret etmişlerdir (Kaya vd., 2014: 74). Politik riskin İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'na kayıtlı firmaların değerleri üzerindeki etkisini inceleyen çalışmada; politik risk ile firma değeri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptandığını ve bu sebeple politik riskin firma değerini etkilediğini ortaya koymuştur (Çam, 2014: 109).

Ekonomik, finansal, sosyal ve siyasal istikrarsızlıkların yatırım riskini artırdığını ve yatırımcıların beklenenden fazla getiri elde ettiklerini tespit etmişlerdir (Stankevičienė vd. 2014). Rus hisse senedi piyasasını analiz ettikleri çalışmada, hisse senedi fiyatlarının makroekonomik değişkenlere duyarlı olduğunu ve ekonomik risklerdeki artışın hisse senedi fiyatlarında fiyat düşüşüne neden olduğunu tespit etmişlerdir (Goriaev ve Zabolkin, 2006). Ülke riskleri açısından büyük piyasaların (ABD dışında) küçük pazarlardan daha riskli olduğu ve hisse senetlerinin, ekonomik ve siyasal risklerin olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Araştırmacıların araştırmalarında elde ettiği bir diğer bulgu ise siyasal riskin, ekonomik riskte göre hisse senedi fiyatları üzerinde daha etkili olduğudur (Girard and Omran ,2005).

3. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

3.1. Veri Seti

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinde ülke riskini oluşturan; ekonomik risk, finansal risk, politik risk ve bu üç riskin bileşiminden oluşan ülke risk primlerinin hisse senedi getirisi üzerindeki etkisi zaman serileri analizi yolu ile incelenmektedir. Bu amaçla 2002:M1- 2015:M15 dönemine ait aylık veriler kullanılmıştır.

Ülke riski ile ilgili veriler uygulamalı çalışmalarda güvenilirliği yüksek olan ICRG (International Country Risk Guide)'den alınmıştır. ICRG ülke riskini birbirinden farklı 22 unsura dayanarak hesaplamaktadır. Bu unsurlardan beş tanesi ekonomik risk (kişi başına GSYİH, GSYİH büyüme oranı, yıllık enflasyon, bütçe dengesi/GSYİH, cari hesap dengesi/GSYİH) beş tanesi finansal risk (Dış Borç/ GSYİH, Dış Borç Servisi/ İhracat, Cari Hesap /İhracat, İthalata Ödenen Net Likidite, Döviz Kuru İstikrarı) geriye kalan 12 unsur (hükümet istikrarı, sosyo-ekonomik şartlar, yatırım profili, içsel çatışmalar, dışsal çatışmalar, rüşvet, askeri kanadın siyasetteki rolü, dini gerilimler, kanun ve düzen, etnik gerilimler, demokrasi ve hesap verilebilirlik, bürokrasi kalitesi) ise politik riskin hesaplanmasında kullanılmaktadır.

Ayrıca uygulamalı literatüre uygun şekilde tüm veriler, esneklik değerlerini belirlemek ve verilerin varyansını stabilize etmek için logaritmaya dönüştürülmüştür. Risk primi verileri ICRG'den, hisse senedi verileri Borsa İstanbul'dan derlenmiştir.

3.2. Metodoloji

Bu çalışmada, ülke riskinin (ekonomik risk, finansal risk, politik risk ve ülke risk) hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisi Türkiye için araştırılmaktadır. Bu amaçla (Yapraklı ve Güngör,2007) Kara ve Karabıyık;2015; Tükenmez ve Kutay,2016) çalışmalarına benzer şekilde dört model oluşturulmuştur.

$$\text{Log } G = \alpha_0 + \alpha_1 \log ER_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\text{Log } G = \beta_0 + \beta_1 \log FR_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\text{Log } G = \beta_0 + \beta_1 \log PR_t + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\text{Log } G = \beta_0 + \beta_1 \log CR_t + \varepsilon_t \quad (4)$$

Yukarıdaki modellerde G, BİST100 hisse senedi getirisi, ER ekonomik risk, FR finansal risk, PR politik risk ve CR ülke riskini ifade etmektedir. Bu çalışmada kullanılan ekonometrik analizler ise şunlardır;

- ✓ Birim Kök Testi
- ✓ Eş-Bütünleşme Analizi
- ✓ Hata Düzeltme Modeli
- ✓ Nedensellik Analizi

3.2.1. ADF birim Kök Testi

Zaman serilerinde durağan olamayan değişkenler ile çalışıldığı zaman sahte regresyon olayı ortaya çıkabilmektedir. Bu durum sonuçların doğruluğunu yansıtmamasına veya eksik yansıtmamasına neden olacaktır. Bu bağlamda zaman serilerinde durağanlık sorununun ortadan kaldırılması amacı ile, Dickey-Fuller Testi (ADF), Genişletilmiş Dickey-Fuller Testi (ADF), Phillips-Perron (PP) ve Kwiatowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) gibi birim kök testleri geliştirilmiştir. Çalışmamızda, Dickey- Fuller (1979) tarafından geliştirilmiş, birim kök

testi ile serilerin durağanlıkları incelenmiştir. Dickey-Fuller Testi (ADF), Aşağıda analiz ile ilgili denklemler verilmiş olup, ne anlama geldikleri açıklanmıştır (Ho vd.2005,250);

$$Y_t = Y_{t-1} + u_t \quad (5)$$

Yukarıda denklemde Y_{t-1} 'in katsayısı 1'e eşit ise seride birim kök sorunu var demektir, yani seri durağan değildir. Diğer bir ifade ile Y_t ve Y_{t-1} arasında ilişki olduğundan seri durağan değildir.

$$Y_t = pY_{t-1} + u_t \quad (6)$$

Yukarıdaki denklemde, $p=1$ ise seride birim kök vardır, yani seri durağandır.

3.2.2. Johansen Juselius Eş Bütünleşme Analizi

Eş-bütünleşme analizi seriler arasında uzun dönem ilişkisini inceleyen bir analiz yöntemi olup iki şekilde gerçekleştirilmektedir. Birincisi iz istatistiği diğeri ise en yüksek (Max.) öz değerdir. Buna göre iz istatistik değeri ve en yüksek öz değer istatistiği MC Kinnon (1999) eşik değerlerden büyük ise seriler arasında uzun dönemli ilişki olduğu kabul edilir ve uzun dönem ilişkisinin olmadığını iddia eden H_0 hipotezi reddedilir. Johansen-Juselius (1990) tarafından geliştirilen analiz, bir modelde iki değişkenin olması durumunda, birden fazla eş-bütünleştiricinin olacağı yönündedir. Yani bir modelde birden fazla denge ilişkisi olabileceğini ifade etmişlerdir. Basit bir şekilde aşağıdaki gibi ifade edilebilmektedir (Ahking,2012:54-56).

$$Y_t = a_0 + a_1 X_t + \varepsilon_{1t} \quad (7)$$

$$Y_t a_0 + a_1 X_t + \varepsilon_{2t} \quad (8)$$

Eş bütünleşmenin olabilmesi için 5 ve 6 numaralı denklemlerden elde edilen hata terimlerinin durağan olması beklenmektedir. Bu durum için aşağıdaki denklemler tahmin edilmektedir;

$$\Delta u_{1t} = \beta_1 u_{1t-1} + \sum_{i=1}^p a_{1i} \Delta u_{1t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (9)$$

$$\Delta u_{2t} = \beta_1 u_{2t-1} + \sum_{i=1}^p a_{1i} \Delta u_{2t-1} + \varepsilon_{2t} \quad (10)$$

Burada $\Delta = 0$ olması durumunda değişkenler arasında eş bütünleşme yoktur anlamına, aksi durumda ise değişkenler arasında eş bütünleşme vardır anlamına gelir.

3.2.3.Hata Düzeltme Modeli

Hata düzeltme modeli ile serilerin uzun dönemde karşılaştıkları şokların geçici olup olmadığı ve şokların ne kadar sürede ortadan kalkacağı incelenmektedir. (De Boef, 2001:80).

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 X_t + u_t \quad (11)$$

Yukarıdaki denklemde elde edilen kalıntıların bir gecikmeli değeri 11 no'lu denkleme eklenerek hata gecikme modeli elde edilir.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 \Delta X_t + \alpha_2 \mu_{t-1} + \varepsilon_t \quad (12)$$

Yukarıda 12 nolu denklemde α_2 anlamlı ise Y 'de bir dönemdeki dengesizliğinin diğer dönemde ne kadar düzeltildiğini açıklar. Diğer yandan μ_{t-1} değerinin yani hata düzeltme teriminin negatif olması beklenmektedir. Hata düzeltme teriminin negatif olması kısa dönem dengesizliğinin uzun dönemde dengeye doğru yöneldiğini belirtmektedir.

3.2.4.Granger Nedensellik Analizi

Angle-Granger (1987) tarafından geliştirilen analiz yönteminde, analiz için kullanılan değişkenlerin birinci mertebenden tümeşik oldukları bulunduktan sonra nedensellik ilişkisinin incelenebileceği belirtilmiştir.

$$X_t = \sum_{i=1}^m X_{t-i} + \sum_{i=1}^m b_j Y_{t-i} + \varepsilon_1 \quad (13)$$

$$Y_t = \sum_{i=1}^m C_{j-i} X_{t-j} + \sum_{i=1}^m b_j Y_{t-i} + \varepsilon_2 \quad (14)$$

X_t ve Y_t değişkenlerinin aynı düzeyde durağan ve sıfır ortalamaya sahip olduğu, $\varepsilon_1, \varepsilon_2$ hata terimlerinin otokoralesyonsuz olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda birinci denklemdeki b_j değerleri sıfırdan farklı oldukları zaman; Y_t, X_t 'nin Granger nedenidir denilmektedir. Aynı şekilde C_j değerleri sıfırdan farklı iseler; X_t, Y_t 'nin Granger nedenidir denilir. Bahsedilen durum her iki çift de varsa X_t, Y_t arasında çift yönlü nedensellik vardır denilir. B_j ve C_j sıfırdan farklı olmadıklarında ise, X_t ve Y_t arasında nedensellik yoktur şeklinde söylenmektedir.

4. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde ADF Birim Kök Testi sonuçları, Eş Bütünleşme Analizi sonuçları, Normalize Edilmiş Ko- Entegrasyon Sonuçları, Hata Düzeltme Modeli ve Nedensellik Analizi Sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo1. ADF Birim Kök Testi

Değişkenler		Seviye Değerleri	1. Fark Değerleri
G		-2.108 (0.241)	-12.528 (0.000) ^a
ER		-5.20 (0.000) ^a	-15.111 (0.000) ^a
FR		-8.509 (0.804)	-12.736 (0.000) ^a
CR		-3.386 (0.012) ^b	-13.638 (0.000) ^a
Kritik Değerler	% 1	-3.470179	-3.469933
	% 5	-2.878937	-2.878829
	% 10	-2.576124	-2.576067
*(a) ,**(b) ***(c) ,değişkenlerin sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde durağan olduklarını göstermektedir.			

Seriler arasındaki eş-bütünleşme ilişkisine bakılabilmesi için değişkenlerin aynı seviyede durağan olmaları gerekmektedir. Bu nedenle yapılan ADF birim kök analizi sonucunda tüm değişkenlerin birinci farkları alınmış ve aynı düzeyde durağan hale getirilmiştir. Bu şekilde ortaya çıkabilecek olan sahte regresyonun önüne de geçilmiştir.

Değişkenler ADF birim kök testi ile durağan hale getirildikten sonra VAR modelden yararlanılarak modeller için uygun gecikme uzunlukları belirlenmiş ve ardından eş-bütünleşme analizi yapılmıştır.

Tablo 2. Eş-Bütünleşme Analizi

Modeller	Ho	H1	Öz Değerler	İz İstatistiği	Max. Öz değer İstatistiği	Kritik Değerler	
						%5 İz	%5 Max.
Model-I	r=0	r=1	0.141374	31.67790	22.40593	20.26184	15.89210
	r≤1	r=2	0.061127	9.271972	9.271972	9.164546	9.16454
Model-II	r=0	r=1	0.096844	16.12147	15.68643	12.32090	11.22480
	r≤1	r=2	0.002821	0.435041	0.435041	4.129906	4.129906
Model-III	r=0	r=1	0.133781	33.06670	22.69158	20.26184	15.89210
	r≤1	r=2	0.063556	10.37512	10.37512	9.164546	9.164546
Model-IV	r=0	r=1	0.149374	38.39370	25.39982	20.26184	15.89210
	r≤1	r=2	0.079431	12.99388	12.99388	9.164546	9.164546

Maksimum öz değer istatistiği ve iz istatistiği değeri %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerlerden daha büyük olduğu için tüm modeller için H0: r=0 “değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi yoktur” hipotezi reddedilmiştir. Bu sonuca göre, seriler arasında en az bir tane eş-bütünleşik vektör olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda, bütün modellerde değişkenler arasında en az 1 tane eş-bütünleşik vektör olduğunu

söylemek mümkündür. Sonuç olarak analiz edilen değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin söz konusu olduğu, yani serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği görülmektedir.

Tablo 3. Normalize Edilmiş Ko- Entegrasyon Sonuçları

Modeller			
Model-I	$\log G = \log ER + C$	-4.069896 (0.72432)	+ -0.003157 (0.00132)
Model-II	$\log G = \log FR + C$	-0.012489 (0.07452)	+ 0.013155 (0.11314)
Model-III	$\log G = \log PR + C$	-1.628355 (1.21008)	+ -0.006840 (0.00250)
Model-IV	$\log G = \log CR + C$	-5.796140 (1.07317)	+ -0.005201 (0.00192)

Normalize edilmiş eş-bütünleşme sonuçlarına göre tüm modeller için hisse senedi getirisi ve ülke riski arasında negatif ilişki tespit edilmiştir. Model I'e göre ekonomik riskte meydana gelen bir birimlik bir artış hisse senedi getirisinde 4.06 birimlik bir azalışa, Model II'ye göre finansal riskte meydana gelen bir birimlik bir artış hisse senedi getirisinde 0.01 birimlik bir azalışa, Model III'e göre politik riskte meydana gelen bir birimlik artış hisse senedi getirisinde 1.62 birimlik bir azalışa, Model IV 'e göre ise ülke riskinde meydana gelen bir birimlik artış hisse senedi getirisinde 5.80 birimlik bir azalışa neden olmaktadır.

Tablo 4.Hata Düzeltme Modeli

Bağımlı Değişken	Model-I		Model II		Model III		Model IV	
	İstatistik	Hata Düzeltme Parametresi	İstatistik	Hata Düzeltme Parametresi	İstatistik	Hata Düzeltme Parametresi	İstatistik	Hata Düzeltme Parametresi
LogG	-2.06	-1.21 (0.042)	-3.47	-1.26 (0.000)	-4.63	-1.23 (0.000)	-2.48	-0.830 (0.012)

Hata düzeltme modeli sonuçları her dört model için hata katsayısının negatif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu için kurduğumuz modellerin anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre kısa dönemde ortaya çıkan aksaklıkların uzun dönemde Model I için 1.21 birim, Model II için 1.26 birim, Model III için 1.23 birim ve Model IV için 0.83 birim düzeleceği görülmektedir.

Tablo 5. Nedensellik Analizi Sonuçları

Modeller	Chi-sq	Olasılık
$\log G - \log ER$	30.775	0.042**
$\log ER - \log G$	57.842	0.000***
$\log G - \log FR$	15.869	0.197
$\log FR - \log G$	31.364	0.001***
$\log G - \log PR$	12.213	0.141
$\log PR - \log G$	17.144	0.028**
$\log G - \log CR$	9.155	0.423
$\log CR - \log G$	36.452	0.000***

***, ** sırası ile değişkenler arasında %1 ve %5 önem düzeyinde nedensellik olduğunu göstermektedir

Yapılan Granger nedensellik analizi sonucunda hisse senedi getirisi ve ekonomik risk arasında çift yönlü, hisse senedi getirisi ve finansal risk, politik risk ve ülke risk arasında ise riskten hisse senedi getirisine doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmanın amacı 2002:01-2015:12 döneminde ülke riskinin BİST-100 hisse senedi getirisi üzerindeki etkisini zaman serileri analizi ile incelemektir. Bu amaçla öncelikle değişkenlerin durağanlıkları incelenmiştir. Değişkenlerin durağanlıkları incelendikten sonra VAR modelden yararlanılarak uygun gecikme uzunlukları tespit edilmiştir. Oluşturulan her dört model için de gecikme uzunlukları belirlendikten sonra Johansen-Juselius eş-bütünleşme testleri yapılmış ve her dört model içinde uzun dönem ilişkinin olduğu görülmüştür. Ardından Normalize edilmiş eş-bütünleşme sonuçları raporlanmış ve hata düzeltme modelleri oluşturulmuştur. Son olarak da, Granger nedensellik analizi ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir.

Bu konu ile ilgili önceki çalışmalar incelendiğinde genel olarak ülke riskinin artmasının hisse senedi getirisini olumsuz etkilediği görülmektedir. Çalışmamızda ise literatüre uygun olarak (Tükenmez ve Kutap,2016; Kara ve Karabıyık,2015; Clark ve Kassaimatis,2004; Erb vd.,1996) çalışmalarına benzer şekilde ülke riski primleri (ekonomik risk, finansal risk, politik risk ve ülke risk) ile hisse senedi getirileri arasında olumsuz ilişki tespit edilmiştir. Diğer yandan yapılan nedensellik analizinde ise; hisse senedi getirisi ve ekonomik risk arasında çift yönlü, hisse senedi getirisi ve finansal risk, politik risk ve ülke risk arasında ise riskten hisse senedi getirisine doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Borsa İstanbul'un (BİST) genç ve sığ bir borsa olduğu göz önünde tutularak ülkede meydana gelen olumsuz ekonomik, finansal ve politik olayların hisse senedi getirisine negatif etki etmesi aslında beklenen bir sonuçtur. Bu bağlamda politika yapıcıların ülkedeki yüksek riski minimize eden politikalar geliştirmeli ve uygulamalıdır. Bu şekilde riski minimize eden politikalar ülkenin ekonomik, finansal ve politik riskini azaltacak ve yabancılar ile yerli yatırımcının borsaya olan güvenini artıracak ve daha fazla yatırımcı BİST'i tercih edecektir. Bu durum ise BİST'i daha gelişmiş bir borsa haline getirecek ve geleceğin önemli borsalarından birisi olmasına yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- AHKING, Francis W. (2002), "Model Mis-Specification And Johansen's Co-Integration Analysis: An Application To The US Money Demand", **Journal of Macroeconomics**, 24(1), 51-66.
- ALMAMOUD, I. Abdulaziz (2014), "Country Risk Ratings and Stock Market Movements: Evidence from Emerging Economy", **International Journal of Economics and Finance**, 6(10), 88-96.
- AL-QAISI, Khaldoun M. (2011), "The Economic Determinants of Systematic Risk in the Jordanian Capital Market", **International Journal of Business and Social Science**, 2 (20), 85-95.
- ANGELONI, Ignazio (1980), "The Impact of Country Risk Assessment On Eurocurrency Interest Rate Spreads: A Cross-Section Analysis". Central Banking Department, International Monetary Fund,
- AYAYDIN, Hasan ve İbrahim, KARAASLAN (2014), "Ülke Riskinin Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi: Türk Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma", **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi**, 10, 1-28.
- BALKAN, Erol M. (1992), "Political Instability, Country Risk and Probability of Default", **Applied Economics**, 24 (9), 999-1008.
- BANSAL, Ravi and DAHLQUIST, Magnus (2001), "Sovereign Risk and Return in Global Equity Markets", **CEPR Discussion Papers**, Paper No: 3034, <https://faculty.fuqua.duke.edu/~rb7/>
- BREWER, Thomas L. and RIVOLI, Pietra (1990), "Politics and perceived country creditworthiness in international banking", **Journal of Money, Credit and Banking**, 22 (3), 357-369.
- BUSSE, Marc; DACOROGNA, Michel; KRATZ, Marie (2014), "The Impact Of Systemic Risk On The Diversification Benefits Of A Risk Portfolio" ,**Risks**, 2(3), 260-276.
- CARMENT, David (2001), "Assessing Country Risk: Creating an Index of Severity". *Background Paper for the CIFP Risk Assessment Template*, <http://www.carleton.ca/cifp/docs/IndexOfSeverity.pdf>

- CLARK, Ephraim and KONSTANTINOS, Kassimatis (2004), "Country Financial Risk and Stock Market Performance: The Case of Latin America", **Journal of Economics and Business**, 56(1), 21-41
- CLICK, Reid W. (2005), "Financial And Political Risks İn US Direct Foreign İnvestment", **Journal of International Business Studies**, 36 (5), 559-575.
- ÇAM, A. Veli (2014), "Politik Riskin Firma Değeri ile İlişkisi: İMKB'ye Kayıtlı Firmalar Üzerinde Bir Uygulama", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 15(1),109-122.
- DE BOEF, Suzanna (2001), "Modeling equilibrium relationships: Error correction models with strongly autoregressive data", **Political Analysis**, 9 (1), 78-94.
- DICKEY, David A. and WAYNE, A. Fuller (1981). "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with A Unit Root", **Econometrica**, 49(4), 1057-1072.
- EDWARD, Sebastian (1984), "LDC Foreign Borrowing and Default Risk: An Empirical investigation", **American Eeonomje Revue**, 74/3: 726-735
- ERB, Claude B.; CAMPBELL R. Harvey; TADAS, E. Viskanta (1996), "Political Risk, Economic Risk and Financial Risk", **Financial Analysis Journal**, 52(6), 29-46
- ERKOÇAK, H. Enes and A.Veli, ÇAM (2015), "The Role of Country Risk on Estimating of Share Earing: An Application on Commercial Banks Registered to Istanbul Stock Exchange (BIST)", **Journal of Business & Economic Policy**, 2(3), 92-101.
- GIRARD, Eric- OMRAN, Mohamed. (2007), "What Are The Risks When Investing in Thin Emerging Equity Markets: Evidence From The Arab World", **Journal of International Financial Markets, Institutions and Money**, 17(1), 102-123.
- GORIAEV, Alexei and ZABOTKIN, Alexei. (2006), "Risks Of İnvesting İn The Russian Stock Market: Lessons of the First Decade", **Emerging Markets Review** ,7 (4), 380-397.
- HARVEY, Campbell R., BRUNO Solnik, and GUOFU Zhou (2002), "What determines expected international asset returns?", **Annals of Economics and Finance**, 3(2), 249-98.
- HO, Lok Sang; WEI, Xiangdong; WONG, Wai Chung (2005), "The effect of outward processing trade on wage inequality: the Hong Kong case", **Journal of International Economics**, 67(1),241-257.
- HOTVEDT, James E. and TEDDER, Philip L. (1978), "Systematic and Unsystematic Risk of Rates of Return Associated with Selected Forest Products Companies", **Southern Journal of Agricultural Economics**, 10(01), 135-138.
- JOHANSEN, Soren and Katarina, JUSELIUS (1990), "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Applications to the Demand for Money", **Oxford Bulletin of Economics and Statistics**, 52(2), 169-210.
- KARA, Esen ve Lale, KARABIYIK (2015), "Ülke Riskinin Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 20(1), 225-239
- KAYA, Abdulkadir; Bener, GÜNGÖR; M. Suphi, ÖZÇOMAK (2014), "Politik Risk Yatırımcının Dikkate Alması Gereken Bir Risk midir? Borsa İstanbul Örneği", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 16(1), 74-87.
- KAYA, Emine (2015), "Ülke Riskinin Yabancı Portfoy Yatırımları Üzerindeki Etkisi", **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 29(4), 611-623.
- LEVINE, Ross; ZERVOS, Sara (1998), "Stock Markets, Banks, And Economic Growth", **American Economic Review**, 537-558.
- LİU, Tengdong; Hawkat, HAMMOUDEH; Mark A.; THOMPSON (2013), "A momentum threshold model of stock pricesand country risk ratings: Evidence from BRICSountries", **Int. Fin. Markets, Inst. and Money**, 27, 99-112.
- MATEUS, Tiago (2004), "The Risk and Predictability of Equity Returns of the EU Accession Countries", **Emerging Market Rewiew**, 5(2), 241-266.

- MENSI, Walid; Shawkat, HAMMOUDEH; Seong-Min, YOON; D. Khuong, NGUYEN (2015), "Asymmetric Linkages between BRICS Stock Returns and Country Risk Ratings: Evidence from Dynamic Panel Threshold Models", **Review of International Economics**, 24(1), 1-19
- SINHA, Chandan and PRADHAN, Narayan Chandra (2008), "India's Financial Openness and Integration with Southeast Asian Countries: An Analytical Perspective", **Press & Communications CH 4002** 181-201.
- STANKEVIČIENĖ, J, Sviderskė, T. and MIEČINSKIENĖ, A. (2014), "Comparison Of Country Risk", **Sustainability And Economic Safety Indices**, 15(1),1-10.
- TÜKENMEZ, N.Mine ve Nilgün, KUTAY (2016), "Ülke Riskinin Hisse Senetleri Getirileri Üzerine Etkisi: Türkiye ve Arjantin Piyasaları İçin Bir Karşılaştırma", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 20(2), 631-645.
- UMAR, Muhammad and Gang, SUN (2015), "Country risk, stock prices and exchange rate of the renminbi", **Journal of Financial Economic Policy**, 7(4), 366-376.
- YAPRAKLI, Sevda and Bener, GÜNGÖR (2007), "Ülke Riskinin Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi: İMKB 100 Endeksi Üzerine Bir Araştırma", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 62(2), 199-218.
- ZHANG, Yimin and Ronald, ZHAO (2004), "The Valuation Differential Between Class A And Class B Shares: Country Risk In The Chinese Stock Market", **Journal of International Financial Management and Accounting**, 15(1), 44-59.

TOPLUMSAL HAREKETLER MORFOLOJİSİNİN DEĞİŞİMİNİ AÇIKLAYAN İKİ FARKLI YAKLAŞIM ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Cihan KAYMAZ¹

ÖZET

Toplumsal hareketlerin devingen yapısı, hareketlerin fenomenini değerlendirme ve sınıflandırmada belirli problemleri ortaya çıkarmaktadır. Girişilen değerlendirmeler sırasında yüklenen anlamlar hareketlerin karakterlerini yeteri kadar yansıtamamaktadır. Dahası analizlerin kesinleştirilmiş tanımı ve ön kabullerinin birbirinden farklılaşması, bunların sınıflandırılmasını güçleştirmekle birlikte toplumsal hareketler fenomenini muğlaklaştırarak kavramayı güçleştirmektedir. Bu makale toplumsal hareketler alanyazınındaki probleme “Tarihin itici gücü nedir?” sorusuyla dikkat çekerek, hareketlerin morfolojik değişiminin değerlendirmelerine ikili bir sınıflandırma önermektedir. İkili sınıflama toplumsal hareketler değerlendirmelerinin bir kısmını üretici güçlerin özerkliği, diğer kısmını ise üretim ilişkileri ile üretici güçlerin birliği temelinde ayırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Hareketler, Üretici Güçler, Üretim İlişkileri, Teknoloji, Emek-gücü.

Jel Kodu: P16, A13.

DISCUSSIONS ON TWO DIVERSE VIEWS THAT EXPLAIN SOCIAL MOVEMENTS' MORPHOLOGICAL CHANGE

ABSTRACT

Dynamic structure of social movements creates certain problems in terms of classification of the phenomena. Given meanings during evolution do not reflect the characteristics of the movements. Moreover absolute definition of analysis and differentiation of preliminary acceptance makes this phenomenon difficult to classify and makes it conceptually ambiguous. This article draws attention to this problem in social movements literature with a question of “What is the driving force of history?” and suggests dual classification for assessments of social movements' morphological change. Dual classification groups the assessment of social movements by autonomy of productive powers and, union of relations of production and productive powers.

Keywords: Social Movements, Productive Powers, Relations of Production, Technology, Labour-power.

Jel Code: P16, A13.

1. GİRİŞ

Toplumsal hareketler alanyazınında önkabuller üzerine herhangi bir uzlaşmadan bahsedilememesine karşın en azından “temel kavramların kesin ve açık tanımları üzerine bağlantı kurularak oluşturulmuş toplumsal hareket etiketi arkasındaki saklı anlamların çeşitliliğinin” farkına varılmasına gereksinim duyulmaktadır (Pakulski, 2007: 35-36). Kesinleş(tiril)miş tanım ve önkabullerin olmaması fenomenin ortak özelliklerinin tespit edilmesini muğlaklaştırmasına rağmen toplumsal hareketler alanyazınında Modernizm, Aydınlanma, Fransız Devrimi, Sanayi Devrimleri ve kentleşme gibi süreçlerinin getirdiği yapısal dönüşümler ortak kanaatler arasındadır. Bu olgulara koşut modern sosyal bilimlerin gelişmesi, toplumsal, politik ve iktisadi yapıları içeren ne olduğu, kime/neye karşı durduğu –özellikle önkabuller konularında- kuramsal boyutuyla uzlaşımın sağlanmadığı toplumsal hareketler fenomeninin tartışma alanlarını çeşitlendirmiş, toplumsal hareketler morfolojisinin değişimini gösteren farklı yaklaşımları ve bu yaklaşımların sınıflandırılmalarını ortaya çıkarmıştır.

Toplumsal hareketler fenomeninin değişen morfolojisini açıklayan teorileri sınıflandıran değerlendirmeler mevcuttur. Bunlardan biri modernizm/post-modernizm tartışmalarını toplumsal hareketler bağlamında değerlendirerek sunan süreklilik/kopuş sınıflandırmasıdır. Süreklilik/kopuş teorileri sınıflandırması, belirli açılardan hareketlerin morfolojik farklılık ve değişimini açıklayıcı ayrışmaları gösterebilmekte ve hareketler

¹ Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, chnkaymaz@gmail.com

için analiz imkânı tanıyabilmektedir. Bu sınıflamada temelde değişen toplumsal yapının diğer yapılara yansımaları ile hareketlere katılanların sınıfsal kimlikleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Çalışma, süreklilik/kopuş teorileri sınıflamasını yadsımadan, soyutlama düzeyini süreklilik/kopuş teorilerini de kapsayacak biçimde toplumsal hareketler üzerine yapılan farklı yaklaşımları üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki bağ (tarihin motoru), hareketlerin sınıfsal/kimlikli analizi (emek-gücünün konumu) ve birikim krizi (kâr oranlarının eğilimi) olmak üzere üç ölçekte değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bu amaçtan yola çıkarak çalışmada, toplumsal hareketler morfolojisinin değişimini açıklayan yaklaşımlar, “tarihin itici gücü nedir” sorusuna verdiği yanıtlar üzerinden sınıflandırılacak, yaklaşımların soruya verdiği yanıtlar teknoloji ile emekçi/emek-gücü bağlamında ilişkilendirilerek değerlendirilecektir. Yani yaklaşımların tasnifi, ilgili alanyazından farklılaşarak üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki bağlantının farklı yorumlamalarıyla yapılacaktır. Sınıflamada toplumsal hareketler değerlendirmeleri “teknolojik determinizm” ve “sermayenin birikim krizi” olarak iki farklı yaklaşım üzerine dayandırılmaktadır. Toplumsal hareketlerin örgütlenme ve stratejileri toplumsal ve politik alan içindeki işlevleri ile ölçek (küresel-ulusal-yerel) problemleri günümüzde sıklıkla tartışılan konular arasındadır. Ne var ki, hareketlerin niteliksel konumlarını kapsayan toplumsal hareketler değerlendirilmelerindeki örgütlenme ve strateji, işlev ve ölçek tartışmaları başka bir çalışmanın konusu olacağından bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

2. TARİHİN MOTORU TARTIŞMASI (ÜRETİCİ GÜÇLER İLE ÜRETİM İLİŞKİLERİ)

“İnsanlar yaşam için gerekli olan şeyleri üretmek üzere yeni yollar, maddi sorunları kolaylaştırır gibi görünen yollar buluyorlardı. Ancak bu yeni üretim tarzları grup üyeleri arasında yeni ilişkiler yaratmaya başladı. Belirli bir noktaya geldiğinde ya birbirleriyle olan yeni ilişki biçimlerini kabul etmek ya da geçimlerini sağlamanın yeni yollarını reddetmek zorunda kalıyorlardı” (Harman, 2015: 37).

Harman’ın değindiği insanların kendi yaşamları için yeni yollar arayışı Marx’ın materyalist tarih anlayışı’nın bir çözümleme içeriği olarak “insan faaliyetleri”yle ilişkilidir. Yeni yollar arayışı insan etkinliğiyle tarihin değişimini açıklayan temel unsurlardan biridir ve tarihin seyrini dönüştürebilme, bir insan etkinliği olarak “tarihi anlama çabası”nı taşımaktadır (Dirlik, 2007). Marx (ve takipçileri) tarihi anlama çabasında yapının (iktisat) önemini vurgulayıp, üretimin içerdiği üretici güçler ve üretim ilişkileri yönleriyle metodolojik bir analize girişirler.

Üretici güçler, üretim sürecinin öznel ve nesnel etkeni konumundaki insan, yani emek-gücü ile birlikte üretim teknolojisi, üretim organizasyonu ve üretime uygulanan bilimi (emek-gücü dışındakiler maddi üretim araçları) ifade ederken (Bilgi, 1992: 215), üretim ilişkileri (üretim araçlarına sahip olan ile olmayan arasındaki ilişki) üretim tarzıyla (biçimiyle) ilişkilidir. Üretici güçlerin gelişim düzeyi, belirli bir zamandaki insan ihtiyaçlarında kullanılan teknolojiyi yansıtır. Teknolojik gelişimdeki ya da emek sürecindeki değişimler emeğin üretkenliğindeki artışı belirtir (Callinicos, 2013: 138-139). Emeğin üretkenliğindeki artışın ya da teknolojik gelişmelerin nedeni, insanların yeni üretim biçimleri bulma yeteneklerindedir. İnsanların bu yetenekleri, kendi yaşamlarını sürdürebilmeleri adına emek sarfetmelerinden ileri gelmektedir. Emekten kastedilen insanların doğayla temellük ilişkisine girerek (doğayı kendine mâl ederek) doğanın içerisinde, doğayı bilinçli bir şekilde değiştirip, toplumsal bir evrimi (insan-insan ilişkilerindeki gelişim) sağlamalarındandır (Hobsbawm, 2014: 146-147). Dolayısıyla, üretim ilişkileri, toplumsal ilişkiler ile üretim tarzıyla iç içe bir biçimde olup herhangi bir üretimin gerçekleşmesi, emek gücüyle üretim araçları arasındaki ilişkiyle bağlantılıdır. Marx (1976: 195), insanlar arasındaki ilişkileri “Ücretli Emek ve Sermaye” yazısında şöyle açıklamıştır:

“[...] insanların, içinde üretimde buldukları toplumsal ilişkiler, *toplumsal üretim ilişkileri*, *maddi üretim araçlarındaki, üretici güçlerdeki değişme ve gelişme ile birlikte değişir, değişik biçim alır. Üretim ilişkileri bir bütün halinde toplumsal ilişkiler denilen şeyi, toplumu ve özellikle, belirli bir tarihsel gelişme aşamasındaki bir toplumu*, özgün ayırıcı nitelikte bir toplumu oluşturur. Antik toplum, feodal toplum, burjuva toplum, herbiri, aynı zamanda, insanlık tarihinde özel bir gelişim aşamasını belirten bu türden üretim ilişkileri bütünü oluştururlar.”

Üretici güçlerdeki değişimin tarihselliğine (üretim biçimi) yapılan vurgunun yanında, insanlar arasındaki ilişkiler, emek gücü ve üretim araçlarını kontrol edenlerce belirlenir. Herhangi bir üretim biçiminde toplumsal sınıflar bu kontrol sırasındaki çatışmanın ürünüdür. Üretici güçleri kontrol etmek, emek gücünde bulunanın ihtiyaçlarını karşılayacaklarını vadeden grup tarafından desteklerinin alındığı “toplumsal artı aktarımı” (Şenel, 2009) / “artığın temellük edilmesi” (Croix, 2013) mekanizmasıyla sağlanır. Bu azınlık grubun asıl amacı emek gücünün sağlayacağı artı değeri kendisine aktarmaktan başka bir şey değildir. Artı değerinin aktarımı sömürülen

ile sömüren (yönetilen ile yöneten) olmak üzere ikiye ayrılmış toplumun aralarındaki çelişkilerine (antagonizma) yol açar.²

Marx, Proudhon'un "Sefaletin Felsefesi" eserinden yola çıkarak 1847 yılında yazdığı "Felsefenin Sefaleti" (1979) adlı çalışmasında, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki bağlantıya değinmiştir. Marx'a göre (1979: 69-70), "[ü]rünlerin değişim biçimi üretici güçlerin değişim biçimine dayanır." Bununla birlikte bireysel değişim üretim biçimlerine karşılık geldiğinden "sınıfların uzlaşmaz karşıtlığı olmaksızın bireysel değişim olmaz." Başka bir deyişle, toplumsal tarihte her zaman sınıf mücadelesi vardır ve bu nedenle toplumsal ilişkiler insanlar tarafından üretilirler:

"Yeni üretici güçler sağlamak için insanlar, kendi üretim biçimlerini değiştirirler; kendi üretim biçimlerini değiştirmek, yaşamlarını kazanma yollarını değiştirmek için de bütün toplumsal ilişkilerini değiştirirler. El değirmeni size feodal beyli toplumu verir; buharlı değirmen ise, sınaî kapitalistli toplumu" (Marx, 1979: 100).

Son olarak 1859'da yazdığı "Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı" değerlendirmesinin önsözünde Marx (1993: 39), üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki ilişkide iktisadi yapının üstyapıyı altüst edeceğini açıkladığı devrim yasalarına değinmiştir:

"Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; *bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesiyle örtüşür.* Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç biçimleriyle örtüşen bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi yaşamın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilinçlerini belirleyen toplumsal varlıklarıdır. Gelişmelerin belli bir aşamasında, *toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde devindikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da, bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan, mülkiyet ilişkilerine ters düşerler.* Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir *toplumsal devrim* çağı başlar" (italikler bana ait).

Marx'ın bahsettiği anlamda üretim ilişkileri, kapitalist üretim tarzı (toplumun iktisadi yapısı) ile üstyapının somut temeli konumundadır. Belirli bir tarihte üretici güçler üretim ilişkilerine ters düşmezlerse üretim ilişkileri mevcut üretim tarzının farklı evrelerinde sürdürülmeye devam eder. Ancak eğer üretici güçler, mevcut üretim ilişkilerini yeniden üretmede yetersiz kalırsa başka bir üretim tarzının inşa edeceği farklı bir üretim ilişkileri düzenlemesi tarafından zorlanacaktır. Ne var ki, başka üretim ilişkileri eski üretim tarzlarında filizlenebilir. Bunun nedeni, özellikle mevcut üretim ilişkilerindeki sınıf mücadeleleridir. Toplumsal maddi üretici güçlerin mevcut üretim ilişkilerine ters düşmesi üretim ilişkilerinin öncelikli bir şekilde üretici-güçlerin gelişimine, yani emek-gücü³ ve teknolojiye bağlılığını gösterir. Başka bir deyişle, tarihin itici gücü nedir? sorusunun yanıtı teknolojinin mi yoksa emek-gücünün mü olduğu tartışmasından ileri gelir.

Toplumsal hareketler fenomeni üretim ilişkilerinin içerisinde yer aldığından bu tartışma toplumsal hareketler fenomeni analizleriyle sürdürülebilir. Başta belirtilmeli ki üretici güçler ile üretim ilişkileri üzerinden yapılan analizler tarihsel ve toplumsal değişimle içiçedir. Zira -Harman'ın (2015: 10) tabiriyle- tarihin dünyayı değiştirebilmenin anahtarını sunarak içinde yaşanan hayatların hakkında insanın nasıl insan olduğu öyküsünü anlattığından tarih tüm toplumsal hareketleri "tarihsel ve çağdaş toplumsal bellekte" (Frank ve Fluantes, 1993: 152) kendi yerlerine yerleştirerek içinde yaşadığımız dünyanın anahtarı olup olmama ölçüsünü gösterebilmektedir. Nitekim tarihi nasıl algıladığımız, toplumsal hareketler fenomeni üzerine yapılan analizleri belirleyen temel unsurlardan biri olmuştur. O halde toplumsal hareketlere üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki ilişkiyle bakarak anlamak mümkündür.

² En genel anlamıyla, bu çelişki, artı değer üretimini kontrol eden ve artı değere el koyan (sömüren) ile artı değer üreten değer paylaşımında, dolaşımında ve yeniden üretilme faaliyetlerinde bulunanlar (sömürülen) arasındadır. Bunun yanında, kapitalist üretim tarzında sermaye ve emek olarak ikili bir ilişki oluşmaktadır. Kapitalizmin tarihinde sermaye sürekli bir şekilde sermaye birikiminin önündeki engelleri kaldırma eğiliminde olmuştur. Yani sermaye kâr oranlarının düşme eğilimine karşı tedbirler alır. Bir ilişki olarak sermaye tüm üretim tarzlarında (tarihsellik) emekle karşı karşıya gelmektedir. Marx'a göre (2012: 277), her sermaye nesneleşmiş emek olsa bile, her nesneleşmiş emek sermaye değildir. Emek konusunda ise toplumdaki sömürülen kısmında doğrudan artı değer üreterek (kol işçisi) sermayenin artı değere el koymasına katkı sağlayan "üretken emek" (altyapı) ile varlıklarının doğrudan artı değer üreten emekçileri bağlı olduğu (kafa işçisi) "üretken olmayan emek" (üstyapı) ayrımı yapmak mümkündür.

³ Burada emek ile emek gücünü (emek kapasitesi) ayırmak gerekir. Emeğin ürettiği artı değere el konulan, metalaşan emek-gücü, ücret karşılığında pazarda satılır. Dolayısıyla emek-gücü üretici güçlerin içerisine dâhil edilir (Marx, 1986: 156-157).

Bu bağlamda toplumsal devrim momenti harici (zaman zaman bu momentte yol açabilir ya da momenti tetikleyebilir) mevcut üretim tarzında üretim ilişkileri iki yönde mevcut üretim tarzını zorlar, hatta mevcut tarzın farklı bir evresine geçmesine yol açabilir. Birinci yön, Marx'ın "ilkel birikim" dediği kapitalist formasyonun proletaryayı özgür ama yersiz-yurtsuzlaştıran doğrudan ya da dolaylı denetimiyle ilişkilendirilebilir. Süreçte, yeni tarz bağımsız üreticilerin direnişini kırabilmek adına mülksüzleştirme yoluna gitmiştir. Marx'a (1979: 729-732) göre ilkel birikim, yığınları mülksüzleştirmekle kalmamış ücret sistemini devlet gücünü kullanarak (ekonomi-dışı zor) disiplin altında tutmaya çalışmıştır. Yani kapitalist üretim tarzının sürdürülmesinde ilkel birikimden (bu süreklilik içerisinde) sermaye birikimine geçişte toplumsal formasyonun değişimine ihtiyaç vardır.

Toplumsal formasyonun değişimine duyulan ihtiyaç kapitalist ilişkilerin çelişkili doğasından kaynaklanır. Bu, kapitalizmin "çift yönlü hareket"e sahip olduğunu gösterir (Polanyi, 2011: 191). İşte birinci yön, kapitalizmin piyasada koşulsuz genişleme/yayıma ihtiyacıdır. İktisadi yapıda yeterli artı değer aktarımının gerçekleşmemesi, (ya da yetersiz artı değer aktarımı) mevcut üretim tarzını zorlayacağından sistemi krize sokabilir. İkinci yön ise sermayenin genişleme ihtiyacına karşı engelleri oluşturan üretim ilişkilerinin içerisinde varolan harekettir. Kapitalist formasyon toplumsal yapıyı her açıdan disiplin altına alamaz. Ayrıca disiplin mekanizmasının geçiciliği mevcut üretim tarzının zaman zaman tehdit edilmesine yola açabilir.

Kısaca, kapitalist formasyon sermaye sisteminin sürdürülmesi için ekonomi-dışı baskı ve disipline edici düzenlemeye gereksinim duymuştur (Wood, 2011: 38; Wood, 2008: 46, 305-307). Ekonomi-dışı baskının birinci yönü, disipline edici düzenleme ikinci yönün varlığıyla yeniden-üretim mekanizmasını sağlamaktadır. Bu iki yön, çatışmaları ve başka eğilimleri içerir (Özuğurlu, 2003: 178). Çatışma ve başka eğilimlerin temelinde farklı proleterleşme biçimleri yatmaktadır. Proleterleşme süreci mevcut kapitalist üretim tarzında iki aşamalı gerçekleşir. Offe'nin anlatımıyla proleterleşmenin birinci aşaması (pasif) kişinin geçim kaynaklarının giderek gerilemesi, yani mülksüzleşmedir. İkinci aşama (aktif) ise mülksüzleşenlerin işgücü piyasasına girmesidir (Özuğurlu, 2003: 187). Proleterleşme sürecinde, toplumsal hareketler farklı biçimlerde başka eğilimlerin ürünü olarak kapitalist formasyona tehditlerini sürdürürler.

Bu anlatıdan yola çıkarak, tarih ve toplum üzerine yapılan soyutlamaların yapıları (iktisadi, politik, toplumsal) parçalı ilişkiler bağlamında değerlendiren, bu değerlendirmelerde bazı yönlerden yapılararası özerkliğin varlığını önkabul olarak sunan toplumsal hareketler anlatıları (anaakım denebilecek Amerikan sosyolojisi, yeni toplumsal hareketler teorileri, sivil toplum teorileri vd.) ile hareketlerin tarihselliğinin yanı sıra toplumsal, politik ve iktisadi yapıların bütünlüklü bir değerlendirmesini sunan yaklaşımlar bulunmaktadır.

Toplumsal hareketler morfolojisinin değişimini açıklayan iki farklı yaklaşım "tarihin itici gücü nedir" sorusuna verdiği yanıtlar üzerinden şu şekilde sınıflandırılabilir:

3. BİRİNCİ YAKLAŞIM: ÜRETİCİ GÜÇLER VE TOPLUMSAL HAREKETLER

Bu yaklaşımda toplumsal hareketlerin morfolojik yapısındaki değişimlere vurgu, tarihsel gelişmenin özellikle teknolojik yorumuyla bağlantılıdır. Üretici güçler geliştikçe/değiştikçe diğer tüm yapıların değiştiği düşünülür. Bu nedenle, sanayi devrimleri bu yaklaşımlar için önemli uğraklar arasında yer aldığından başlangıç noktası sanayi devrimleri alınır ve önkabuller bu uğrak sonrası doğrularla temellendirilir. Teknolojinin gelişme sürecinde toplumsal yapıda değişimlerin yaşandığı ve dolayısıyla bu yeni yapının ihtiyaçları doğrultusunda farklı toplumsal hareketlerin ortaya çıktığı iddia edilir. Sözgelimi Cohen (2007), üretici güçleri, iktisadi yapı ile üstyapıdan bağımsız bir gelişim sürecini takip ettiğini düşünür. Üretici güçlerin ekonomik değil maddi olduğunu iddia eden Cohen (2007), böylece Marx'ın materyalist tarih anlayışının teknolojik açıklamasını (teknolojik determinizm) yapar. Bunun anlamı, teknolojiye tarih ve toplumdan bağımsız, tarih ve toplumu şekillendiren kendinden menkullüğün bahşedilmesidir (Dirlik, 2007). Nitekim üretici güçler üzerine yapılan bu değerlendirme üretim ilişkilerinin içeriğini de değiştirmektedir.

Zira bu değerlendirmelerin etkisinde yapılan analizlerde, verili koşulların 1960'larla birlikte değişmesiyle, siyasal partiler, sendikalar vb. üzerinden özellikle sınıfsal temelli yapılan, klasik anlamdaki siyaset yapma tarzının yerine; "yeni" toplumsal hareketler tartışmalarına dâhil edilebilecek kültürel kimliklerin ön plana çıktığı, politik alanda iktidarı ele geçirmeye yönelik stratejilerin belirlendiği anlayışa karşıt feminizm, ekoloji, ırkçılık karşıtı vb. yeni siyasal anlayışın öğeleri haline geldiği (Ataay ve Kalfa: 2008: 40) iddiaları alanyazına hâkim olmaya başlamıştır. Dolayısıyla, modernitenin klasik sosyolojisi için yeni toplumsal hareketlerdeki aktörler, coğrafi, kültürel ve toplumsal özgünlüklerinden kurtulan insanlığın evrensel değer ve normlarla –yani akıl ile- uyum içerisinde işleyen bir topluma doğru ilerlemesini ifade etmesinden dolayı sistemdeki örtüşmeleriyle, özdeşleşmeleriyle ve toplumsal yapıya entegrasyonlarıyla görülmüşlerdir. Klasik sosyolojinin aktörleri özdeşleşmesi ile modernitenin "kollektif bilinç"le rasyonelliğe ulaşılması, yani ilerlemecilik

sorunsal toplumsal hareketlerin mücadelelerinde dar bir alan bırakmıştır (Touraine, 1999: 35-38). Ancak klasik sosyolojinin çöküşü toplum fikrini eleştirerek toplumsal olanın yerine politik olanı getirmiştir. Bu ikilik “[b]ir yanda toplumsal hayatı yutan totaliter güç; diğer yanda siyasal arenada birbirleriyle mücadele eden baskı grupları ve karar alma mekanizmaları” (Touraine, 1999: 39) olarak tarif edilebilir. İşte yeni toplumsal hareketler klasik sosyolojinin çöküşünü ifade etmekte, bunun yerine Touraine’in (1999: 41) dediği “kolektif bilinci ve değerleri ile güçlü bir toplum ile arzu ve çıkarların özgürleşmesi arasında gerçekleşen bir seçim”i göstermektedir. Zira bu hâkim anlayışla artık, hareketlerin sınıfsal olmaktan çıktığı, bunun yerine, hareketlerin kimlik, statü ve değer temelli hareketlere dönüştüğü iddia edilmektedir. Bu iddianın temelinde, piyasa kapitalizmi evresinde işçilerin, sağlıksız koşullarda yaşadığı, konut sorununun aşılamadığı, temel ihtiyaçlarını dahi giderememesinden dolayı gelişen işçi sınıfı siyaseti, tekelci kapitalizmin sonuyla değişime uğradığı gerekçesi yatmaktadır.

1960’lardan sonra işçi sınıfının yaşadığı temel problemleri aşmaya başlamasıyla yaşamsal ihtiyaçlarına yönelik sınıf siyasetinden, sanayi sonrası dönemle temel ihtiyaçlara ulaşmadaki endişe geride kalarak, post-materyalizm olarak adlandırılan değer temelli siyasete geçilen bir toplumsal muhalefet ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle, sanayi toplumlarında gelişim ve sosyal refah devleti uygulamaları devam ettikçe, materyalist dönemdeki bireyin temel ihtiyaçları karşılanmaya başlanmakta (Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisindeki temel ihtiyaçlar), bireysel değerler güçlenmektedir. Bu da postmateryalist değerlerin gelişmesine neden olmaktadır. Inglehart’a (1977) göre, değerler sistemindeki değişim, yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasındaki temel faktördür. Bu gelişmenin altında yatan etken ise, post-endüstriyel çağın başlamasıyla yaşanan sosyolojik değişimlerdir. Post-endüstriyel toplum, kapitalist modernleşmenin ilerlemeciliğiyle (nicel özellik) teknolojik ve bilimsel yeniliklerle birlikte endüstri toplumunun aşılmasıdır. Başka bir deyişle, hâkim anlayıştaki önkabule göre klasik sosyolojideki çoğulluktan çağdaş sosyolojideki tekilleşmeye doğru evrilme post-endüstri toplumunun özelliği haline gelmiştir (Touraine, 1999). Bu tekilleşme evresiyle toplumsal hareketler morfolojisi, politiklikten kültürelcilğe geçiş yaşamıştır (Melucci, 1999: 81; Buechler, 2000: 48; Coşkun, 2006: 70).

Temel iddia, kısaca, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan toplumsal politik ve iktisadi dönüşümün ardından, toplumsal hareketleri anlamak için tartışmaların yoğunlaştığı genel(leştirilmiş) görüş (anaakım alanyazın), eski geleneksel hiyerarşilerin azalmasıyla çeşitli indirgemeci düşüncelerin zayıflaması ve yeni toplumsal farklılıkların ortaya çıkmasının sonucunda sınıf analizlerinin yetersizliğinin belirginleştiğidir (Clark ve Lipset, 2007: 75). Sınıfın tartışmalı yapısının ve analizlerin yetersizliğinin düşünülmesi, toplumsal yapıyı en önemli çözümleme birimi olarak görenler; sınıfın toplumsal ilişkilerdeki belirleyiciliğini kaybettiğini düşünenler ve sınıf dışında toplumsal tabakalaşma ve farklılaşmanın (statü, meslek ve gelir grubu) önemine vurgu yapanlar arasındaki tartışmanın sürmesinden kaynaklanır (Öngen, 2014: 42). Özellikle yeni toplumsal hareketlere katılanların sosyolojik bileşenleri işçilerin oluşturulmamasından dolayı hareketler işçi sınıfı-dışıdır. Bu bakışta, proletarya sanayi işçileri olarak tanımlanmaktadır. Bunun yanında eğer proletarya tüm ücretli emeği içeriyorsa yeni toplumsal hareketlerin kitleleri proletarya kapsamına girmektedir. Bu sefer de hareketlerin taleplerine bakmak gerekebilir. Kaldı ki hareketlerdeki talepler emek-sermaye çelişmesine dayandırılmadığından sınıfsal kimliklerin ön planda tutulmadığı ayrı bir tartışma konusunu başlatmış olacaktır (Acar-Savran, 2006: 104-105). Öyle ki hareketler üzerine yapılan analizlerde, sınıf paradigmasını reddedenler (“savunmacı ‘orta sınıf’ hareketleri”), yorumlarını değiştirenler (“işçi sınıfı ya da yeni işçi sınıfı -sosyalist orta sınıf- hareketi”) ve hareket ile sınıf arasındaki yapıyı yeniden tanımlayanlar (“yeni sınıfın çıkarları ve tarzlarının eklemeleri olarak Batı’da sözcümleri çevre hareketleri” özellikle Bell, Gouldner, Inglehart, Habermas, Touraine’in aralarında bulunduğu ve post-endüstriyel evreye vurgu yapanlar) yoğunluktadır (Pakulski, 2007: 37-38).

Bu toplumsal hareketler yaklaşımını, rasyonalist, kolektif davranışçılık, kalabalıklar ekolü gibi klasik tartışmaların yanı sıra kaynak mobilizasyonu, yeni toplumsal hareketler teorisi ve sivil toplum teorileri analizlerinde görebilmek mümkündür. Ortak noktaya bakıldığında, teknolojinin diğer yapılar üzerindeki etkisi göze çarpmaktadır. Emek-gücü konusunda ise proletarya üzerinden yapılan analizlerden kültürel kimlikler ve değer temelli analizlere doğru geçişi ifade eden post-endüstriyel toplum (Bell, Piore ve Sabel) ya da kitle toplumu; örgütsel toplum (Urry, Offe); programlanmış toplum (Touraine); ağ toplumu ya da enformasyon toplumu (Castells) gibi sınıflamalar toplumsal hareketler analizlerini emek gücünün öneminden teknolojiye doğru taşıdığı söylenebilir (Erbaş ve Coşkun, 2007: 8).

Eğer sanayi devrimi 18. yüzyıl sonrasından itibaren bir kırılma yaratmışsa, kırılma sonrası diğer yapılarıdaki değişimin devamlılığını sürdürmektedir. Aslen bakıldığında, üretici güçlerin değişiminin diğer yapılarıdaki etkisi olağandır. Sözcümleri, bu konuda Raymond Williams (1989: 82-83), teknik ya da teknolojik değişimin sonuçlarının tarihin tamamını belirlediğini (üretici güçler), teknolojik yeniliklerin hepsinin modern insanı ve koşulları yeniden oluşturduğunu düşünür. Ancak buradaki problem üretici güçlerin tarihin tamamını belirleyip

belirlememesi değil, üretici güçlerin tarihsellikten çıkartılarak (yalnızca kapitalist üretim tarzına indirgenerek) konumuna gereğinden fazla önem verilmesidir. Zira bu yaklaşımdan hareket edenler, üretici güçlerin önemine vurgu yaparken üretim ilişkilerini edilgen bir konuma indirgeyebilmektedir. Dolayısıyla, teknolojik determinizm olarak tarif edilebilecek bu yaklaşımın diğer üretim biçimlerini ve kapitalizmin devinim yasalarını içine alacak biçimde bir değerlendirmesi bulunup, olası farklı biçimleri hesaba katmadan (yani tarihselliği) teknolojik gelişmenin (üretici güçler) toplumsal hareketlerin morfolojisinde değişimlere neden olduğu, yani toplumsal hareketlerin yalnızca edilgen bir pozisyonda yapılara müdahale edebildiği önkabulünün varlığından hareket edilmektedir. Hatta tarihin itici gücüne etki edebilecek üretim ilişkilerindeki sınıfsal ve mülkiyet ilişkilerinin post-endüstri çağıyla beraber merkezi konumlarını yitirdiğini dile getirebilmektedirler.⁴

Dahası ilgili alanyazının önkabulünden farklılaşan ve toplumsal hareketleri farklı konumlandıran, üretici güçlerin belirleyiciliği ile mevcut üretim biçiminin dâhilindeki sistemin krize girmesi arasında bağlantı bulunduğunu iddia eden yaklaşımlar vardır. Bu yaklaşımların iddiası, üretici güçler ile üretim ilişkisi arasındaki bağlantıyı keşfetmek, mevcut üretim biçimindeki sistem krizinin nedenini araştırmak ve bu tarihsellik içinde alternatif yolları aramaktır. Yaklaşımlar hâkimleşerek anaakımlaşan alanyazınından farklılaşarak toplumsal hareketler konusunda sınıfsal analizlerin geçerliliğini koruduğunu düşünmektedirler. Bu bakış açısında, sınıf mücadelelerinin, dolaymlanarak yeni toplumsal hareketlerin somutlaşmasıyla görünür kılındığı, bundan dolayı sınıf mücadeleleri ile yeni toplumsal hareketler arasında bir bütünlük söz konusu olduğu savları yer almaktadır (Acar-Savran, 2006: 107-108). Anaakımın aksine, bu alanyazın ağırlıklı bir biçimde özellikle 1970'lerden itibaren sınıf analizlerinin giderek azalmış görünse de toplumsal hareketler fenomeninin sınıf mücadelesinin bir parçası olduğu iddiasını taşımaktadır.

Üretici güçlerin belirleyiciliği ile sistem krizi tartışması temelde Marx'ın 1858'de taslak olarak hazırladığı ve daha sonra bir başlığından Kapital'in oluşturulduğu "Grundrisse" adlı el yazmalarına dayanır. Kapitalizmin uzun dönemli (örneğin Kondradief dalgaları) çeşitli dönemsel krizler yaşadığını iddia eden, krizlerin etkisiyle kapitalizmin farklı evrelere girdiğini ve toplumsal hareketlerin farklı biçimlerinin ortaya çıktığını düşünen bakış açılarıdır. Bu yaklaşımlar, teknolojik değişimlerin diğer yapıları değiştirdiği düşüncesinin tersine, kapitalizmin her ihtiyaç duyduğunda teknolojinin gelişmesi ve sonrasında diğer yapıların değişime uğradığı iddiasını taşır. Kısaca bu yaklaşımlarda ekonomik düzenin ritimlerini açıklamaya girişmek üzere yola çıkılmış ve bu ritimlere daha sonra toplumsal hareketlerin ve mücadelelerin özgül ritimleri eklenmiştir (Bensaid, 2013: 22).

Ernest Mandel, kapitalist üretim tarzında sermayenin devinim yasalarını açıklayıp kapitalizmi evrelere ayırarak inceleme işine girişir. Mandel (2013: 26) bu amaçtan yola çıkarak, sermaye ile emek arasındaki sınıf mücadelesi, kapitalist ideolojinin rolü, dünya ticaretindeki egemen biçimleri kapitalizmin birbirini izleyen tarihsel aşamalarına bakmak gerektiğini düşünür. Mandel'in yaklaşımını takip eden Fredric Jameson'a (2008: 76-77; Acar-Savran, 2006: 39) göre, teknolojik gelişmelerin nihai olarak bir belirleyicisi değil, bu teknolojik gelişimin sermayenin gelişiminin bir sonucudur. Jameson (2008: 76), sermayenin farklı dönemlerde makinenin gücünü, teknolojik devrimin çeşitli evrelerini birbirinden ayrılması gerekliliğini, bundan dolayı sermayenin egemenliğindeki makinelerin gelişimini açıklamak gerektiği kanaatindedir. Bu üretici güçlerin gelişimi doğrultusunda kapitalizm içinde her biri kendinden bir öncekinin diyalektik bir gelişimi söz konusudur. Bu da toplumsal hareketler üzerinde farklı bir tartışma konusu açmış olur.

4. İKİNCİ YAKLAŞIM: SERMAYENİN BİRİKİM KRİZİ VE TOPLUMSAL HAREKETLER

Bu yaklaşım kapitalizmin devinim yasalarını (özellikle kâr oranlarındaki düşme eğilimleri) takip ederek, sermayenin birikim krizine dayalı anlatılardan yararlanır. Marx'tan yola çıkarak toplumsal ve tarihsel ilerlemenin motorunu değerlendirirken yine üretici güçlerin belirleyiciliği ön planda tutulmasına karşın üretim ilişkileri ve dolayısıyla üretim biçimindeki krizler değerlendirmelerine dâhil edilir. Buna göre, kapitalist üretim tarzı (biçimi) içerisinde sermaye, birikim krizine girdiğinde diğer yapılar yeniden yapılandırılacağından toplumsal hareketlerin morfolojisi de değişime uğrayacaktır. Genel anlamda, kapitalizmin farklı evrelerinin analizine girildiğinden sermayenin birikim krizi, kapitalizmin yeni bir aşamasına işaret etmektedir.

Bu yaklaşımdan hareket edenler teknolojik gelişimiyle diğer yapıların değişmesi sonrası oluşan post-endüstriyel toplumun varlığı üzerine yapılan tartışmalara müdahalelerde bulunur. Sermayenin bugüne değin metalaştırmadığı alanlara doğru" yayılım gösterdiği geç kapitalizm evresi (Mandel), teknolojinin nihai

⁴ Bu görüşe örnek bkz. "New Social Movements" (Habermas, 1981); "Elveda Proletarya" (Gorz, 1986), "Hegemonya ve Sosyalist Strateji" (Laclau ve Mouffe, 2012); bu görüşün eleştirisi için bkz. "Sınıftan Kaçış" (Wood, 2001) ve "Kapitalizm Demokrasiye Karşı" (Wood, 2008).

belirleyiciliğini göstermemekte, aksine sermayenin yayılımı adına kapitalist dünya sisteminin eşitsiz ve bileşik gelişimini yansıtmaktadır. Zira bu yayılım “kapitalist olmayan ilişkilerden başlar ve bu kapitalist olmayan çevre (periferi) ile sürekli, sömürücü, metabolik bir değiş tokuş çerçevesinde ilerler” (Mandel, 2013: 61). Sözelimi, Mandel’e göre (2013: 62), kapitalist sistemde ilkel birikim süreçleri değer yaratabilmek adına daima sermaye birikimi süreciyle bir aradadır. Başka bir deyişle, kapitalizmde sermaye birikimi süreci, ilkel birikim alanlarının belirleyicisi rolünü üstlenmektedir. Bu da toplumsal alanda zorlamaya dayalı bir üretim biçiminin varlığının işaretidir.

Öyle ki, 18. yüzyılın sonuyla başlayan değişimle, -Mandel’in değindiği gibi- kapitalizm “piyasa kapitalizmi” evresine girmiş, toplumsal alanda yeni mücadelelerin ortaya çıkmasıyla modern anlamdaki toplumsal hareketler teriminin “hareket” ifadesi alanyazınındaki yerini almıştır.⁵ Böylece modern anlamda toplumsal hareketler fenomeni, 18. yüzyıl sonu, 19. yüzyıldaki toplumsal değişimlerin bir göstergesi olarak, ilkin ağırlıklı bir şekilde işçi sınıfı, ulusal kurtuluş ve demokratik hak talebi mücadelelerini belirtmek için kullanılmıştır. 19. yüzyıldaki kapitalizmin tekeli evresi ise kapitalizmin ulusal piyasaların sınırlarını yıktığı evrede imparatorlukların yıkılışı ve ulusal kurtuluş hareketlerinin yoğunluk kazandığı dönem başlatmıştır. Bunun yanında, işçi hareketleri, çelişkilerin yoğunlaştığı dönem itibarıyla giderek güçlenmiştir. Bu dönemdeki toplumsal hareketlerin liderleri ve takipçileri (düşünsel temelli), hareketleri yalnızca toplumsal niteliğiyle değil aynı zamanda politikliğiyle değerlendirip genel olarak devlete yönelmiş, devleti ele geçirmeyi ve iktidara gelmeyi hedeflemişlerdir. Nitekim toplumsal hareketler teriminin “toplumsal” tarafı kapitalizmin bu iki evresinin sonuna değin henüz politiklikle ötekileştirilmiş değildir.

Kapitalizmin geline son evresi ise geç kapitalizmdir. İkinci Dünya Savaşı’nın sonunda başlayan, çokuluslu sermayenin hâkimiyetinin kurulduğu geç kapitalizm evresinin özelliği sermayenin emperyalizm evresinden daha fazla küresel bir nitelik kazanması, dünya çapında girilmedik hiçbir kovuk bırakmamacasına yayılmış olmasıdır. Bütün kapitalizm öncesi adacıkların kapitalizmin içine çekildiği, bütün üretimin meta üretimine dönüştüğü bu en arı biçimiyle kapitalizm, gerçek anlamıyla evrenselleşmiştir” (Acar-Savran, 2006: 39). Bu evre, özellikle gelişmiş sanayi ülkelerinin özgül bir rahatlığa kavuştuğu, Hobsbawm’ın deyişiyle İkinci Dünya Savaşına kadar olan “Aşırılıklar Çağı”ndan dünyadaki gayri safi milli hâsılasının üç buçuk katına çıktığı, gelişmiş ülkelerde neredeyse tam istihdamın sağlandığı “Altın Çağ”a geçişi ifade eder (Callinicos, 2011: 341). Hobsbawm (2011: 7), İkinci Dünya Savaşı sonundan yaklaşık 70’lerin başına kadar geçen zamanda, olağanüstü iktisadi büyüme ve toplumsal dönüşümün yaşandığını düşünür ve bu evreyi diğer dönemlerle kıyaslayarak Altın Çağ olarak görür. Hobsbawm’a göre (2011: 12), “Altın Çağ tarihte ilk kez, daha çok devlet sınırlarının ötesine geçen (geçişsel olarak) ve dolayısıyla devlet ideolojisinin sınırlarını da aşan, tek, giderek bütünleşmiş ve evrensel bir dünya ekonomisi yaratmıştı. Sonuçta bütün rejimlerin ve siyasi sistemlerin kurumlarına dair kabul edilmiş fikirler zayıfladı.” Bu evre -Wallerstein’in (2009: 36) ifadeleriyle- kapitalist dünya (sistemi) ekonomisinde hegemonik (üstyapı) ve Kondradieyef (iktisadi yapı/gerçek yapı) döngülerin çakışmasıyla başlamıştır.⁶ Bu çakışma noktaları 1945-1967/73 dönemlerine denk gelir. Kapitalist Dünya Sistemi, dört yüz yıldır kırsallığın yok edilmesini sağlarken, özellikle 1945-1967/73 döneminde bir sıçrama yaşayarak, Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya tamamen; Güney’i de kısmen kentleştirmiştir (Wallerstein, 2009: 44). Bunu doğuran temel nedenlerden biri kapitalist sistemdeki ‘aşırı birikim sorunu’nun aşılmasıdır ve bu durum, 20. yüzyılın ilk yarısında kentlerin yeniden yapılanmasıyla sonuçlanmıştır. Özellikle kent mekânlarında görünür hale gelen bu yeniden yapılanma, aslen, tekeli kapitalizm evresinden başlayarak devam eden sürecin giderek yaşam biçimlerini değiştirmesidir (Harvey, 2013: 48-50; Şengül, 2009: 20). Ancak, bu evredeki ekonomik büyüme ve politik istikrar sürecinin, toplumsal muhalefeti dindirmesi gerektiği düşünülürken toplumsal eleştiriler çok daha umutsuz bir tona bürünmüşlerdir (Callinicos, 2011: 342). Bunun en açık göstergelerinden biri, 1960’lar öncesindeki, ücretli emeğin dışında kalan kadınların, göçmenlerin, Üçüncü Dünyadaki tarım çalışanlarının vb. çeşitli toplumsal kesimlerin, giderek ücretli emek konumuna getirilerek proleterleş(tiril)mesidir (Acar-Savran, 2006: 41). 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğunlaşan proleterleşme süreci, köylülüğün büyük oranda ölümüyle sonuçlanmasına neden olarak dünyayı geçmişinden koparmıştır. Neolitik çağdan bu yana toprak (tarım) ve havancılıkla yaşayan, balık tutan, köylü ve çiftçinin, nüfusu giderek azalmıştır (Hobsbawm, 2011: 390-391). Başka bir deyişle, Wallerstein’in kapitalizmin bir yandan ücretli emeğin katılımını artırmasıyla katılan yeni gruplara evrenselcilik/eşitlik bilincini geliştirmesi diğer yandan kimliklerin çatışmalarını yeniden-üretmesi dediği ideolojik formasyonu yarattığı 19. yüzyıldaki

⁵ Toplumsal (sosyal) terimi de benzer bir dönemde (19. yüzyıl) ortaya çıkmıştır.

⁶ Hegemonik safhanın düşüşünün semptomları olan fenomenler şunlardır; büyük güçlerin artan ekonomik güçleri, paranın istikrarsızlığı, finans piyasalarındaki otorite kaybı, halkın sisteme güveninin azalması vb... Kondradieyef B safhasının semptomları olan fenomenler ise şunlardır; üretimde büyümenin yavaşlaması, kişi başına üretimde düşüş, işsizlik oranında yükselme vb... (Wallerstein, 2009: 36). Araştırmalardan bazıları toplumsal hareketler ile uzun Kondradieyef dalgaları arasında bağlantı olduğunu saptamışlardır. Tartışma için; bkz. “Toplumsal Hareketler Üzerine On Tez” (Frank ve Fuentes, 1993: 154-155).

Kış-2016

Winter-2016

Cilt: 5 Sayı: 10 (76-87)

Volume: 5 Issue: 10 (76-87)

proleterleşme süreci, 20. yüzyılın ikinci yarısında, genişleyerek devam etmiş, bu somut durumun değişimiyle nesnel ve öznel maddi pratikler de değişime uğramıştır (Wallerstein, 2007; Acar-Savran, 2006: 120-121). Marx'ın "gerçek" tabiyet (içerilme) kullanımından hareketle emek-gücünün uluslararasılaşmasıyla (üretim küresel ölçekte toplumsallaştırılması) ulusal ve etnik kimliklerin üretilmesi, emekçi sınıfların ise direniş potansiyelinin kimliksel veya değersel pozisyona doğru değişime uğratıldığı Balibar'ın (Balibar ve Wallerstein, 2007: 188-224) sınıf mücadelesi konusundaki değerlendirmeleri bu noktada önem taşımaktadır (Tosel, 2015).⁷ Zira giderek üretim ilişkileri farklı temalarla dolaylı olarak görünürlüğüne yitirmeye başlamıştır. Ne var ki, verilen nesnel koşulların değişiminin pratiği, -eğer 1968 Mayıs'ı bir gösterge kabul edilirse- farklı mücadelelerin (feminizm, ekolojik hareketler, savaş karşıtı hareketler, öğrenci hareketleri vb.) somutlaşma biçimlerini görünür hale getirmiş, bununla beraber, proletaryanın nesnel koşullarının kendisine verilen dönüştürücü gücünün niteliği çeşitlenerek devam etmiştir.

Bu yaklaşımdan yola çıkan analizler kendi içerisinde farklı tartışmalarla açıklanmaktadır. Birinci tartışma noktası, teknolojik determinizm anlatısından neredeyse tam tersi bir yol izleyerek üretici güçlerdeki değişimin yanı sıra üretim ilişkilerinin önemine vurgu yaparak politik olanın yapısındaki değişimlerin toplumsal hareketlerin morfolojisindeki değişimi etkilediğini belirtir. Bu yaklaşımdan hareket edenler için emek-gücü (ve tabii toplumsal hareketler) edilgen olmaktan çıkıp yapıları etkileyebilen konuma taşınmıştır. Dolayısıyla, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasında diyalektik bir ilişki kurularak, üretim ilişkilerinin önemine vurgu yapılmıştır. Sözgelimi Antonio Negri (2004: 92-94), Marx'ın Grundrisse'ndeki kriz teorilerinden yararlanarak (hatta Marx'tan sermayenin yapısındaki değişimin teknolojik değişimi gerçekleştirdiği savından farklılaşmıştır) kapitalizmin krizlerini sermayenin proletaryayı denetleme çalışmalarından kaynaklandığını düşünür. Her kriz döneminde, emek-gücü kendisinin farkına varacak ve sınıf mücadelesini ayrıcalıklı bir konuma yükseltecektir. Negri'nin (2006: 165-166) ifadeleriyle kendisini değerlendirme hakkında bir bilince sahip ol(a)mayan emek-gücü birikim krizi dönemlerinde düşünme yeteneği elde ederek politik bir mücadeleye girecektir. Elbette sınıf mücadeleleri, yalnızca politik bir mücadeleyi belirtmek dışında, aynı zamanda "mülksüzlerin, mülk sahibi sınıf tarafından sömürülmesinin" de anlamını yansıtır (Croix, 2013: 95). Negri (ve Hardt) bu konuda şunları söyler (2008: 277-278):

"Kapitalist kriz, sadece aşırı birikimin yeniden yatırıma dönüşmemesinden kaynaklanan bir sorun değil; aynı zamanda üretim ilişkilerinin yeniden düzenlenmesiyle proletaryanın sisteme yönelik saldırısının ürünüdür. Kapitalist emek rejimine yönelik saldırılar disipline ve çalışmaya karşı bir olumlama içerisinde yeni bir pratik ve hayat tarzlarını şekillendiriyordu. Ayrıca, ...kapitalist emek piyasalarındaki bölümlenmelerin altüst olmasına yardım etti. Emek piyasalarının önde gelen üç özelliği -toplumsal grupların (sınıf tabakası, ırk, etnik köken ya da cinsiyete göre) ayrılması, emek piyasasının akışkanlığı (toplumsal hareketlilik, hizmet sektörüne kayış, doğrudan ve dolaylı üretken emek arasındaki yeni ilişkiler vb) ve soyut emek piyasalarındaki hiyerarşiler- işçi taleplerinin artan kıtlığı ve genelliği tarafından tehdit ediliyordu. Sermayenin artan toplumsallaşması proletaryanın toplumsal birleşmesine de yol açıyordu. ...işçi saldırısı, sermayenin ekonomik örgütlenmesinin politik sınır merkezlerini savunmasız bıraktığı ve vurduğu oranda, tamamen politiktir; hatta birçok kitle pratiği, özellikle gençlerin pratikleri, hiç tartışmasız apolitik görünse de durum buydu."

Negri (ve Hardt) post-endüstriyel enformasyon toplumuna geçiş sürecinin emek-gücündeki üretken emek (altyapı) niteliğini değişime uğrattığını bunun yanında üstyapıyı üreten pozisyona geçirdiğini düşünür (Foucault/biyo-politika). Mandel'in sınıfladığı geç kapitalizm evresine denk düşen bu süreçte artık emperyalizmden farklı bir aşamaya geçilerek üretimin toplumsallaşmasının giderek enternasyonelleştirilmesi (emek-gücünün uluslararası yönetilmesi), yeni bir özneyi inşa edebilmiştir. Yabancılaştırılmış emeğin hâkim olduğu yenedünyanın yeni öznesi üretken olmayan emeğin (üstyapı) ön plana çıktığı "çokluk"tur (Hardt ve Negri, 2004: 123). Çokluk, çeşitli dolaylılamalarla (gerçek içerilme-Marx) parçalanmış emek-gücünün geç kapitalizm evresindeki toplumsal muhalefetidir, yani yeni toplumsal hareketlerin karakteridir.

Bir başka tartışma, Marx'ın üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki ilişkide vurguyu üretim ilişkileri ile üretici güçlerin birliğine yönlendirir. Bu noktada sınıf mücadelesinin üretim ilişkilerinden ayrı düşünülemeyeceği, karmaşıklığından dolayı bunların ayrılmalarının mümkün olmadığı ve üretici güçler ile üretim ilişkilerinin birliğinin söz konusu olduğu düşünülür (Öngen, 1994: 311). Üretici güçler ile üretim ilişkilerinin birliği düşüncesi, sınıf mücadelesinin teknolojiyle olan bütünlüğünü açığa çıkartır. Başka bir deyişle, teknolojik gelişim insanın doğaya egemenliğini sağlamışsa da başka türlü bir bağımlılık ilişkisini

⁷ Emeğin kapitalist üretim tarzına uygunluk, denetim ve icra işlevlerinin işbirliğini ve bölünmesini gerektirir. Emekçinin tüm üretim araçlarından ayrılması, tüm mülkiyetinden (emek-gücü hariç) yoksunlaşmasıdır. Böylece emekçi mesleki yeteneğini yitirmiştir. Bu Marx'ın kapitalist üretim tarzında emeğin biçimsel tabiyeti dediği şeydir. "Emeğin sermayeye gerçek tabiyeti ise biçimsel tabiyetin yerine geçen emeğin sermayeye gerçek tabiyetidir" (Balibar, 2007: 517-519, 551-552).

ortaya çıkarmıştır. Bu konuda Marx (1976), bu bağımlılığın insanı köleleştirerek, aptallaştırdığını ve üretici güçlerle toplumsal ilişkiler arasındaki uzlaşmaz çelişkide karşı konulmaz bir gerçekliğe dönüştüğünü belirtir. Marx (1976: 605), 1856'da "People's Paper" adlı derginin⁸ açılış yıldönümünde yaptığı konuşmada şöyle der:

"İnsan çalışmasını kısaltma ve bereketlendirme şaheser gücüne sahip makineler [karşın] kendisinin yoksulluk içinde, gücünün ötesinde çalıştığını görüyoruz. Ortaya yeni çıkmış zenginlik kaynakları, garip bir gizemli büyü ile yokluk kaynakları haline dönüşüyor. Sanat zaferlerinin karakter kaybı ile satın alındığı görülüyor. *İnsanoğlunun doğayı egemenliği altına aldığı* hızla, insanın öteki insanların ya da kendi aşağılıklarının kölesi haline geldiği görülüyor. *Bilimin saf ışığının bile, cehaletin karanlık zemininden başka bir şeyi aydınlatmadığı görülüyor.* Bütün keşiflerimiz ve ilerlememiz, maddi güçleri entelektüel bir yaşama doldurmak ve *insan yaşamını maddi bir güçle aptallaştırmak* sonucu verdiği görülüyor. Bir yanda modern sanayi ve bilim, öte yanda modern sefalet ve ayrışma arasındaki bu uzlaşmaz çelişki; *üretici güçlerle çağımızın toplumsal ilişkileri arasındaki bu uzlaşmaz çelişki*, apaçık, karşı konulmaz ve su götürmez bir olgudur" (düzeltilmeler ve italikler bana ait).

Bu konudaki bir başka tartışma, modernizmin, aydınlanmanın ve teknolojik gelişimin ortaya çıkardığı yabancılaşma (Marx), şeyleşme (Lukacs), otomatlaşma (Marcuse), demir kafes (Weber) anlatıları üzerinden devam ettirilebilir. Sözgelimi, Frankfurt Okulu temsilcilerinden Herbert Marcuse, 1968 Mayıs'ının hemen öncesinde (1964), "Tek Boyutlu İnsan"ı yayınlamakla bu konuda bir tartışma başlatmıştır. Marcuse, teknolojik gelişimin insanı bireyleştirmesinin yanında kendisini bağlı hale getiren, otomatikleştiren bir yapıya dönüştürdüğünü iddia eder. Marcuse'a göre (1975: 5-6) endüstri toplumu, insanın yaşamını kolaylaştırarak doğaya egemenliğini güçlendirmekte, bunun yanında, toplumun üretimi, insanın gereksinimlerinin ve yeteneklerinin gelişimini engellemektedir. Marcuse (1975: 6), endüstri toplumunun ve teknolojik gelişimin analizine girişerek, bu toplumun gelişiminin nedenlerinin araştırılması gerektiğini ve toplumun alternatiflerinin incelenmesi gerekliliğine işaret eder. Marcuse'a göre (1975: 10-11), endüstri toplumunun üretim düzeyi bütüncül (totaliter) olmaya yönelimlidir, yani toplumsal ihtiyaçlarla bireysel ihtiyaçları bir bütün halinde belirler. Teknoloji bu bütünlüğün gelişiminde bir denetim kurar. Bu gelişimin insanlar üzerindeki etkisiyle toplumsal denetim, toplumun yarattığı metalara karşı ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır. Marcuse için (1975: 31-33), artık ileri endüstri toplumu yeni bir evreye girmiştir (1960'lar). Bu evre, teknoloji ve bilimi ele geçiren, insana ve doğaya daha fazla egemen olmak isteyen bir toplumdur. Marcuse'a göre (1975: 38), klasik Marksizm'de, kapitalizmden sosyalizme geçerken ki siyasal devrimde, burjuvazinin teknolojik düzeni korunarak toplumsallaştırılacaktır. Bu toplumsallaştırmada teknik gelişim, insan ihtiyaçlarına yöneleceğinden, niteliksel değişim teknolojik yapıda değişime neden olacaktır. Bu niteliksel değişimin gerçekleşmesi için, işçi sınıfının yaşamasının imkânsızlaştığı bir göstergenin varlığı şarttı. Ancak Marcuse'a göre (1975: 46), teknoloji, makineleşme ve refah devleti uygulamalarıyla, özneler ve nesnelere araçlara dönüştüğünden, işçileri kurtarıcı (özgürleştirici) an (moment) gerçekleşmemiştir. Bu durumun en önemli göstergelerinden biri, teknolojinin değişiminin işçilerin tutumlarını ve bilinçlerini değiştirmesidir. Artık işçi sınıfı, kurulu düzenin karşıtı konumunda değildir. Marcuse (1975: 49-50), süreç için şunları der:

"İleri sanayi toplumunun köleleri incelmis kölelerdir, ama köle olarak kalmaktadırlar, çünkü kölelik baş eğişle tanımlanamaz, işin ağırlığıyla da tanımlanamaz, ama araç durumunda olmakla ve insanın nesneye indirgenmesiyle tanımlanabilir. [...] Şeyleşme teknolojik biçiminden ötürü bütüncülleştiği zaman, düzenleyiciler ve yöneticiler, düzenledikleri ve yönettikleri düzene bağımlılaşır. Bu karşılıklı bağımlılık efendiyle köle arasındaki diyalektik ilişki değildir artık, kavgada karşılıklı bir doğrulanma adına kaybolan o ilişki değildir; bu, daha çok, hem efendinin hem kölenin kurtulamadığı bir kısır döngüdür."

Sonuç olarak Marcuse (1975: 45-46), Daniel Bell'in (İdeolojilerin Sonu) teknoloji ve ilerlemeyle ilişkili düşüncelerini paylaşıp, işçi sınıfı konusunda daha da ileri giderek, refah devleti (Altın Çağ) döneminde eski düşmanların (burjuva ve proletarya) birleştiğini düşünecektir (Harman, 2015: 550).

5. SONUÇ

Toplumsal hareketler morfolojisini sınıflandıran çalışmada üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki bağ, emek-gücünün konumu ve birikim krizinin hareketlerdeki değişimi üzerine değerlendirmeleri yer almıştır. Değerlendirmelerde iki temel sonuç bulunmaktadır: Birincisi kanaatimizce birinci yaklaşımla (teknolojik determinizm) yapılan toplumsal hareketler değerlendirmeleri fenomeni tarihsellikten (farklı üretim tarzlarının varlığı ve mevcut üretim tarzının geçiciliği) uzaklaştırıp kapitalist formasyonu adeta tarihin her evresinde hâkim olmuş bir üretim tarzı gibi göstermektedir. Bu nedenle, üretici güçler hareketlerin ortaya çıkmasında ve

⁸ Londra'da yayınlanan haftalık çartist derginin adı.

değişmesinde etken pozisyona taşınırken, üretim ilişkileri edilgen bir değerlendirmeye tabi tutulmuş olurlar. Bunun yanında, kapitalist üretim tarzının genel geçer olarak gösterilmesi sınıf mücadelelerini gizleyip onu dolayımlyarak tanımlanan sanki diğer toplumsal mücadelelerden kopukmuş gibi yeni toplumsal hareketleri kimlik ve değer temelli araştırmalara yönlendirmektedir. Kaldı ki, süreklilik/kopuş teorileri sınıflandırmasının ayırımında post-endüstriyel toplumda sınıf gibi evrensel kimlikler yerine çeşitlendirilen kimliklere geçişi açıklayan kopuş teorilerine karşılık geç kapitalizm evresinde (yani kapitalizmin kendi dinamiğinde) emek-sermaye çelişkisinin karmaşıklaşmış dolayımlyamalarının ifadesi olan başka antagonizmaların belirginleşmesini vurgulayan süreklilik teorilerinin itirazları yer almaktadır (Acar-Savran, 2006: 107-108). İkinci sonuç ise ikinci yaklaşımın henüz netleştiril(e)memiş bir tartışmada yer yer kısır döngüye düşülebildiğiyle ilgilidir. Kanaatimizce üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki bağ netleştirilmediği sürece birinci yaklaşıma benzer şekilde teknoloji yönünden deterministik öğeler taşıyacaktır. Hatta sermaye-emek olarak ayrılmış iki karşı kutbun neresinde durduğunun açığa kavuşturulması gerekmektedir. Sözelimi, Offe (1999), çağdaş toplumun emek-sermaye dışındaki başka çelişkilerine “teknolojik rasyonalite”yi ekleyebilmiştir. Bunun açıkça belirtilmesi toplumsal hareketlerin tarihsel süreç içindeki yeni morfolojilerini açıklayabilecek veri setleri de sağlayabilecektir.

Son olarak, çalışmada toplumsal hareketler fenomeninin örgütlenme ve stratejileri üzerine değerlendirmeler kapsam dışında tutulmuştur. Ne var ki, yüksek soyutlama düzeyinden kaynaklı hatalara düşülmemesi açısından hareketlerin iktisadi, toplumsal, politik yapıları arasındaki bütünlüklü ilişkisini gösterebilme ihtiyacı vardır. Böylece mevcut üretim tarzındaki hareketlerin morfolojik değişimi devlet/sivil toplum, hegemonya/karşı-hegemonya ilişkileri üzerinden analiz edilebilir. Dahası, bir başka çalışmanın konusu olacak toplumsal hareketlerin toplumsal ve politik alandaki işlevi ve ölçek (küresel-ulusal-yerel) problemi tartışmaları özellikle günümüzdeki küresel kapitalizm çağında yapılması gereken girişimler arasında sayılabilir.

KAYNAKÇA

- ACAR-SAVRAN, G. (2006), **Özne-Yapı Gerilimi Maddeci Bir Bakış**, Kanat Kitap: İstanbul.
- BALIBAR, E. (2007), “Tarihsel Materyalizmin Temel Kavramları Üzerine”, iç. Çev: Ergüden, A. I., **Kapital’i Okumak**, 495-661, İthaki Yayınları: İstanbul.
- BALIBAR, E. ve WALLERSTEIN, I. (1993), **İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler**, Çev: Ökten, N., Metis Yayınları: İstanbul.
- BENSAID, D. (2013), “Geç Kapitalizm’e Önsöz”, **Geç Kapitalizm** Yaz: Ernest Mandel, 21-24, Versus Kitap: Ankara.
- BİLGİ, A. (1992), **Marx-Engels Ekonomi Politik Sözlüğü**, Yurt Yayınları: Ankara.
- BUECHLER, S. M. (2004), “The Strange Career of Strain and Breakdown Theories of Collective Action”, Der. Snow D.A. vd., **The Blackwell Companion to Social Movements**, Blackwell Yayınları: Malden.
- CALLINICOS, A. (2011), **Toplum Kuramı Tarihsel Bir Bakış**, Çev: Tezgiden Y., İletişim Yayınları: İstanbul.
- CLARK, T. N. ve Lipset, S. M. (2007), “Toplumsal Sınıflar Ölüyor mu?”, iç. Erbaş H. (Ed.), **Fark/Kimlik Sınıf**, Eos Yayınları, 73-86.
- COHEN, G. A. (2007), “Üretken Güçlerin Önceliği”, Çev: Fethi, A., **Teori ve Politika (44)**, [Erişim Adresi: <http://www.teorivepolitika.org/index.php/okunabilir-yazilar/item/225-uretken-guclerin-onceligi>, Erişim Tarihi: 01.12.2016].
- COŞKUN, M. K. (2006), “Süreklilik ve Kopuş Teorileri Bağlamında Türkiye’de Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 61 (1), 67-102.
- CROIX, G.E.M. de Ste. (2013), **Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi**, Çev: Sümer Ç., Yordam Kitap: İstanbul.
- DİRLİK, A. (2007), “Teknolojik Determinizm ve Materyalist Tarih Anlayışı Yakın Tarihteki İki Çalışmanın Eleştirel İncelemesi”, Çev: Yakupoğlu, Ö., **Teori ve Politika (44)**, [Erişim Adresi: <http://www.teorivepolitika.org/index.php/kitaplar/item/227-teknolojik-determinizm-ve-materyalist-tarih-anlayisi>, Erişim Tarihi: 01.12.2016].
- ERBAŞ, H. ve COŞKUN, M. K. (2007), “Sınıf Kimliğinden Kültürel Kimliğe: iç. Erbaş H. (Ed.), **Fark/Kimlik Sınıf**, Eos Yayınları, 3-30.

- FUENTES, M. ve FRANK, A. B. (1990), "Toplumsal Hareketler Üzerine On Tez", **Birikim** (16), 29-41.
- GORZ, A. (1986), **Elveda Proletarya**, Çev. Tufan H., Afa Yayınları: İstanbul.
- HABERMAS, J. (1981), "New Social Movements", **Telos**, 33-37.
- HARDT, M. ve NEGRI, A. (2004), **Çokluk**, Çev: Yıldırım, B., Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- HARDT, M. ve NEGRI, A. (2008), **İmparatorluk**, Çev: Yılmaz A., Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- HARMAN, C. (2015), **Halkların Dünya Tarihi Taş Devrinden Yeni Binyıla**, Çev: Kocabaşoğlu U., Yordam Kitap: İstanbul.
- HARVEY, D. (2013), **Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru**, Çev: Temiz A. D., Metis Yayınları: İstanbul.
- HOBSBAWM, E. (2011), **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, Çev: Alogan Y., Everest Yayınları: İstanbul.
- HOBSBAWM, E. (2014), **Dünya Nasıl Değişir Marx ve Marksizm Yazıları**, Çev: Akınhay O., Agora Kitaplığı: İstanbul.
- INGLEHART, R. (1977), **The Silent Revolution**, Changing Values and Political Styles among Western Publics. Princeton: Princeton University Press.
- JAMESON, F. (2008), **Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı**, Çev: Plümer N. ve Gölçü A., Nirengi Kitap: Ankara.
- KALFA, C. ve ATAAY, F. (2008), "Küresel Toplumsal Hareketler", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** (16), 2, 127-149.
- LACLAU, E. ve MOUFFE, C. (2012), **Hegemonya ve Sosyalist Strateji Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru**, Çev. Kardam A., İletişim Yayınları: İstanbul.
- MANDEL, E. (2013), **Geç Kapitalizm**, Çev: Badem C., Versus Kitap: Ankara.
- MARCUSE, H. (1975), **Tek Boyutlu İnsan**, Çev: Yardımlı A., May Yayınları: İstanbul.
- MARX, K. (1979), **Felsefenin Sefaleti**, Çev: Kardam A., Sol Yayınları: Ankara.
- MARX, K. (1986), **Kapital Birinci Cilt**, Çev: Bilgi, A., Sol Yayınları: Ankara.
- MARX, K. (1993), **Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı**, Çev: Belli S., Sol Yayınları: Ankara.
- MARX, K. (2012), **Grundrisse Ekonomi Politikin Eleştirisi için Ön Çalışma**, Çev: Nişanyan S., Birikim Yayınları: İstanbul.
- MARX, K. ve ENGELS, F. (1976), **Seçme Yapıtlar Birinci Cilt**, Çev: Kardam A. vd., Sol Yayınları: Ankara.
- MELUCCI, A. (1999), "Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması", iç. Çayır K. (Ed.), **Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar**, Kaknüs Yayınları, 81-107.
- NEGRI, A. (2004), "Marx Üzerine Yirmi Tez Sınıfın Günümüzdeki Durumunun Yorumlanması", Çev: Doğan E., **Conatus Dergisi** (1), 89-109.
- NEGRI, A. (2006), **Marx Ötesi Marx Grundrisse Üzerine Dersler**, Çev: Çelik M., Otonom Yayıncılık: İstanbul.
- OFFE, C. (1999), "Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması", iç. Çayır K. (Ed.), **Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar**, Kaknüs Yayınları, 53-80.
- ÖNGEN, T. (1994), "Tekelci Kapitalizm ve Sınıf Yapısı", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi** (49), 3-4.
- ÖNGEN, T. (2014), **Prometheus'un Sönmeyen Ateşi Günümüzde İşçi Sınıfı**, Yordam Kitap: İstanbul.
- ÖZUĞURLU, M. (2003), "Marksizm ve İlkel Sermaye Birikimi", iç. **Marksizm ve...**, İmge Kitabevi, 161-192.
- PAKULSKI, J. (2007), "Toplumsal Hareketler ve Sınıf: Marksist Paradigmanın Çöküşü", iç. Erbaş H. (Ed.), **Fark/Kimlik Sınıf**, Eos Yayınları, 31-71.
- POLANYI, K. (2011), **Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, Çev: Buğra, A., İletişim Yayınları: İstanbul.

- ŞENEL, A. (2009), **Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi**, İmge Kitabevi: Ankara.
- ŞENGÜL, T. H. (2009), **Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi**, İmge Kitabevi: Ankara.
- TOSEL, A. (2015), **Fransa'da Post-Althussercilik, Dekonstrüksiyon ve Marksist Reformasyon**, Çev: Alpagut, Ş., [Erişim Adresi: <http://foralthusser.blogspot.com.tr/2015/04/fransada-post-althussercilik.html?view=sidebar>, Erişim Tarihi: 01.12.2016].
- TOURAINÉ, A. (1999), "Toplumdan Toplumsal Harekete", iç. Çayır K. (Ed.), **Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar**, Kaknüs Yayınları, 35-47.
- WALLERSTEIN, I. (2007), **Avrupa Evrenselciliği Gücün Retoriği**, Çev: Önal S., Aram Yayınları: İstanbul.
- WALLERSTEIN, I. (2009), **Liberalizmden Sonra**, Çev: Öz E., Metis Yayınları: İstanbul.
- WILLIAMS, R. (1989), **İkibine Doğru**, Çev: Tarım E., Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- WOOD, E. M. (2008), **Kapitalizm Demokrasiye Karşı Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması**, Çev. Artan, Ş., Yordam Kitap: İstanbul.
- WOOD, E. M. (2011), **Sınıftan Kaçış Yeni 'Hakiki' Sosyalizm**, Çev. Alpagut Ş., Yordam Kitap: İstanbul.